

e-ISSN 2310-323X

Ю Р И Д И Ч Н И Й Ж У Р Н А Л

ПРАВО УКРАЇНИ

Заснований у 1922 р.

Видається щомісячно
06/2025 (15.08.2025)

Передплатний індекс 74424

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 23026-12866ПР

Ідентифікатор в Реєстрі суб'єктів медіа:
R30-03772

ISSN 1026-9932

DOI: 10.33498/louu-2025-06

Адреса редакції
вул. Загорівська, 17–21
м. Київ, 04107, Україна
тел.: +380(66) 972-39-27

Головний редактор

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
ОЛЕКСАНДР СВЯТОЦЬКИЙ

Голова Редакційної ради

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
РУСЛАН СТЕФАНЧУК

Вебсайт: pravoua.com.ua

Імейл: editor.pravoua@gmail.com

Офіційна сторінка у мережі “Фейсбук”:
<https://www.facebook.com/pravoua.com.ua>

Юридичний журнал “Право України” внесено до:

Переліку наукових фахових видань України з юридичних спеціальностей
(наказ Міністерства освіти і науки України від 14 травня 2020 р. № 627)

Бази даних періодичних видань *Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory)* (США) (з 2002 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *EBSCO Publishing, Inc.* (США)
(Ліцензійні угоди від 16 травня 2013 р. та 1 травня 2015 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *Index Copernicus International* (Польща) (з 2014 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *HeinOnline* (США)
(Ліцензійна угода від 11 січня 2016 р.)

Бази даних періодичних видань з гуманітарних і соціальних наук *ERIH PLUS*
(*European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences*) (Норвегія) (з 2020 р.)

Засновники: Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Видавничий Дім “Ін Юре”, Юридичне видавництво “Право України”, Юридичний портал “Ратіо Деціденді”, Інформаційні технології “Ратіо Деціденді”, Адвокатське об'єднання “Адвокатська компанія “Кайрос”

Видавець

© Юридичне видавництво “Право України”

РАДА ПОЧЕСНИХ ЧЛЕНІВ *HONORIS CAUSA*

Співголови Ради

Вячеслав Борисов, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України;
Олександр Скрипнюк, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України;
Вільям Е. Батлер (WILLIAM E. BUTLER), Doctor of Law (LL.D.), Prof., Foreign
Member of NAS of Ukraine, NALS of Ukraine (USA)

Члени Ради

Анатолій Довгерт, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України;
Вячеслав Комаров, к. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України;
Олександр Костенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олександр
Крупчан, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Василь Нор, д. юрид.
наук, проф., акад. НАПрН України; Анатолій Селванов, д. юрид. наук,
проф., акад. НАПрН України; Василь Сіренко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор.
НАН України, акад. НАПрН України; Олексій Ющик, д. юрид. наук, проф.

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Руслан Стефанчук (голова), д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України;
Олександр Святоцький (головний редактор), д. юрид. наук, проф., акад.
НАПрН України; Олег Посикалюк (перш. заст. головного редактора),
к. юрид. наук, доц.; Тетяна Коломоець (заст. головного редактора), д. юрид.
наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Вікторія Резнікова (заст. головного
редактора), д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Ольга Дем'яненко
(заст. головного редактора); Наталя Антонюк, к. юрид. наук., доц.;
Нана Бакаєнова, д. юрид. наук, проф.; Крістіан фон Бар (CHRISTIAN VON BAR),
Dr. Dr. h.c. mult., Prof., FBA (Germany); Юрій Барабаш, д. юрид. наук, проф.,
акад. НАПрН України; Олександр Батанов, д. юрид. наук, проф.; Юрій Баулін,
д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Володимир Бевзенко, д. юрид.
наук, проф.; Ігор Бойко, д-р юрид. наук, проф.; Олександр Брьостл (OLEXANDER
BRÖSTL), Dr. jur., Prof. (Slovakia); Тетяна Вільчик, д. юрид. наук, проф.;
Юрій Галаєвський, засл. юрист України; Марсело Галуппо (MARCELO GALUPPO),
Ph.D.inLaw,Prof.(Brazil); Анатолій Гетьман, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН
України; Ірина Гловюк, д. юрид. наук, проф.; Сергій Головатий, д. юрид. наук,
чл.-кор. НАПрН України; Оксана Грищук, д. юрид. наук, проф.;
Дмитро Гудима, к. юрид. наук., доц.; Борис Гулько, засл. юрист України;
Дамірлі Мехман Алшах огли, д. юрид. наук, проф.; Олександр Дроздов,
д. юрид. наук, проф.; Володимир Єрмоленко, д. юрид. наук, проф.,
чл.-кор. НАПрН України; Володимир Журавель, д. юрид. наук, проф.,
акад. НАПрН України; Дмитро Задихайло, д. юрид. наук, проф.

акад. НАПрН України; АНАТОЛІЙ ЗАЄЦЬ, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ВОЛОДИМИР ЗУБАР, к. юрид. наук, доц.; АМІР ІБРАГІМ АЛІЄВ, д. юрид. наук, проф. (Азербайджан); НАТАЛІЯ КАМІНСЬКА, д. юрид. наук, проф.; ОКСАНА КАПЛІНА, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОЛЕКСАНДРА КОЛОГОЙДА, д. юрид. наук, проф.; ТЕТЯНА КОМАРОВА, д. юрид. наук, проф.; ОЛЕКСІЙ КОТ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕНА КОХАНОВСЬКА, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; СТАНІСЛАВ КРАВЧЕНКО, к. юрид. наук; ВАСИЛЬ КРАТ, к. юрид. наук, доц.; ОЛЕКСІЙ КРЕСІН, д. юрид. наук, проф.; НАТАЛІЯ КУЗНЕЦОВА, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ПАВЛО КУЛИНИЧ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; МИКОЛА КУЧЕРЯВЕНКО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ІРИНА КУЯН, д. юрид. наук, старш. наук. співроб.; ДМИТРО ЛУБІНЕЦЬ, д. філософії; ДМИТРО ЛУСПЕНИК, к. юрид. наук., доц.; РОМАН МАЙДАНИК, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; СЕРГІЙ МАКСИМОВ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕКСАНДРА МАТВІЙЧУК, українська правознахисниця; СЕРГІЙ МІНЧЕНКО, д. юрид. наук, старш. наук. співроб.; АНАТОЛІЙ МІРОШНИЧЕНКО, д. юрид. наук, проф.; ВІРА МИХАЙЛЕНКО, к. юрид. наук.; ЛІДІЯ МОСКВИЧ, д. юрид. наук, проф.; АНАТОЛІЙ МУЗИКА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ВОЛОДИМИР НОСІК, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ВОЛОДИМИР НІКІФОРЕНКО, д. юрид. наук, проф.; НАТАЛІЯ ОНІЩЕНКО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; НАТАЛІЯ ПАРХОМЕНКО, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ПЕТРО ПАЦУРКІВСЬКИЙ, д. юрид. наук, проф.; ОЛЕГ ПЕРВОМАЙСЬКИЙ, к. юрид. наук., доц.; ОЛЕКСАНДР ПЕТРИШИН, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; РОМАН ПЕТРОВ, д. юрид. наук, проф.; ПИЛИП ПИЛИПЕНКО, д. юрид. наук, проф.; СЕРГІЙ ПОГРІВНИЙ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕГ ПОДЦЕРКОВНИЙ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; БОРИС ПОЛЯКОВ, д. юрид. наук, проф.; ЮРІЙ ПРИТИКА, д. юрид. наук, проф.; СЕРГІЙ РАБІНОВИЧ, д. юрид. наук, проф.; ЛАРИСА РОГАЧ, к. юрид. наук; МИХАЙЛО САВЧИН, д. юрид. наук, проф.; СВІТЛАНА СЕРЬОГІНА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; КСЕНІЯ СМІРНОВА, д. юрид. наук, проф.; МИХАЙЛО СМОКОВИЧ, д. юрид. наук; ІННА СПАСИБО-ФАТЕЄВА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; МАРИНА СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук; МИКОЛА СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук, доц.; ХІРОХІДЕ ТАКІКАВА (HIROHIDE TAKIKAWA), Prof. (Japan); МИХАЙЛО ТЕПЛЮК, д. юрид. наук, акад. НАПрН України; ОЛЕГ ТКАЧУК, д. юрид. наук, доц.; ВЯЧЕСЛАВ ТРУБА, д. юрид. наук, проф.; ВІТАЛІЙ УРКЕВИЧ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; СПИРИДОН ФЛОГАТИС (SPYRIDON FLOGAITIS), Ph.D. in Law, Prof. (Greece); ЄВГЕН ХАРИТОНОВ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; СЕРГІЙ ХАРИТОНОВ, д. юрид. наук, проф.; НАТАЛІЯ ХУТОРЯН,

РАДА КОЛЕКТИВНИХ ЧЛЕНІВ, ПАРТНЕРИ

д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ТЕТЯНА ЦУВІНА, д. юрид. наук, доц.; ОЛЕКСАНДР ЧИРИЧ (OLEKSANDR CIRIC), Doctor of Law, Prof. (Serbia); ВАЛЕРІЙ ШЕПТЬКО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОКСАНА ЩЕРБАНЮК, д. юрид. наук, проф.; ЯЧІКО ЯМАДА (YASHIKO YAMADA), Prof. (Japan); ОЛЕКСАНДРА ЯНОВСЬКА, д. юрид. наук, проф.

РАДА КОЛЕКТИВНИХ ЧЛЕНІВ

Національна академія правових наук України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; Дніпровський державний університет внутрішніх справ; Донецький національний університет імені Василя Стуса; Національний університет “Кієво-Могилянська академія”; Національний університет “Острозька академія”; НТУУ “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”; Одеський державний університет внутрішніх справ; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; Ужгородський національний університет; Харківський національний університет внутрішніх справ; Юридична фірма “Юрлайн”

ЗМІСТ

Актуальна тема номера:
“ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАВОЛЮДИННІ СТАНДАРТИ
У СВІТЛІ НАУКОВОГО СПАДКУ ПРОФЕСОРА ПЕТРА РАБІНОВИЧА”

ВСТУП ДО АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

СЕРГІЙ РАБІНОВИЧ
Наукові інновації професора Петра Рабіновича у сфері прав людини
як об’єкт досліджування і розвитку 9

*I. Внесок професора Петра Рабіновича у досліджування
та викладання європейських стандартів людських прав*

МЕХМАН А. ДАМІРЛІ
Науковий спадок Петра Рабіновича – скарб теорійної юриспруденції . . . 13

СЕРГІЙ РАБІНОВИЧ, ОЛЬГА ТОМІНА
Професор Петро Рабінович – розробник засад теорії прав людини
та їхнього міжнародного стандартизування 32

АННА НАКОНЕЧНА
Правові потреби в концепції Петра Рабіновича:
поняття та класифікації (в контексті європейських стандартів
прав людини) 52

ОЛЕГ ПАНКЕВИЧ
Концептуально-теоретичні основи європейських стандартів
соціальних прав людини крізь призму
наукового спадку Петра Рабіновича 65

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ТЕТЯНА КОЛОМОЄЦЬ, ВАЛЕРІЙ КОЛПАКОВ
Легітимні очікування як межа дискреції публічної адміністрації 78

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ІРИНА БОНДАРЕНКО
Податкові стимули як інструмент державного регулювання
будівельної галузі та інфраструктурних проектів у ЄС:
еволюція, типологія та імплементаційні виклики 91

РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОСУДДЯ

ВІТАЛІЙ КОВАЛЬЧУК
Громадський контроль за судовою владою та добросовісність суддів
в Україні 100

ПРАВО УКРАЇНИ • 2025 • № 6 • 5-6

ЗМІСТ

ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

- Андріанна Бадида
Особливості французького конституційного судочинства
через триаду наукових підходів: аксіологічного,
інституціонального та герменевтичного. 114

ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ

- Сергій Булгаков
Аналіз правової природи строку звернення до суду у трудових спорах
на основі практики Верховного Суду 123

СЛОВО МОЛОДИМ ВЧЕНИМ

- Сергій Миткалик
Окремі питання правового регулювання антикорупційних програм
у органах місцевого самоврядування. 131

ЮРИДИЧНА ХРОНІКА

- Сергій Рабінович
Гідне вшанування й дослідження наукового спадку
професора Петра Рабіновича. 141

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

- Письмова форма договору банківського вкладу є доказом
як факту укладення договору, так і факту передачі
грошової суми банку 147

TABLE OF CONTENTS

Central Topic of the Issue:
“EUROPEAN HUMAN RIGHTS STANDARDS
IN LIGHT OF THE SCHOLARLY LEGACY OF PROFESSOR PETRO RABINOVYCH”

INTRODUCTION TO THE CENTRAL TOPIC

SERHIY RABINOVYCH
Scientific innovations of Professor Petro Rabinovych in the field of human
rights as an object of research and development 9

*I. Professor Petro Rabinovych’s contribution to the research
and teaching of European human rights standards*

MEHMAN A. DAMIRLI
The Scientific Heritage of Petro Rabinovych as a Treasure
of Theoretical Jurisprudence 13

SERHIY RABINOVYCH, OLHA TOMINA
Petro Rabinovych – Developer the Principles of the Theory
of Human Rights and Their International Standardization 32

ANNA NAKONECHNA
Legal Needs in the Petro Rabinovych’s Concept:
The Notion and Classification
(in the Context of European Human Rights Standards) 52

OLEH PANKEVYCH
Conceptual and Theoretical Basis of European Standards of Social Human
Rights Through the Prism of Petro Rabinovych’s Scientific Heritage 65

ADMINISTRATIVE LAW

TETIANA KOLOMOIETS, VALERII KOLPAKOV
Legitimate Expectations as a Limit to the Discretion
of Public Administration 78

FINANCIAL LAW

IRYNA BONDARENKO
Tax Incentives as a Tool for State Regulation of the Construction Industry
and Infrastructure Projects in the EU:
Evolution, Typology and Implementation Challenges 91

REFORMS OF JUSTICE

VITALIY KOVALCHUK
Civic Oversight of the Judiciary and Judicial Integrity in Ukraine 100

ПРАВО УКРАЇНИ • 2025 • № 6 • 7-8

TABLE OF CONTENTS

COMPARATIVE LAW

ANDRIANNA BADYDA
Features of French Constitutional Justice Through the Triad of Scientific
Approaches: Axiological, Institutional and Hermeneutic 114

DISCUSSIONS AND DEBATES

SERHII BULHAKOV
Analysis of the Legal Nature of the Limitation Period for Appealing to Court
in Labor Disputes Based on the Practice of the Supreme Court. 123

SECTION FOR YOUNG SCHOLARS

SERHII MYTKALYK
Selected Issues of Legal Regulation of Anti-Corruption Programs
in Local Self-Government Bodies 131

LEGAL CHRONICLE

SERHIY RABINOVYCH
A Worthy Tribute and Research into the Scholarly Legacy
of Professor Petro Rabinovych 141

DOCTRINE IN CASE LAW

The Written Form of a Bank Deposit Agreement Serves
as Evidence Both of the Conclusion of the Contract and of the Transfer
of the Monetary Amount to the Bank 147

Актуальна тема номера:
“ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАВОЛЮДИННІ СТАНДАРТИ
У СВІТЛІ НАУКОВОГО СПАДКУ
ПРОФЕСОРА ПЕТРА РАБІНОВИЧА”

Вступ до актуальної теми

Сергій Рабінович

доктор юридичних наук, професор,
завідувач Лабораторії прав людини імені академіка Петра Рабіновича
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України,
професор кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка

НАУКОВІ ІННОВАЦІЇ ПРОФЕСОРА ПЕТРА РАБІНОВИЧА
У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ
ЯК ОБ’ЄКТ ДОСЛІДЖУВАННЯ І РОЗВИТКУ

Ось уже більше півтора року, відколи з нами не стало знаного теорійника права, очільника Львівської школи теорії прав людини, багаторічного члена Ради почесних членів Honoris causa журналу “Право України” професора Петра Рабіновича (26.10.1936–19.12.2023).

Доробок у галузі прав людини, належний цьому видатному вченому, нині заслужено відзначено на загальнонаціональному рівні. Так, 25 жовтня 2024 р. з ініціативи співробітників Львівської лабораторії прав людини і громадянина, підтриманої директором НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України С. Серьогіною, Лабораторії було присвоєно ім’я академіка Петра Рабіновича. Постановою Президії НАПрН України № 145/3, прийнятою за пропозицією віцепрезидента НАПрН України О. Скрипнюка, Лабораторію прав людини і громадянина імені академіка Петра Рабіновича НДІ державного будівництва та місцевого самоврядуван-

© Сергій Рабінович, 2025

ня НАПрН України перейменовано на Лабораторію прав людини імені академіка Петра Рабіновича цього Науково-дослідного інституту.

Пам'ять про заслуженого професора Франкового університету шанують у його альма-матер. Цьогоріч 28–29 березня на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка відбулася міжнародна наукова конференція “Науковий спадок Петра Мойсейовича Рабіновича і актуальні проблеми загальнотеорійного правознавства”. Її організаторами стали юридичний факультет і Лабораторія дослідження теоретичних проблем прав людини Університету, Лабораторія прав людини імені академіка Петра Рабіновича НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, за сприяння Програми підтримки ОБСЄ для України. До участі в заході зголосилися 24 доктори юридичних наук і 22 кандидати юридичних наук, знані українські та зарубіжні правники, які працюють в університетах Австрії, Німеччини, Польщі, Сполученого Королівства та США. Метою проведення цього форуму стало вивчення доробку метра українського правознавства та різноаспектний аналіз його внеску в теоретичну та практичну юриспруденцію. Звісно, цілком очікуваним стало те, що одна із секцій конференції була присвячена проблемам прав людини.

Невдовзі після цього заходу Наукове товариство юридичного факультету Франкового університету провело конкурс студентських академічних есеїв імені професора Петра Рабіновича за тематикою “Права людини: соціально-потребовий вимір”. У конкурсі взяли участь понад два десятки талановитих студентів з різних куточків України, які у своїх роботах розмірковували над теоретичними та практичними аспектами названої проблематики в сучасній Україні.

Відтак сьогодні інтерес юридичної спільноти до наукової творчості керівника Львівської школи теорії прав людини не тільки не зменшується, а радше, продовжує зростати. І це, мабуть, закономірно з огляду на те, що сам учений завжди перебував на передньому краї “праволюднинної” (за одним з його улюблених висловів) доктрини, жваво реагуючи на найбільш нагальні питання юридичної практики, відповіді на які потребують ґрунтовних теоретичних пошуків.

Проблемні питання теорії прав людини П. Рабінович досліджував понад три десятиліття. Результатами цих розвідок стали, зокрема, розроблення оригінальних світоглядно-філософських засад вивчення феномену прав людини та поняттєво-категоріального апарату теорії людських прав. Зокрема, він уперше запропонував визначення таких базових для цієї теорії понять, як: основоположні (буттєві) права людини (1991), основоположний (буттєвий) обов'язок людини (1992), права націй і права людства (1992), зміст і обсяг прав людини (1997), межі та обмеження прав людини (1996), антропна гідність і гідність людини (2002), людяність і нелюдське поводження (2020) та ін.

Окремим предметом ґрунтовного аналізу правознавця стали європейські праволюдні стандарти. Так, зокрема, П. Рабінович визначив поняття, ознаки, класифікації міжнародних стандартів (2013) та європейських стандартів таких прав (2003), поняття національної імплементації міжнародних

стандартів прав людини (1995), виокремив стадії та засоби цієї процедури. За матеріалами практики ЄСПЛ вчений розробляв онтологічні, гносеологічні та праксеологічні аспекти європейських стандартів прав людини (2003) і дефініював поняття права в інтерпретації Страсбурзького суду (2009). Уперше визначив загальне поняття верховенства права (1997), дослідив нормативний зміст однойменного принципу в практиці Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України (2006).

В активі завідувача Львівської лабораторії прав людини і громадянина – провідна участь в організації й проведенні важливих науково-практичних заходів, що сприяли утвердженню та ефективізації впровадження європейських стандартів людських прав в українській правовій системі. Йдеться, зокрема, про такі заходи, як систематичні переклади державною мовою й опублікування реферованих текстів рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), які було розпочато одразу після ратифікації Україною (1997) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; щорічні міжнародні форуми з практики ЄСПЛ, спільно з Координатором проєктів ОБСЄ в Україні і з ЄСПЛ, які тривають з 2012 р. і донині; розробка й обґрунтування пропозицій щодо удосконалення праволюдних положень Конституції України відповідно до міжнародних стандартів (з 2007 р.) та багато інших.

За координування професора П. Рабіновича проблематика європейських стандартів прав людини вже не раз ставала актуальною темою номера “Права України”. Згадаємо, зокрема, такі теми журналу, як “Права людини: концептуальні засади інтерпретації та захисту у світлі європейських стандартів” (2/2015), “Права людини і модернізація Конституції України” (10/2015), “Права людини в Україні: сучасні виклики” (6/2023).

Проблеми впровадження в Україні європейських стандартів прав людини зачіпалися також і в багатьох інших актуальних темах нашого фахового видання. Так, питанням права Ради Європи і права Європейського Союзу була присвячена актуальна тема № 6 за 2019 р. “Доктрина європейського права”. У № 4 журналу за 2017 р. висвітлювались актуальні питання тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Низка номерів “Права України” мали своїми актуальними темами питання імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (8/2015, 11/2023, 7/2024), зокрема в аспекті основоположних прав людини (2/2025). Наближення правової системи України до європейських стандартів стало предметом розгляду авторами актуальних тем номерів 2, 4, 7, 8, 12 нашого видання за 2016 р.

Журнал “Право України” вже звертався до наукового спадку Петра Рабіновича. Торік крізь призму цього спадку висвітлювалась проблематика юридичної протидії збройній агресії Росії проти України (10/2024). Водночас актуальні практичні й теоретичні аспекти творчого доробку визначного вченого, які в сучасних умовах слугують основою та вказівником на шляху дослідження проблемних питань імплементації в Україні європейських стандартів прав людини, поки що не ставали предметом спеціального висвітлення.

Сергій Рабінович

Сьогодні плідне творче життя Петра Мойсейовича продовжує створена ним наукова школа та його дітище – Лабораторія прав людини, яка з гордістю носить його ім'я. Учні та послідовники корифея теоретичної юриспруденції втілюють у своїй діяльності науково-етичні й методологічні підходи свого Вчителя, застосовують отримані знання й навички у науковій, навчальній роботі та юридичній практиці. З-понад двадцяти учнів академіка восьмеро захистили докторські дисертації, прямо чи опосередковано присвячені проблемам юридичного забезпечення прав людини, теоретико-методологічним та практичним аспектам цього процесу.

Усе повище пояснює вибір актуальної теми чергового номера журналу, представленої науковими статтями учнів професора П. Рабіновича, працями знавців і поціновувачів його унікального наукового праволюдного доробку, який сьогодні є предметом вивчення, популяризації та подальшого примноження.

Головатий Сергій. Щодо мови правничої. Студії. Зібране. Словники. Документи. К. : Наш Формат, 2024. xiv, 1016 с. : іл. (XXXII).

Ця книга – про українську правничу мову, яка зазнала глибокого змосковщення, особливо від кінця 20-х років ХХ ст. за тотальної советизації всіх сфер життя українців. За десятиліття інтенсивних трансформацій з української мови витіснено базові елементи *правний* і *правничий*, натомість накинута росіянізм-калька правовий, а в слові право начисто стерто його первинний серцевинний смисл – *ідеал справедливого*. Советизація поняття «право» через нашарування на нього ідеології «червоного», «революційного» та «радянського» спричинила спотворення смислів і знищення сутності ключових понять і явищ у царині права, що їх в українській мові досі позначають за московськими

моделями як *правова держава*, *правовий закон*, *правова норма*, *правова система*, *правова наука*, *правова позиція* тощо.

Такі перенесення в українську правничу мову чужих, непитомих елементів, усталених словосполук зі спотвореними смислами ключових понять унеможлилювали точний переклад українською мовою актів міжнародного права, спеціальних юридичних текстів з англійської, німецької та інших мов, зробили непридатними для професійного використання тлумачні й перекладні словники.

Книга повертає до спадщини українських правників і мовознавців 20–30-х років ХХ ст., чий внесок у формування української наукової термінології, зокрема і з ділянки правництва, об'єктивно й гідно ще не поціновано.

Провідне завдання розвитку української правничої мови, наукової термінології правознавства – очищення їх від московського і советського спотворень, вироблення й використання в юридичних текстах питомих українських термінів і моделей словосполук. З цією метою автор запропонував подати в українському тлумачному словнику нове, десовєтизоване, пояснення змісту та структуру значень терміна *право*, що конче потрібне для оновлення системи української правничої термінології.

Для правників, мовознавців, перекладачів, широкого кола шанувальників української мови.

І. Внесок професора Петра Рабіновича у досліджування та викладання європейських стандартів людських прав

DOI: 10.33498/Юсп-2025-06-013

Мехман А. Дамірлі

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права,
завідувач кафедри філософії права юридичного факультету
Близькосхідного університету
(Нікосія, Кіпр)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8205-2346>
mehman.damirli@neu.edu.tr; mdamirli@yahoo.com

УДК 340.12 (477) (092) “19/20”

НАУКОВИЙ СПАДОК ПЕТРА РАБІНОВИЧА – СКАРБ ТЕОРІЙНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Анотація. Результатом невтомної багаторічної й багатогранної діяльності Петра Мойсейовича Рабіновича (1936–2023) став створений ним спадок у понад тисячу наукових праць, присвячених найбільш актуальним проблемам правової науки. Належне вивчення цього спадку є важливим завданням, яке стоїть перед вченими-юристами. Виконання цього завдання потребує ґрунтовних та систематичних досліджень. Тому в цій статті обмежують лише загальною характеристикою наукової творчості видатного вченого. У контексті актуальної теми номера це дає змогу краще зрозуміти системні зв'язки праволюдських досліджень Петра Мойсейовича із іншими складовими його багатого й різнопланового наукового доробку.

У статті після короткої характеристики особистості П. Рабіновича як вченого, педагога та людини визначено основні дисциплінарні та відповідні тематичні напрями його наукової творчості у сфері теоретичної юриспруденції. До таких напрямів віднесені: метанаука права: наукознавчі проблеми правознавства, методологія правових досліджень; філософія права: теорія праворозуміння – потребний підхід до права, аксіологія права – ціннісний вимір права, антропологічні проблеми права; загальна теорія права: концепція правових закономірностей, теорія законності / верховенства права, теорія правових норм, теорія правового регулювання; теорія прав людини: понятійний апарат цієї теорії і інтерпретації прав людини; соціологія права: методичні розробки з вимірювання ефективності різних правових явищ. На основі цих тематичних напрямів схарактеризовано ті нові ідеї та розробки, за якими внесок вченого в теоретичну юриспруденцію є найбільш важливим та значущим.

Ключові слова: Петро Рабінович; теоретична юриспруденція; загальна теорія права; методологія; праворозуміння; потребний підхід; права людини; аксіологія права.

Перу Петра Мойсейовича Рабіновича (1936–2023) належить понад тисячу наукових праць, присвячених найактуальнішим і різноплановим проблемам правової науки. Певно, було б безнадійною спробою дати хоча б стислий огляд всього, що зробив П. Рабінович за 60 років своєї невтомної та багатогранної діяльності. Тому тут після короткої характеристики його

© Мехман А. Дамірлі, 2025

особистості як вченого, педагога та людини намагатимуся визначити основні дисциплінарні та відповідні тематичні напрями наукової творчості та охарактеризувати нові ідеї та розробки, за якими внесок вченого в юриспруденцію найбільш вагомий та значний.

*І. Петро Рабінович – учений, педагог і людина з великої літери:
штрихи до портрета*

1. Учений, який за життя став легендою юриспруденції

Понад тисячу опублікованих наукових праць! Понад вісім тисяч – показник цитованості наукових публікацій! Така висока публікаційна активність і цитованість – це лише кількісне вираження багатого наукового спадку П. Рабіновича. Якісно так коротко висловитись не вийде.

Почнімо з тематики дисертаційних досліджень і наступних за ними монографій, написаних ще за радянських часів. Захоплює сміливістю вже сам вибір тем для них. Найбільш насущні й злободенні, складні й незвичні, часом нові на той час теми із загальної теорії права, опрацювання яких потребує величезних зусиль. Безумовно, Петро Мойсейович припускав, що нова, незвична тема потребуватиме також і нових методологічних підходів. Турбота про аргументування своєї позиції привела вченого, зокрема, до винаходу в сфері праворозуміння. Так народився потребовий підхід до права. Уважне прочитання згаданих робіт показує, що, дотримуючись стандартів ідеології часу, він при цьому умів водночас висловити те нове, що часто не вкладалося в межі стандартів. Очевидно, саме тому він швидко став помітною особистістю у радянській юридичній науці – визнаним, поважним, відомим та авторитетним вченим.

Надалі, після розпаду Радянського Союзу, радикальні світоглядні зміни і розрив із домінуючою марксистською методологією не стали для Петра Мойсейовича важкою драмою з огляду на те, що висунуті ним раніше ідеї, хоча й викладалися у традиціях радянських часів, але, по суті, не втратили своєї актуальності й цінності. Все нове в юридичній науці та думці не заперечувало того шляху, яким ішов Петро Мойсейович. Навпаки, його ідеї знайшли нові сфери застосування, даючи змогу ще глибше зазирнути в ці галузі, збагачуючи завдяки цьому юридичну науку. У нових умовах метр теорії права був, образно кажучи, на гребені хвилі. Поряд із розробкою, за його словами, “вічнозелених” проблем права, він відкривав для себе нові грані дослідження, серед яких особливе місце посіли методологічне оновлення теоретичної юриспруденції, теорія прав людини і верховенства права.

Наукова біографія Петра Мойсейовича настільки багата, начебто він прожив паралельно кілька життів. Багатогранність, глибина, креативність і систематичність були відмітними властивостями його наукової творчості. Наукові заняття були для Петра Мойсейовича не просто професійною діяль-

ністю, а способом життя. Вражала його надзвичайна працездатність. До кінця життя він не переставав дивувати своєю неймовірною енергійністю, невтомністю, ентузіазмом та стилем роботи.

Петро Мойсейович був ученим від Бога, людиною високого професіоналізму, наполегливою й такою, що прагнула творчості, людиною, яка перебувала в постійному пошуку нового. Ніколи не соромився вчитися нового. Був наділений дивовижною здатністю бачити й відчувати нове та ще не пізнане.

Характерною рисою невтомної наукової діяльності Петра Мойсейовича була наукова критика. Відмітними рисами його критики були оперативність і полемічність, дискусійність та доброзичливість. Він написав рецензії на двадцять книжок. Ці критичні рецензії були написані так само талановито, як і його інші наукові твори. Активно виступав із критичними публікаціями у пресі, жваво відгукуючись на поточні події юридичного життя. Неодноразово також публікувалися й рецензії на його книги. Відкритість маститого вченого до конструктивної критики створювала атмосферу довіри в особистому спілкуванні з ним. Траплялися випадки, коли наші з ним наукові позиції не збігалися. Однак це ніяк не впливало на наші дружні стосунки. Не пам'ятаю жодної зустрічі з Петром Мойсейовичем без полеміки, наукових дискусій, без кількох гострих критичних оцінок. Таке ставлення Петра Мойсейовича до критики, власне кажучи, нині й дає мені можливість зі спокійною душею висловити й зауваження щодо оцінки його наукового спадку. Переконаний, що це також буде цілком у дусі самого нашого наставника.

2. Професор П. Рабінович – блискучий педагог та незамінний наставник

Петро Мойсейович був не тільки невтомним дослідником, а й чудовим педагогом і наставником для багатьох поколінь юристів. Навчати – це було для нього не просто справою передавання знань, а й скеровуванням учнів до цілеспрямованого самостійного опанування цими знаннями, прищеплення умінь і навичок, підтримки та напучування, обміну досвідом. Він не нав'язував свого бачення, вчив самостійно думати й творити. Давньогрецькому філософу Плутархові належать слова: “Учень – це не посудина, яку потрібно наповнити, а смолоскип, який треба запалити. А запалити смолоскип може лише той, хто горить сам”. Для своїх учнів Петро Мойсейович був саме таким вічним вогнем.

Він був добрим і справедливим, але водночас вимогливим викладачем. Уважно придивлявся до кожного учня, знаходив до них індивідуальний підхід, намагався виявити у них творчу жилку, а потім розвинути та вдосконалити її. Завдяки педагогічному дару, довкола нього гуртувалася здібна, талановита молодь. У результаті цієї копіткої праці й було створено Львівську школу загальної теорії та філософії прав людини. Професор Рабінович

Мехман А. Дамірлі

підготував 31 кандидата та сімох докторів юридичних наук. Колись вони почали працювати під його крилом, а тепер – у самостійному польоті. Кожен обрав свій шлях наукового розвитку.

Петро Мойсейович був надзвичайно цікавим співрозмовником. Працювати та спілкуватися з ним було суцільним задоволенням, відпочинком душі. Всіх приваблювали його доброзичливість та відкритість. Почуття гумору, піднесений романтизм і поетичність (слід відзначити ще одну грань особистості Петра Мойсейовича – його ліричний дар; віршування було його улюбленим заняттям) розкріпачувало серйозну атмосферу зосередженого наукового спілкування. Кожна зустріч із ним додавала людської доброти, мудрості та розуміння у складних проблемах юридичної науки.

II. Наукова творчість Петра Рабіновича: основні напрями

1. Необхідне уточнення: “теоретична” чи “загальнотеоретична” юриспруденція?

Для визначення сфери наукових досліджень П. Рабіновича насамперед слід прояснити поставлене питання.

Спочатку звернемо увагу на точку зору самого вченого. У більшості випадків він вживає термін “загальнотеоретична юриспруденція” (в значенні самостійної науки) як синонім загальної теорії права¹, рідше – на позначення ‘науки багатопрофільної, структурованої, різнорівневої, різноелементної’², тобто вже цілого блоку наук, включно з філософією права і загальною теорією права³. У його працях міститься також побіжна згадка про теоретичну юриспруденцію як особливу галузь знань, у цілісній системі якої науковець виділяє загальну теорію права⁴. Звідси природно постають питання: загальна теорія права – це *просто* теоретична чи *загальнотеоретична* наукова дисципліна? Яку з назв доцільно використовувати щодо фундаментальних правових дисциплін? Які ще дисципліни сюди належать? тощо.

Мої відповіді на ці запитання коротко можна сформулювати так. Фундаментальні правові наукові дисципліни – це дисципліни, які не обмежені однією правовою системою, а виходять за її межі, розширюють горизонти правопізнання, розглядаючи право як у цілому, так і в різних культурних традиціях. До цих дисциплін, у центрі яких знаходиться загальна теорія права, належать, поряд із нею, такі дисципліни, як філософія права, соціологія права, загальна (світова, порівняльна) історія права, порівняльне правозна-

pravna.com.ua

¹ Див., наприклад: ‘Вітчизняна філософсько-правова і загальнотеоретична юриспруденція: витоки й фундатори’ (2004) 2 Проблеми філософії права 218–219; *Основи теорії та філософії права: навч. посібник* (Медицина і право 2021) 234 (тут і далі покликання на праці П. Рабіновича наводимо без зазначення автора).

² *Основи теорії та філософії права* (н 1) 229.

³ Там само 231.

⁴ Там само 228.

вство⁵. Сюди ж слід додати й метанауку права. Однак не всі з перелічених дисциплін виробляють теоретичне знання, тобто є теоретичними дисциплінами. Такими є лише метанаука права, філософія права, загальна теорія права і соціологія права, а радше лише її теоретична / систематична частина. Згадані дисципліни містять теоретичні знання, але різного характеру: метанаука – це теорія науки права, тобто *метатеорія* пізнання права (вивчає наукознавчі та методологічні проблеми правових досліджень), філософія права – це *філософська* теорія права, загальна теорія права – це *юридична* теорія права, (теоретична) *соціологія* права – це соціологічна теорія права. Проте теоретичні правові знання не обмежуються зазначеними дисциплінами, бо є ще й галузеві теорії права. Оскільки згадані дисципліни об'єднують їх теоретичний характер, остільки для позначення всіх їх як блоку наукових дисциплін логічно правильним буде вжити конструкцію “*теоретична юриспруденція*” або “*теоретичне правознавство*”.

Далі. Будь-яке теоретичне знання *per definitionem* має загальний характер. Тому використання конструкції “*загальнотеоретична юриспруденція*” на позначення розглянутого блоку наукових дисциплін нічого істотного не додає. Хоча ця конструкція й може бути використана з означеною метою, але для наукової строгості цього робити не варто з огляду на певні ризики. Що ж до виразу “загальна” у назві загальної теорії права, то він виправданий із кількох підстав. Зокрема, його використовують, *inter alia*, щоб підкреслити відмінність згаданої дисципліни від галузевих теорій права⁶.

Усе повище графічно можна виразити так (схема).

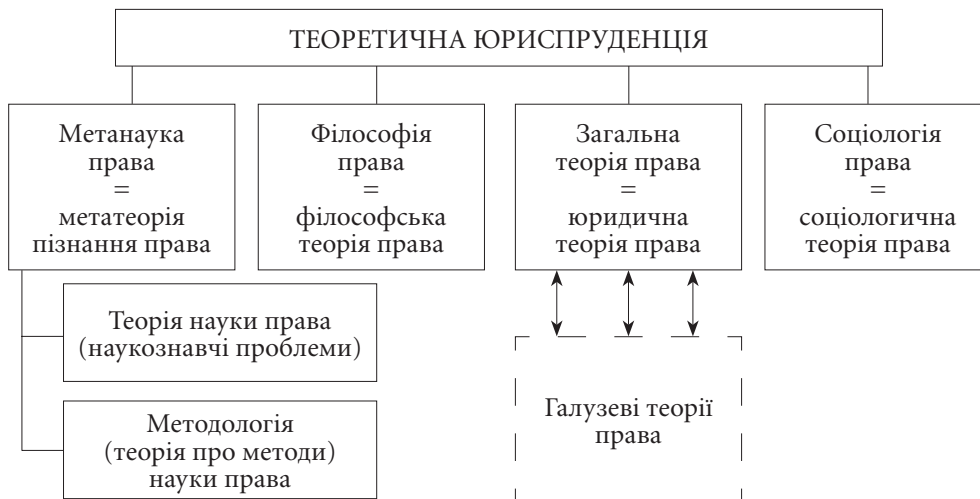

Схема. Система теоретичної юриспруденції

⁵ М Damirli, *Genel Hukuk Teorisi: Türkiye’de Tarihi Gelişimi ve Çağdaş Durumu* (Adalet Yayın Evi 2024) 187.

⁶ Про інші характеристики “загальності” загальної теорії права див.: М Дамірлі, ‘Квантори “загальності” загальної теорії права’ [2013] 2 Філософія права і загальна теорія права 267–275.

2. Дисциплінарна і тематична характеристики наукової творчості П. Рабіновича

Наведені уточнення й систематичний аналіз наукових праць П. Рабіновича дають змогу уточнити сферу його наукових пошуків у дисциплінарній й тематичній площинах.

Установлено, що патріарх юридичної науки працював, тією чи іншою мірою, майже з усіма основними сферами теоретичної юриспруденції: метатеорією правопізнання, філософією права, загальною теорією права, соціологією права. Крім того, серед значущих сфер досліджень науковця слід виокремити, звісно ж, теорію прав людини. І хоча деякі вчені схильні вважати її самостійною науковою дисципліною, на мою думку, вона такою не є; входячи до складу загальної теорії права, теорія прав людини в деякій своїй частині долучається до філософії права; вона може претендувати лише на статус галузі дослідження і навчальної дисципліни. Проте, враховуючи її особливе місце та значення у творчості Петра Мойсейовича, виокремлюю також і цю сферу як самостійну. Тематичні напрями, що відповідають згаданим галузям знання, можна зобразити так (табл.).

Таблиця

Дисциплінарна і тематична характеристика наукової творчості Петра Рабіновича

Дисциплінарні галузі знання	Тематичні напрями
Метанаука права	<i>Наукознавчі проблеми правознавства Методологія правових досліджень</i>
Філософія права	<i>Теорія праворозуміння – Потребовий підхід до права Аксіологія права: ціннісний вимір права Антропологічні проблеми права</i>
Загальна теорія права	<i>Концепція правових закономірностей Теорія законності / верховенства права Теорія правових норм Теорія правового регулювання</i>
Теорія прав людини	<i>Понятійний апарат теорії прав людини Проблеми інтерпретації прав людини</i>
Соціологія права	<i>Методичні розробки з вимірювання ефективності різних правових явищ</i>

Окрім наукової, сферами діяльності П. Рабіновича є також юридична освіта, правове виховання й пропаганда. Проте, оскільки завданням цієї роботи є розгляд власне наукової творчості вченого, обмежуся тут самою лише цією згадкою, хоча й у названих сферах його внесок є значним і заслуговує на те, щоб стати предметом окремого дослідження.

III. Стислий зміст внеску Петра Рабіновича в теоретичну юриспруденцію: нові ідеї та розробки

1. Наукознавчі проблеми правознавства

Наукознавчі сюжети в роботах П. Рабіновича були, так чи інакше, завжди. Ще в першому десятилітті свого наукового життя він публікує в журналі “Правознавство” статтю під назвою “Специфіка предмета юридичної науки”⁷.

Відповідно до традицій радянського суспільствознавства предмет правової науки визначався через категорію “закономірність”. Саме у зв’язку з цим досліджувалась і тут ця категорія та розроблялася концепція державно-правових закономірностей, яка охоплювала поняття, класифікацію та механізм дії останніх⁸.

Предмети загальної теорії права і філософії права Петро Мойсейович також розробляв через категорію “закономірність”. Щоправда, ми з ним часто дискутували з цього питання. Я вважав і вважаю дотепер, що закономірності – не становлять предмета науки; їх виявляють у результаті вивчення предмета науки і відтак вони, поряд із іншими компонентами, входять у зміст науки. З іншого боку, визначення предмета науки через категорію “закономірність” не дає змоги чітко розмежувати окремі правові наукові дисципліни. Це можна простежити, зокрема, у визначеннях, що їх сам Петро Мойсейович дав предметам філософії права та універсальної теорії права: обидві дефініції виводяться з використанням виразу “найзагальніші (гранично загальні) закономірності”⁹. Очевидно, саме розуміючи згадану обставину, у своїх подальших працях під час визначення предмета загальної теорії права, а також правової науки загалом, вчений акцентував на соціальній сутності досліджуваних явищ¹⁰.

Заслугує на увагу також характеристика запропонованої науковцем універсальної теорії права як загальної концептуальної основи теорій національного та міжнародного права. Справді, загальна теорія права, яка претендує на таку загальність, має охопити правову реальність у світовому масштабі, всі існуючі у світі правові системи: і національні, і міжнародну,

⁷ ‘Специфика предмета юридической науки’ [1974] 2 Известия высших учебных заведений. Правоведение 53–61. Також див.: ‘К вопросу о специфических государственно-правовых закономерностях как предмете юридической науки’ в *Актуальные проблемы теории социалистического государства и права* (Институт государства и права Академии наук СССР 1974) 43–49

⁸ *Упрочение законности – закономерность социализма (вопросы теории и методологии исследования)* (“Вища школа” 1975); *Проблемы теории законности развитого социализма* (“Вища школа” 1979).

⁹ ‘Наука філософії права: до характеристики предмета і методології’ [2003] 1 Проблеми філософії права 22–26; ‘Універсальна теорія права як загальна концептуальна основа теорій національного і міжнародного права (до проблеми формування)’ [2017] 3(27) Публічне право 22.

¹⁰ ‘Соціальна сутність правових та державних явищ – ядро предмета загально-теоретичної юриспруденції’ [2009] 7 Бюлетень Міністерства юстиції України 30–38; ‘Виявлення соціальної сутності правових і державних явищ – головне завдання юридичної науки’ [2011] 1 Юрид. наука 7–13. Також див.: ‘Соціальна сутність правових систем і забезпеченість ними прав людини – необхідні складові предмета юридичної компаративістики’ [2012] 1 Вісник Академії правових наук України 16–24.

і, додамо від себе, – також і наднаціональну. Однак при цьому неможливо погодитися з висловлюванням видатного вченого про можливість виокремлення загальної теорії права певної держави. Адже теорія за визначенням не належить до одиничних явищ, а стосується саме загальних властивостей, які виходять за межі таких явищ. У точному сенсі цього поняття немає ані української, ані французької тощо загальної теорії права. (Тому не зовсім коректними видаються такі, що часто зустрічаються у дисертаційних дослідженнях, положення новизни, сформульовані з використанням вислову “вперше у вітчизняній загальній теорії права”).

Безумовно, згадана ідея надзвичайно цікава. Однак насторожує вживання в назві, про яку йшлося, слова “універсальна”, бо під цим словом розуміють виведення а ргіогі з поняття. Натомість слово “загальна”, яке я вважаю найбільш слухним для назви нашої дисципліни, означає виведення теоретичних положень а posteriori з різних правових систем.

2. Методологічні проблеми правознавства

Особливого значення П. Рабінович надавав розробці методологічних проблем правових досліджень. Саме питання про розуміння права також мало для нього важливе методологічне значення. До речі, його потребовий підхід також виник із методологічної необхідності. Напевно, усі пам’ятають його улюблене питання здобувачам під час захисту в наукових спеціалізованих радах: “що таке право?” (чи в його манері – ‘що саме, яке саме явище відображене терміно-поняттям “право”?’). Відповідь на це запитання суттєво впливала на оцінку Петром Мойсейовичем дисертаційного дослідження.

Розробка методологічних проблем правових досліджень стала особливо актуальною у пострадянський час. Після колапсу Радянського Союзу, в умовах світоглядно-методологічного “вакууму”, коли все старе було відкинуте й натомість нічого нового запропоновано не було, Петро Рабінович, відчувши прогалину в означеній сфері, почав активно займатися проблемами оновлення методології правових досліджень. У центрі уваги вченого були такі питання, як методологічні аномалії при досліджуванні правових явищ, проблеми плюралізації та трансформації методології сучасного правознавства¹¹. При цьому “демонополізація методологічних підходів” та “плюралізація використовуваних прийомів” були визнані науковцем важливими шляхами методологічного “переозброєння”. Методологічний плюралізм, на його думку, не повинен перетворитися на методологічний анархізм та еkleктизм¹². Протистояти ж цьому може лише “наукознавча, методологічна

¹¹ ‘Методологія правознавства: проблеми плюралізації’ [1995] 3 Вісник Академії правових наук України 81–88; ‘Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи’ [2002] 4 Вісник Академії правових наук України 3–14; ‘Методологія вітчизняного загально-теоретичного праводержавознавства: сучасні тенденції’ [2003] 1 Бюлетень Міністерства юстиції України 37–45; ‘Трансформація методології вітчизняного праводержавознавства: досягнення і проблеми’ [2003] 1 Юридична Україна 10–18.

¹² *Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник* (вид. 9-е, зі змінами, Край 2007) 182–183.

дисципліна”. Тобто йшлося про плюралізм, який водночас вимагав від дослідника дотримання деяких методологічних постулатів¹³.

Відомі також розробки вченого із застосування у правових дослідженнях окремих методологічних інструментів, якими, зокрема, були діяльнісний, семіотичний, герменевтичний та ін. підходи.

3. Теорія праворозуміння: потребовий підхід до права

Проблеми праворозуміння П. Рабінович почав досліджувати з 1972 р. У наукових працях радянського періоду¹⁴ вчений досліджував питання праворозуміння, спираючись на позитивістський підхід до права. У цей час він починає розробляти новий – потребовий підхід до його вивчення. Цей підхід науковець уперше запровадив 1985 р. у монографії, присвяченій ціннісній характеристиці права. У цій праці він визнав потребовий підхід найбільш прийнятним і адекватним методологічним інструментом виявлення та пояснення ціннісних властивостей права та інших правових явищ. Цей підхід дослідник інтерпретував як ‘виявлення історично визначених потреб суб’єктів життя і встановлення ролі, функції (як потенційної, так і реальної) тих чи інших предметів, явищ у задоволенні таких потреб’¹⁵.

У пострадянський час Петро Мойсейович досліджує такі питання теорії праворозуміння, як основні причини і непереборність плюралізму в розумінні права, сутність і поняття праворозуміння, його різновиди, класичні й сучасні (“неокласичні”) типи¹⁶, природно-правовий світогляд¹⁷ тощо. У цей же час вчений продовжує роботу з розробки потребового праворозуміння. ‘Його розвиток та авторська реалізація у подальших теоретико-правових дослідженнях’ стають ‘пожиттєвим науковим кредо Петра Мойсейовича’¹⁸.

Безумовно, запроваджений і розроблюваний Петром Мойсейовичем потребовий підхід до права є його найважливішим внеском у теорію право-

¹³ Про ці постулати див.: *Основи загальної теорії права та держави* (н 12) 183–186.

¹⁴ ‘Право как явление общественного сознания’ [1972] 2 Известия высших учебных заведений. Правоведение 106–116; ‘До питання про загальне поняття права (з приводу нової концепції І. Сабо)’ [1976] 15 Вісник Львівського університету. Серія юрид. 3–9; ‘О понятии права в советской юридической науке’ [1977] 4 Известия высших учебных заведений. Правоведение 41–50.

¹⁵ *Социалистическое право как ценность* (Вища школа 1985) 10.

¹⁶ ‘Праворозуміння: сутність класифікації, нездоланність плюралізму’ [2007] 5 Бюлетень Міністерства юстиції України 26–32; ‘Феномен праворозуміння: гносеологічна характеристика’ [2007] 3 Вісник Академії правових наук України 11–22; ‘Сутність праворозуміння’ [2007] 9 Право України 3–7; ‘Класичні типи праворозуміння: нездоланність співіснування’ [2008] 1–2 Юридичний вісник України 4–5; ‘Правопонимание: сущность, причины и неизбежность плюрализма, современное европейское измерение’ [2011] 1 Право Украины 8–25; ‘Потребовое праворозуміння: концептуальна характеристика, евристичний потенціал’ [2014] 5 Право України 31–40; ‘Потребова доктрина основоположних (буттєвих) прав і свобод стану’ у *Правнична наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану* (Право 2023) 83–99.

¹⁷ ‘Природне право: діалектика приватного й публічного’ [2004] 9 Право України 61–64; П Рабінович, Т Бачинський, ‘Правовий світогляд (соціально-природна інтерпретація)’ [2014] 2 Вісник Національної академії правових наук України 5–17.

¹⁸ В Бігун, ‘Гордість вітчизняної теорії права (Передмова)’ у *Півстоліття наукового повноліття. До ювілею професора Петра Мойсейовича Рабіновича* (Львівський національний університет імені Івана Франка 2016) 7.

розуміння. У зв'язку з цим, на мою думку, потребують особливої уваги та уточнення такі два питання.

Перше. Безумовно, першість у авторстві цього підходу належить Петрові Мойсейовичу. Він був не лише його винахідником, а й популяризатором. І хоча надалі, починаючи з 1991 р., за кордоном також розпочинають дослідження, у яких розглядають головно питання прав людини у зв'язку з її потребами¹⁹, проте, тим не менш, згаданий підхід у цих дослідженнях не отримав свого концептуального оформлення. У цьому полягає відмінність згаданих розвідок від робіт Петра Мойсейовича, в яких потребові науковці дали підтвердження цінності здійснених ним концептуальних розробок. Поряд із цим можна вести мову про його інтелектуальних попередників, від часу запровадження І. Кантом самого терміна “правова потреба” (*rechtliches Bedürfnis*). Зокрема, особливий інтерес може становити розгляд підходу П. Рабіновича у зв'язку з теорією інтересу в праві Р. Ієрінга. Однак ці та інші питання ще чекають на окреме дослідження.

Друге. Вимагає вирішення також і питання про місце потребового підходу в теорії праворозуміння. Чи є цей підхід самостійним типом праворозуміння? Якщо ж ні, тоді до якого з класичних типів праворозуміння його можна віднести? Який зв'язок він має із існуючими основними типами праворозуміння?

Сам учений відкрито виступав проти віднесення його підходу до доктрини природного права, підтверджуючи думку іншого науковця (О. Стовба) про те, що якщо ним іноді й використовувалось формулювання “соціально-природне право”, то термін “природне” зазвичай вживався тут у сенсі закономірного, нормального, неминучого, але в жодному разі не в значенні чогось трансцендентного, позадосвідного, понадпозитивного²⁰. Петро Мойсейович відкрито заявляв, що “потребове праворозуміння належить до соціолого-позитивістського типу праворозуміння, а точніше – до соціально-антропологічного різновиду останнього (причому, і про це слід зазначити цілком відверто, у його історико-матеріалістичній інтерпретації)”²¹.

Річ у тім, що П. Рабінович також обґрунтовував неминучість співіснування двох класичних типів праворозуміння²². Структуруючи свій курс “Основи теорії та філософії права”, він виходив із поділу праворозуміння на природне та позитивістське (при цьому у назві праворозуміння, на відміну

¹⁹ I Doyal, I Gough, *A Theory of Human Need* (Palgrave Mcmillan 1991); J Galtung, *Human Rights in Another Key* (Polity Press 1994). Див. також: J Griffin, *On Human Rights* (1st ed., Oxford University Press 2008) 4–90; D Miller, *National Responsibility and Global Justice* (Oxford University Press 2007) 179–187; D Miller, ‘Grounding Human Rights’ [2012] 15(4) *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 407–427; M Renzo, ‘Human Needs, Human Rights’ in: Rowan Cruft, S. Matthew Liao, Massimo Renzo (eds), *Philosophical Foundations of Human Rights* (1st ed., Oxford University Press 2015) 572–587.

²⁰ ‘Потребове праворозуміння як вислід соціально-матеріалістичної парадигми (загальнотеоретична характеристика)’ [2014] 1 *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України* 9.

²¹ Там само.

²² ‘Праворозуміння “природне” та “легістське”: неминучість співіснування’ [2009] 3 *Право України* 65–70.

від позитивного, термін “природне” писав у лапках). Він давав цьому таке пояснення:

На початковому курсі <...> в рамках цього предмета ви будете вивчати з позицій першого різновиду праворозуміння таке явище, як основоположні (буттєві) людські права та свободи; вони виникають та існують у людей та їх груп насправді незалежно від волевиявлення держави або певного об’єднання держав, їхньої політики, їх законів, регулятивної діяльності їхніх органів та посадових осіб. А потім у запропонованому посібнику з позицій іншого різновиду праворозуміння буде схарактеризовано в загальнотеоретичному аспекті позитивістське (державно-вольове) регулювання суспільних відносин. Як видається, *тільки в поєднанні зазначених двох різновидів праворозуміння можуть бути з достатньою повнотою викладені основи саме загальної (а не часткової) теорії та філософії права* (курсив мій. – Авт.)²³.

Звідси можна дійти висновку, що в уявленні вченого для всебічного вивчення, а отже, і для розуміння права необхідні обидва типи праворозуміння. Він стверджував принципову нездоланність змістовної *плюралістичності* праворозуміння. Так само цікавим є погляд Петра Мойсейовича на так зване інтегративне праворозуміння. Цей різновид праворозуміння, на його думку, ніколи не стане загальновизнаним і однозначним. Тому існуючий стан справ у цій сфері вчений позначив як “плюралізм інтегральності”.

4. Цінність права: внесок у аксіологію права

Хоча перші дослідження аксіологічної проблематики П. Рабінович починає ще наприкінці 60 – на початку 70-х років²⁴, найважливішою віхою тут стає його монографія, опублікована 1985 р.²⁵ До речі, цей період у соціалістичному правознавстві був часом розгортання досліджень з аксіологічної проблематики. Помітними подіями стали публікації монографій С. Алексеєва²⁶ і Н. Нєновскі²⁷.

Монографія П. Рабіновича, що також увійшла в цей ряд, посіла гідне місце серед головних робіт із розглядуваної проблематики. У ній досліджувано нові аспекти та межі ціннісної характеристики права. До них, зокрема, належали: ціннісне обґрунтування права; цінність позитивного права (поняття, критерії, різновиди); власна та інструментальна (службова) цінність позитивного права; зв’язок та співвідношення цінності права з іншими його соціальними властивостями: справедливістю, ефективністю, істинністю,

²³ Основи теорії та філософії права (н 1) 14.

²⁴ ‘Социалистическое право как ценность’ в *Проблемы социалистической законности на современном этапе развития Советского государства* (Изд. Харьковского университета 1968) 20–23; П Рабінович, Н Витрук, ‘Социалистическое право и личность’ [1970] 3 *Правоведение* 16–24; ‘Право як цінність культури’ [1971] 18 *Проблеми правознавства* 3–12.

²⁵ *Социалистическое право как ценность* (н 15).

²⁶ С Алексеєв, *Социальная ценность права в советском обществе* (Юрид. лит. 1971).

²⁷ Н Нєновски, *Право и ценности* (Пер. с болг., Прогресс 1987) – вперше видано болгарською мовою у 1982 р.

економічністю тощо; місце права у загальній системі цінностей суспільства та критерії надання їм переваги у правовому регулюванні; порівняльна цінність різних правових явищ, їхня ціннісна ієрархія; оцінювальна функція права і правосвідомості; природа оцінних понять. Деякі з висловлених у монографії ідей і рекомендацій мали як теоретичне, так і практичне значення, були спрямовані на підвищення ефективності правотворчої і правозастосовної діяльності. До останніх належать: визначення співвідношення пізнання, оцінювання та регулювання в правотворчості та правозастосуванні; розподіл оцінювальних функцій (повноважень) між правотворчими та правозастосовними органами; виявлення особливостей використання оцінних понять у правовому регулюванні; встановлення ролі оцінювання у тлумаченні права: співвідношення правових і позаправових підстав оцінок у правозастосуванні; критерії та показники цінності права, їхнє використання для її виявлення, вимірювання, зіставлення, прогнозування; розуміння цінності права у правовому навчанні й вихованні; шляхи та засоби підвищення цінності соціалістичного права тощо.

З появою монографії П. Рабіновича розробка аксіологічно-правової тематики сягнула нового рівня. Важливим внеском дослідника в аксіологію права стали: аргументування власної цінності юридичного (себто державно-вольового, легістсько-позитивістського) права, виявлення її властивостей і проявів та деяких тенденцій розвитку останніх; конструювання емпірично фіксованих показників цінності юридичного права (як об'єктивного, так і суб'єктивного), що уможливають вивчати таку цінність конкретно-соціологічними методами; обґрунтування необхідності формування шанобливого активного ставлення до юридичного закону, інших юридичних феноменів з боку всіх громадян і посадових осіб.

5. Теорія прав людини

З початку 1990-х років і до кінця життя головна дослідницька увага П. Рабіновича була спрямована на досягнення основних прав та свобод людини. Це досягнення було представлено переважно двома ракурсами: загальнотеоретичним та філософсько-правовим. Можна без перебільшення стверджувати, що саме зусиллями Петра Мойсейовича було закладено основи вітчизняної доктрини прав людини. Безумовно, саме йому належить першість у розробці загальнотеоретичних засад прав людини у вітчизняному правознавстві. У центрі уваги науковця перебували такі питання теорії прав людини, як загальнотеоретична характеристика, поняття, сутність, класифікація та інтерпретація прав людини, межі здійснення прав людини, підстави та принципи обмежування у здійсненні прав людини, основоположні обов'язки людини (поняття, класифікації), а також характеристика окремих різновидів прав і свобод людини (право людини на життя, право людини на ком-

пенсацію моральної шкоди, право людини на національне самовизначення, свобода віровизнання, право на пам'ять і право на забуття)²⁸.

Під час концептуального оновлення курсу “Загальної теорії права” Петро Мойсейович також виходив із домінування проблем прав людини. Саме права людини були обрані ним концептуальним центром цього курсу, що й зумовило його нетрадиційне структурування, суттєві зміни як у його побудові, так і в змісті, запровадження низки нових і перегляд деяких традиційних ідей та понять²⁹.

6. Теорія законності / верховенства права

У науковому доробку П. Рабіновича теорія законності представлена статтями³⁰ та двома монографіями, виданими у 1970-х роках³¹. У цих працях розроблені поняття і структура законності, її співвідношення з доцільністю, колізії між законністю і доцільністю у правовому регулюванні (неминучість виникнення, причини, шляхи подолання), а також проблеми зміцнення законності та можливості соціального планування в означеній сфері.

У пострадянські часи Петро Мойсейович продовжує досліджувати згадану проблематику, однак уже в ширшому діапазоні – як проблему верховенства права. Якщо, з одного боку, це було зумовлено наступністю в наукових дослідженнях вченого, то з іншого, навпаки – вже відходом від радянського ототожнення закону та права. Такий відхід, своєю чергою, був викликаний новою концептуально-методологічною орієнтацією, що розрізняє закон і право. Це було виправдано також і з огляду на доктрину та практику Венеціанської комісії, яка визнала законність одним із важливих критеріїв оцінки верховенства права.

У центрі уваги вченого були такі проблеми верховенства права, як його поняття та сутність, принципи, а також проблеми інтерпретації (Конституційним Судом України, Страсбурзьким судом, науковою доктриною) й реалізації на практиці³².

²⁸ В Вітковський, П Рабінович, ‘Право людини на національне самовизначення і проблема бінаціональності’ [1995] 2 Український часопис прав людини 99–103; ‘Право людини на життя (ст. 2 ЄКПЛ)’, О Жуковська (ред), *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст* (ВПОЛ 2004) 33–40; П Рабінович, О Грищук, *Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти)* (Світ 2006); ‘Свобода віровизнання: філософсько-правові та державно-юридичні аспекти’ [2001] 2(25) Вісник Академії правових наук України 108–122; П Рабінович, Д Садовська, ‘Право на пам'ять і право на забуття: загальнотеоретичний аналіз’ [2023] 14 Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник 127–138.

²⁹ *Основи загальної теорії права та держави* (н 12) 6.

³⁰ ‘Законность и целесообразность в применении юридических норм’ [1974] 30 *Применение советского права* 38–53; ‘Законность правотворчества’ *Актуальные проблемы юридической науки на этапе развитого социализма: краткие тез. докл. и науч. сообщ. респ. науч. конф.* (ХЮИ 1985) 197–199; ‘Колізії між законністю та доцільністю як постійно відтворювана проблема юридичного регулювання’ [2000] 4 Вісник Академії правових наук України 27–37.

³¹ *Упрочение законности – закономерность социализма* (н 8); *Проблемы теории законности развитого социализма* (н 8).

³² ‘Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України’ [2006] 1 Вісник Конституційного Суду України 37–46; ‘Верховенство права як соціальний феномен’ [2008] 8 *Юридический вестник* 12–14; П Рабінович, О Луців, ‘Верховенство права: сучасні вітчизняні підходи

7. Теорія правових норм³³

Загальнотеоретичними питаннями розроблення, застосування та реалізації правових норм П. Рабінович був зайнятий переважно у радянський період своєї наукової діяльності. Ці питання були найрізноманітнішими. До них належали, зокрема: властивості (семіотичні, релятивні) юридичних норм (матеріальних і процесуальних), соціально-змістова сутність оціночних юридичних норм як засіб забезпечення соціальної справедливості, юридична природа цілей правових актів, доцільність впровадження юридичних норм (поняття юридичних норм) офіційна конкретизація юридичних норм (поняття та види), тлумачення-роз'яснення змісту юридичних норм, проблеми ефективності та реалізації юридичних норм³⁴.

8. Теорія правового регулювання

Наприкінці 80 – у 90-х роках минулого століття в центрі уваги Петра Мойсейовича були, окрім іншого, також і проблеми теорії правового регулювання. Систематичні розробки вченого в цій галузі охоплювали такі загальнотеоретичні питання, як поняття, види, сфери, межі й чинники розвитку правового регулювання, якість і своєчасність у правотворчості, діалектика об'єктивного та суб'єктивного у праворегулятивній діяльності, проблеми розуміння у правовому регулюванні, а також основні тенденції розвитку вітчизняного позитивно-правового регулювання³⁵.

до інтерпретації» [2012] 2 Вісник Академії правових наук України 3–16; П Рабінович, О Луців, 'Інтерпретація верховенства права: основні вітчизняні підходи та їх діалектична взаємодоповнюваність' [2013] 1–2 Право України 296–309; 'Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні' [2013] 9 Право України 162–175; П Рабінович, О Луців, С Добрянський, О Панкевич, С Рабінович, *Принципи верховенства права: проблеми теорії та практики* (Сполум 2016) (співавтор).

³³ У наукових працях останніх років П. Рабінович на позначення явищ державно-вольового походження вживав термін "юридичний" ("юридичні норми", "юридичні відносини", "юридичне регулювання" та ін.).

³⁴ 'О материальных и процессуальных особенностях юридических норм (функциональный анализ)' [1971] 20 Проблемы правознавства 3–18; 'О юридической природе целей правовых актов' [1971] 5 Известия высших учебных заведений. Правоведение 28–35; П Рабінович, Г Шмелева, 'Конкретизация юридических норм (общетеоретические проблемы)' [1985] 6 Известия высших учебных заведений. Правоведение 31–39; 'Эффективность процессуальных норм: критерии и показатели' [1986] 17 Проблемы социалистической законности 11–15; 'Реализация норм социалистического права (некоторые ценностные аспекты)' [1988] 22 Проблемы социалистической законности 61–66; 'Оценочные нормы советского права как средство обеспечения социальной справедливости' *Право. Ускорение. Справедливость: сборник статей* (В Новоселов ред, Изд-во Саратовского ун-та 1989) 39–40; 'Ефективність юридичних норм: загальнотеоретичні засади та методика дослідження' [2009] 1 Бюлетень моніторингу законодавства України 6–14.

³⁵ 'Сферы и пределы правового регулирования: понятие, виды, факторы развития' в *XXII съезд КПСС и развитие теории государства и права* (СЮИ 1987) 52–59; 'Своечасність у правовому регулюванні' [1988] 11 Радянське право 60–64; 'Время в правовом регулировании (философско-юридические аспекты)' [1990] 3 Известия высших учебных заведений. Правоведение 19–27; 'Своевременность в праве' [1991] 9 Вопросы теории государства и права 55–62; 'Юридична техніка законотворення в Україні: загальні проблеми' [1998] 2 Вісник Академії правових наук України 78–82; 'Терменевтика і правове регулювання' [1999] 2(17) Вісник Академії правових наук України 61–71. Також див.: П Рабінович, Н Савлук, 'Офіційно-нормативне тлумачення законодавства як інструмент адаптації правового регулювання до соціальних змін' [2002] 1 Вісник Академії правових наук України 23–35.

9. Методичні розробки з вимірювання ефективності правових явищ

Важливим внеском П. Рабіновича в соціологію права є конструювання емпірично фіксованих показників цінності позитивного права (цінності особистісної, групової та загальносоціальної) та ефективності правових норм, напрацювання з методики вимірювання рівня законності та ефективності різних правових явищ. До останніх належали: юридичні гарантії законності, юридична відповідальність, процесуальні норми, рішення Страсбурзького суду та правовий прогрес³⁶.

Вчений не тільки розробив відповідні методики, а й здійснив конкретно-соціологічні дослідження із застосуванням цих методик. Такими були, зокрема, дослідження аксіологічних засад правосвідомості молоді Львова, які виконувались під керівництвом професора П. Рабіновича із залученням студентів-гуртківців і дипломників.

Роботи Петра Мойсейовича з теорії правових норм і правового регулювання, і навіть його методичні розробки з вимірювання ефективності різних правових явищ, демонструють, що він був не просто блискучим теоретиком, а ще й таким теоретиком, який рефлексує над практичними проблемами.

* * *

І на завершення. В історії науки не так багато прикладів, коли вчені, доживши до старості, продовжували працювати й при цьому крокували в ногу з новими віяннями часу. Петро Мойсейович належить до плеяди таких небагатьох вчених. Ті ідеї та розробки, якими ми зобов'язані Петрові Мойсейовичу, слугують і ще довго слугуватимуть основою для подальших наукових пошуків і будуть суттєвою мірою спрямовувати їх.

Пам'ять про Петра Мойсейовича ми назавжди збережемо у наших серцях!

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Damirli M, *Genel Hukuk Teorisi: Türkiye'de Tarihi Gelişimi ve Çağdaş Durumu* (Adalet Yayın Evi 2024).
2. Doyal L, Gough I, *A Theory of Human Need* (Palgrave Mcmillan 1991).
3. Galtung J, *Human Rights in Another Key* (Mass.: Polity Press 1994).
4. Griffin J, *On Human Rights. 1st ed.* (Oxford University Press 2008).

³⁶ 'Эффективность юридических гарантий законности (к методике измерений)' [1977] 36 Проблемы правоведения 93–101; 'Уровень законности: понятие и методика измерения' в *Проблемы теории социалистического государства и права* (Ин-т государства и права 1977) 91–92; *Проблемы теории законности развитого социализма* (н 8) 87–109; 'Эффективность юридической ответственности (общая методика измерений)' [1979] 4 Проблемы социалистической законности 35–41; 'Эффективность процессуальных норм: критерии и показатели' (н 34) 11–15; 'Правовой прогресс (К методологии разработки показателей)', *Право и социальный прогресс Сибири: Мат. науч.-практ. конф.* (ОмГУ 1990) 19–22; 'Эффективность решений Европейского суда з прав людини: спроба вимірювання' [2000] 2 Вісник Академії правових наук України 11–19; 'Вимірювання показників ефективності юридичних гарантії законності: методичні аспекти' [2008] 3 Бюлетень Міністерства юстиції України 14–22.

Мехман А. Дамірлі

5. Miller D, *National Responsibility and Global Justice* (Oxford University Press 2007).
6. Alekseev S, *Socialnaya cennost prava v sovetskom obshestve* (Yuridicheskaya literatura 1971) (in Russian).
7. Rabinovych P, Hryshchuk O, *Pravo liudyny na kompensatsiiu moralnoi shkody (zahalnoteoretychni aspekty)* (Svit 2006) (in Ukrainian).
8. Rabinovych P, Lutsiv O, Dobriansky S, Pankevych O, Rabinovych S, *Pryntsyp verkhovenstva prava: problemy teorii ta praktyky* (Spolom 2016) (in Ukrainian).
9. Rabinovych P, *Osnovy teorii ta filosofii prava* (Vydavnytstvo LOBF “Medytsyna i pravo” 2021) (in Ukrainian).
10. Rabinovych P, *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy* (Vyd. 9-e, z zminamy Krai 2007) (in Ukrainian).
11. Rabinovych P, *Problemy teoryi zakonnosti razvytoho sotsyalizma* (Vyshcha shkola 1979) (in Russian).
12. Rabinovych P, *Sotsyalisticheskoe pravo kak tsennost* (Vyshcha shkola 1985) (in Russian).
13. Rabinovych P, *Uprochenye zakonnosti – zakonernost sotsyalizma (voprosy teoryi y metodolohyy yssledovaniya)* (Vyshcha shkola 1975) (in Russian).

Edited and translated books

14. Renzo M, ‘Human Needs, Human Rights’, in Rowan Cruft, S. Matthew Liao, Massimo Renzo (eds), *Philosophical Foundations of Human Rights* (1st ed. Oxford University Press 2015) 572–587.
15. Bihun V, ‘Hordist vitchyznianoï teorii prava’ (Peredmova) in *Pivstolittia naukovoï povnolittia. Do yuvileiu profesora Petra Moiseiovycha Rabinovycha* (Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka 2016) 3–11 (in Ukrainian).
16. Nenovski N, *Pravo i cennosti* (Per. s bolh., Progress 1987) (in Russian).
17. Rabinovych P, ‘K voprosu o specificheskikh gosudarstvennopravovykh zakonernostyakh kak predmete yuridicheskoi nauki’ v *Aktualnye problemy teorii socialisticheskogo gosudarstva i prava* (Institut gosudarstva i prava Akademii nauk SSSR 1974) 43–49 (in Russian).
18. Rabinovych P, ‘Ochenochnye normy sovetskogo prava kak sredstvo obespecheniya socialnoi spravedlivosti’, v *Pravo. Uskorenne. Spravedlivost: sbornyk statei* (V Novoselov red, Izd-vo Saratovskogo un-ta 1989) 39–40 (in Russian).
19. Rabinovych P, ‘Potrebova doktryna osnovopolozhnykh (buttievykh) prav i svobod stanu’ in *Pravnycha nauka ta zakonodavstvo Ukrainy: yevropeyskyi vektor rozvytku v umovakh voiennoho stanu* (Pravo 2023) 83–99 (in Ukrainian).
20. Rabinovych P, ‘Pravo liudyny na zhyttia (st. 2 YeKPL)’, in O Zhukovska (ed), *Yevropeyska konventsiiia z prav liudyny: osnovni polozhennia, praktyka zastosuvannia, ukraïnskyi kontekst* (VIPOL 2004) 33–40 (in Ukrainian).
21. Rabinovych P, ‘Sfery i predely pravovogo regulirovaniya: ponyatie, vidy, faktory razvitiya’, *XXII sezd KPSS i razvitie teorii gosudarstva i prava* (SYuI 1987) 52–59 (in Russian).
22. Rabinovych P, ‘Socialisticheskoe pravo kak cennost’ in *Problemy socialisticheskoi zakonnosti na sovremennom etape razvitiya Sovetskogo gosudarstva: mezhvuz. nauch. konf.* (Izd. Harkovskogo universiteta 1968) 20–23 (in Russian).
23. Rabinovych P, ‘Uroven zakonnosti: ponyatie i metodika izmereniya’ in *Problemy teorii socialisticheskogo gosudarstva i prava* (In-t gosudarstva i prava 1977) 91–92 (in Russian).

Journal articles

24. Miller D, ‘Grounding Human Rights’ (2012) 15 (4) *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 407–427.
25. Damirli M, ‘Kvantory “zahalnosti” zahalnoi teorii prava’ (2013) 2 *Filosofiiia prava i zahalna teoriiia prava* 267–275 (in Ukrainian).
26. Rabinovych P, ‘Do pytannia pro zahalne poniattia prava (z pryvodu novoi kontseptsii I. Sabo)’ (1976) 15 *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna* 3–9 (in Ukrainian).

27. Rabinovych P, 'Efektyvnist rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: sproba vymiriuvannia (2000) 2 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 11–19 (in Ukrainian).
28. Rabinovych P, 'Efektyvnist yurydychnykh norm: zahalnoteoretychni zasady ta metodyka doslidzhennia' (2009) 1 Biuletен мониторыну zakonodavstva Ukrainy 6–14 (in Ukrainian).
29. Rabinovych P, 'Effektivnost processualnykh norm: kriterii i pokazateli' (1986) 17 Problemy socialisticheskoy zakonnosti 11–15 (in Russian).
30. Rabinovych P, 'Effektivnost yuridicheskikh garantii zakonnosti (k metodike izmerenii)' (1977) 36 Problemy pravovedeniya 93–101 (in Russian).
31. Rabinovych P, 'Effektivnost yuridicheskoy otvetstvennosti (obshaya metodika izmerenii)' (1979) 4 Problemy socialisticheskoy zakonnosti 35–41 (in Russian).
32. Rabinovych P, 'Fenomen pravorozuminnia: hnoseolohichna kharakterystyka' (2007) 3 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 11–22 (in Ukrainian).
33. Rabinovych P, 'Hermenevtyka i pravove rehuliuivannia' (1999) 2 (17) Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 61–71 (in Ukrainian).
34. Rabinovych P, 'Yurydychna tekhnika zakonotvorennia v Ukraini: zahalni problemy' (1998) 2 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 78–82 (in Ukrainian).
35. Rabinovych P, 'Klasychni typy pravorozuminnia: nezdolannist spivisnuvannia' (2008) 1–2 Yurydychnyi visnyk Ukrainy 4–5 (in Ukrainian).
36. Rabinovych P, 'Kolizii mizh zakonnistiu ta dotsilnistiu yak postiino vidtvoriuvana problema yurydychnoho rehuliuivannia' (2000) 4 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 27–37 (in Ukrainian).
37. Rabinovych P, 'Metodolohiia pravoznavstva: problemy pliuralizatsii' (1995) 3 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 81–88 (in Ukrainian).
38. Rabinovych P, 'Metodolohiia vitchyznianoho zahalnoteoretychnoho pravoderzhavoznavstva: suchasni tendentsii' (2003) 1 Biuletен Ministerstva yustytzii Ukrainy 37–45 (in Ukrainian).
39. Rabinovych P, 'Nauka filosofii prava: do kharakterystyky predmeta i metodolohii' (2003) 1 Problemy filosofii prava 22–26 (in Ukrainian).
40. Rabinovych P, 'O yuridicheskoy prirode celej pravovykh aktov' (1971) 5 Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedenii. Pravovedenie 28–35 (in Russian).
41. Rabinovych P, 'O materialnykh i processualnykh osobennostyakh yuridicheskikh norm (funktsionalnyj analiz)' (1971) 20 Problemy pravoznavstva 3–18 (in Russian).
42. Rabinovych P, 'O ponyatii prava v sovetskoj yuridicheskoi nauke' (1977) 4 Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedenii. Pravovedenie 41–50 (in Russian).
43. Rabinovych P, 'Potrebove pravorozuminnia yak vyslid sotsialno-materialistychnoi paradyhmy (zahalnoteoretychna kharakterystyka)' (2014) 1 Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 6–15 (in Ukrainian).
44. Rabinovych P, 'Potrebove pravorozuminnia: kontseptualna kharakterystyka, evrystychnyi potentsial' (2014) 5 Pravo Ukrainy 31–40 (in Ukrainian).
45. Rabinovych P, 'Pravo kak yavlenie obshestvennogo soznaniya' (1972) 2 Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedenii. Pravovedenie 106–116 (in Russian).
46. Rabinovych P, 'Pravo yak tsinnist kultury' (1971) 18 Problemy pravoznavstva 3–12 (in Ukrainian).
47. Rabinovych P, 'Pravoponimanie: sushnost, prichiny i neizbezhnost plyuralizma, sovremennoe evropejskoe izmerenie' (2011) 1 Pravo Ukrainy 8–25 (in Russian).
48. Rabinovych P, 'Pravorozuminnia "pryroдне" ta "lehistske": nemynuchist spivisnuvannia' (2009) 3 Pravo Ukrainy 65–70 (in Ukrainian).
49. Rabinovych P, 'Pravorozuminnia: sutnist klasyfikatsii, nezdolannist pliuralizmu' (2007) 5 Biuletен Ministerstva yustytzii Ukrainy 26–32 (in Ukrainian).
50. Rabinovych P, 'Problemy transformatsii metodolohii vitchyznianoho pravoznavstva: dosiahnennia, vtraty, perspektyvy' (2002) 4 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 3–14 (in Ukrainian).
51. Rabinovych P, 'Pryrodne pravo: dialektyka pryvatnoho y publichnoho' (2004) 9 Pravo Ukrainy 61–64 (in Ukrainian).

52. Rabinovych P, 'Realizaciya norm socialisticheskogo prava (nekotorye cennostnye aspekty)' (1988) 22 Problemy socialisticheskoy zakonnosti 61–66 (in Russian).
53. Rabinovych P, 'Sotsialna sutnist pravovykh system i zabezpechenist nymy prav liudyny – neobkhdni skladovi predmeta yurydychnoi komparatyvistyky' [2012] 1 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 16–24 (in Ukrainian).
54. Rabinovych P, 'Sotsialna sutnist pravovykh ta derzhavnykh yavlyshch – yadro predmeta zahalno-teoretychnoi yurysprudentsii' [2009] 7 Biuletен Ministerstva yustytzii Ukrainy 30–38 (in Ukrainian).
55. Rabinovych P, 'Specifika predmeta juridicheskoi nauki' (1974) 2 Izvestiya vysshih uchebnyh zavedenii. Pravovedenie 53–61 (in Ukrainian).
56. Rabinovych P, 'Sutnist pravorozuminnia' (2007) 9 Pravo Ukrainy 3–7 (in Ukrainian).
57. Rabinovych P, 'Svoboda virovyznannia: filosofsko-pravovi ta derzhavno-yurydychni aspekty' (2001) 2 (25) Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 108–122 (in Ukrainian).
58. Rabinovych P, 'Svoevremennost v prave' [1991] 9 Voprosy teorii gosudarstva i prava 55–62 (in Russian).
59. Rabinovych P, 'Svoiechasnist u pravovomu rehuliuvani' (1988) 11 Radianske pravo 60–64 (in Ukrainian).
60. Rabinovych P, 'Transformatsiia metodolohii vitchyznianoho pravoderzhavoznavstva: dosiahnennia i problemy' (2003) 1 Yurydychna Ukraini 10–18 (in Ukrainian).
61. Rabinovych P, 'Universalna teoriia prava yak zahalna kontseptualna osnova teorii natsionalnogo i mizhnarodnogo prava' (2017) 3 (27) Publichne pravo 18–23 (in Ukrainian).
62. Rabinovych P, 'Verkhovenstvo prava v interpretatsii Strasburzkoho Sudu ta Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy' (2006) 1 Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 37–46 (in Ukrainian).
63. Rabinovych P, 'Verkhovenstvo prava yak sotsialnyi fenomen' (2008) 8 Yurydycheskyi vestnyk 12–14 (in Ukrainian).
64. Rabinovych P, 'Verkhovenstvo prava: doktrynalni interpretatsii v Ukraini' (2013) 9 Pravo Ukrainy 162–175 (in Ukrainian).
65. Rabinovych P, 'Vitchyzniana filosofska-pravova i zahalnoteoretychna yurysprudentsiia: vytoky i fundatory' (2004) 2 Problemy filosofii prava 218–219 (in Ukrainian).
66. Rabinovych P, 'Vremya v pravovom regulirovanii (filosofsko-yuridicheskie aspekty)' [1990] 3 Izvestiya vysshih uchebnyh zavedenii. Pravovedenie 19–27 (in Russian).
67. Rabinovych P, 'Vyavlennia sotsialnoi sutnosti pravovykh i derzhavnykh yavlyshch – holovne zavdannia yurydychnoi nauky' (2011) 1 Yurydychna nauka 7–13 (in Ukrainian).
68. Rabinovych P, 'Vymiriuvannia pokaznykiv efektyvnosti yurydychnykh harantii zakonnosti: metodychni aspekty' (2008) 3 Biuletен Ministerstva yustytzii Ukrainy 14–22 (in Ukrainian).
69. Rabinovych P, 'Zakonnost i celesoobraznost v primenenii yuridicheskikh norm' (1974) 30 Primenenie sovetskogo prava 38–53 (in Russian).
70. Rabinovych P, Bachynskiy T, 'Pravovyi svitohliad (sotsialno-pryrodna interpretatsiia)' [2014] 2 Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 5–17 (in Ukrainian).
71. Rabinovych P, Lutsiv O, 'Verkhovenstvo prava: suchasni vitchyzniani pidkhody do interpretatsii' (2012) 2 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukraini 3–16 (in Ukrainian).
72. Rabinovych P, O Lutsiv, 'Interpretatsiia verkhovenstva prava: osnovni vitchyzniani pidkhody ta yikh dialektychna vziaemodopovniuvannist' [2013] 1–2 Pravo Ukrainy 296–309 (in Ukrainian).
73. Rabinovych P, Sadovska D, 'Pravo na pamiat i pravo na zabuttia: zahalnoteoretychnyi analiz' (2023) 14 Vrotslavsko-lvivskiy yurydychnyi zbirnyk 127–138 (in Ukrainian).
74. Rabinovych P, Savchuk N, 'Ofitsiino-normatyvne tlumachennia zakonodavstva yak instrument adaptatsii pravovoho rehuliuвання do sotsialnykh zmin' (2002) 1 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 23–35 (in Ukrainian).
75. Rabinovych P, Shmeleva G, 'Konkretizaciya yuridicheskikh norm (obsheteoreticheskie problemy)' (1985) 6 Izvestiya vysshih uchebnyh zavedenii. Pravovedenie 31–39 (in Russian).
76. Rabinovych P, Vitruk N, 'Socialisticheskoe pravo i lichnost' (1970) 3 Pravovedenie, 16–24 (in Russian).

77. Viktovskiy V, Rabinovych P, 'Pravo liudyny na natsionalne samovyznachennia i problema binatsionalnosti' (1995) 2 Ukrainnyi chasopys prav liudyny 99–103 (in Ukrainian).

Conference papers

78. Rabinovych P, 'Zakonnost pravotvorchestva', *Aktualnye problemy yuridicheskoy nauki na etape razvitogo socializma: kratkye tez. dokl. y nauch. soobshch. resp. nauch. konf.* (HYuI 1985) 197–199 (in Russian).
79. Rabinovych P, 'Pravovoj progress. (K metodologii razrabotki pokazatelej)', *Pravo i socialnyj progress Sibiri: Mat. nauch.-prakt. konf.* (OmGU 1990) 19–22 (in Russian).

Mehman A. Damirli

THE SCIENTIFIC HERITAGE OF PETRO RABINOVYCH AS A TREASURE OF THEORETICAL JURISPRUDENCE

ABSTRACT. As a result of his many years of tireless and multifaceted activity, Petro Moiseyovych Rabinovych (1936–2023) inherited over a thousand scientific works dedicated to the most relevant and diverse problems of legal science. Undoubtedly, the proper study of this heritage is an important task facing legal scholars, the fulfilment of which requires a series of detailed and systematic studies. Therefore, in the presented work, I limit myself only to the general characteristics of the scientific heritage of the outstanding scientist. In the context of the current topic of the issue, this allows us to better understand the systemic connections between Petro Moiseyovych's human rights research and other components of his rich and diverse scientific output.

In the article, after a brief description of the personality of P. Rabinovych as a scientist, pedagogue and person, the following main disciplinary and corresponding thematic directions of his scientific creativity in the field of theoretical jurisprudence are defined as: Metascience of law: scientific problems of law, methodology of legal research; Philosophy of law: theory of legal understanding – a needs-based approach to law, axiology of law – value dimension of law, anthropological problems of law; General theory of law: conception of legal regularities, theory of legality/rule of law, theory of legal norms, theory of legal regulation; Theory of human rights: conceptual apparatus of the this theory and interpretation of human rights; Sociology of law: methodological developments for measuring the effectiveness of various legal phenomena. Based on these same thematic directions, new ideas and developments are characterized, according to which the scientist's contribution to theoretical jurisprudence is the most important and significant.

KEYWORDS: Petro Rabinovych; theoretical jurisprudence; general theory of law; methodology; legal understanding; needs-based approach; human rights; axiology of law.

Сергій Рабінович

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка,
завідувач Лабораторії прав людини
імені академіка Петра Рабіновича
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4144-5439>
serg_rabin@yahoo.com

Ольга Томіна

науковий співробітник Лабораторії прав людини
імені академіка Петра Рабіновича
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
(Львів, Україна)
olga.tomina63@gmail.com

УДК 340.12: 341.231.14
340.12 (477) (092) "19/20"

ПРОФЕСОР ПЕТРО РАБІНОВИЧ – РОЗРОБНИК ЗАСАД ТЕОРІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХНЬОГО МІЖНАРОДНОГО СТАНДАРТИЗУВАННЯ

АНОТАЦІЯ. Вивчення наукового доробку визначних правознавців є засобом відтворення юридичної науки й підготовки високофахових наукових кадрів. З огляду на це праволюднн-на концепція керівника Львівської школи теорії прав людини професора Петра Мойсейовича Рабіновича (1936–2023) продовжує привертати увагу українських та зарубіжних правників.

Метою пропонованої статті є спроба систематизації внеску П. Рабіновича у створення й розроблення засад теорії прав людини як наукової та навчальної дисципліни.

Обґрунтовано, що завдяки здійсненому вченим антропоцентричному повороту в пострадянському правознавстві теорія права і держави вперше стала розбудовуватися як вчення про юридичне забезпечування невід’ємних прав людини. Підтверджено першість П. Рабіновича на теренах колишнього СРСР у розробленні базових елементів оригінальної соціально-потребової теорії прав людини та їх юридичного забезпечування, а також його пріоритет у людиноцентричній переорієнтації навчального курсу праводержавознавства. Науковцем було створено загальні концептуально-методологічні засади теорії прав людини, їх міжнародного стандартизування та впровадження в практику юридичного регулювання в Україні. Потребова концепція прав людини становить надійну основу для їх практично орієнтованої теорії. Соціальна ефективність теоретичних розробок видатного вченого переконливо підтверджується, зокрема, трансформацією розроблених ним наукових правових положень у

юридичні позиції Конституційного Суду України та впливом на методику викладання теорії права і держави в інших правничих школах України.

Ключові слова: Петро Рабінович; теорія прав людини; міжнародні стандарти прав людини; верховенство права; межі прав людини; потребний підхід; правовий людиноцентризм.

*Окрема людська істота є основною одиницею усього права.
Герш Лаутернахт, Право націй, право природи і права людини (1943)*

У сучасному суспільстві розвиток юридичної науки невідмінно супроводжує інформаційно-ціннісна інфляція. З огляду на це значущі результати досліджень часто ризикують потонути в морі новітніх публікацій, нерідко, на жаль, доволі різної якості. Одним із наслідків цього процесу (почасти зумовленим об'єктивно) стає те, що для низки молодих авторів, які претендують на визнання за їх роботами наукової новизни, залишаються невідомими здобутки їх старших колег, а подекуди навіть і праці метрів вітчизняної юридичної науки. Водночас вивчення цих здобутків було і є необхідним засобом відтворення юридичної науки та підготовки високофахових наукових кадрів: без цього не можуть бути сформовані уявлення майбутніх науковців про вже вирішені й ще нерозв'язані дослідницькі проблеми. Сказане повною мірою стосується, зокрема, розвідок у сфері теорії прав людини.

На цьому тлі особливо прикметно, що праволюдська концепція видатного науковця – професора П. Рабіновича нині продовжує привертати увагу українських та зарубіжних фахівців. Одним із переконливих свідчень такої уваги стала міжнародна наукова конференція, організована цього року юридичним факультетом Львівського національного університету імені Івана Франка та Лабораторією прав людини імені академіка Петра Рабіновича НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України¹. Як слушно наголосив проф. Мехман А. Дамірлі, 'можна без перебільшення стверджувати, що саме зусиллями Петра Мойсейовича було закладено основи вітчизняної доктрини прав людини. Безумовно, саме йому належить першість у розробці загальнотеоретичних засад прав людини у вітчизняному правознавстві'².

Відтак *МЕТОЮ* пропонованої читачеві статті є спроба систематизувати внесок П. Рабіновича в створення й розроблення засад теорії прав людини як наукової та навчальної дисципліни.

¹ Див.: Мехман А. Дамірлі, 'Внесок П. М. Рабіновича в теоретичну юриспруденцію: нові ідеї та розробки (загальна характеристика)', *Науковий спадок Петра Мойсейовича Рабіновича і актуальні проблеми загальнотеорійного правознавства: Матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 28–29 березня 2025 року)* (М Дамірлі, С Рабінович (ред), Медицина і право 2025).

² Там само 32.

І. Піонер правового людиноцентризму

Досліджування Петром Мойсейовичем проблем теорії права поділяється на два великих етапи – радянський і пострадянський³. Перший етап характеризує робота над питаннями теорії державно-юридичного регулювання, тоді як на другому здійснювалося розроблення концептуально-методологічних, соціально-філософських і прикладних аспектів засад теорії прав людини. Це підтверджує, що “чиста” теорія державно-юридичного регулювання (яка, як відомо, може обслуговувати відмінні потреби та інтереси), стає теорією засобів юридичного забезпечування потреб та інтересів індивіда тільки за умови, що всі її елементи буде підпорядковано меті такого забезпечування.

Передумови для такого підпорядкування на українських теренах виникли лише за розпаду СРСР. Тому саме з початку 90-х років минулого століття одним із кращих учнів визначного теорійника права, одного з “концептуальних попередників” (вираз П. Рабіновича) Львівської школи теорії прав людини, професора П. Недбайла (1907–1974) велася цілеспрямована робота над антропоцентричним оновленням викладання курсу теорійної юриспруденції. У 1991–1992 роках П. Рабінович трансформував традиційний для радянських юристів-першокурсників предмет “Теорія держави і права” у навчальну дисципліну “Теорія права та держави”.

1991 р. у Львові вийшло друком ротапринтне видання першого в незалежній Україні українськомовного конспекту лекцій зі згаданої дисципліни під промовистою назвою: “Права людини та їх юридичне забезпечення. Основи загальної теорії”⁴. У передмові було чітко зазначено мету лекцій – ‘показати в навчальному процесі, що нині проблема прав людини стоїть на передньому плані праворозуміння’. Підкреслено, що ‘домінування проблем прав людини, – які відтепер набули значення нового концептуального центра, ядра всього курсу, – зумовили істотні зміни в його структурі’⁵ і відтепер стало головною особливістю оновленого навчального предмета, базового для підготовки правників.

У підзаголовку до конспекту лекцій 1991 р. назва навчального предмета звучала ще традиційно як “теорія держави і права”. Та вже наступного року зміни в логіці побудови курсу, в якому право передує державі, відобразилися вже у самій назві цього конспекту лекцій⁶. Як наголошував П. Рабінович, йшлося не про механічну перестановку слів, а про ‘світоглядно-концепту-

³ Дамірлі (н 1) 21, 23.

⁴ *Права людини та їх юридичне забезпечення: основи загальної теорії (Конспекти лекцій з теорії держави і права)* (Львівський центр нових технологій освіти, науки, виробництва 1991). Тут і далі в публікаціях за одноосібним авторством П. Рабіновича прізвище автора не наводимо.

⁵ *Права людини та їх юридичне забезпечення: основи загальної теорії* (н 4) 5.

⁶ *Права людини та їх юридичне забезпечення. Основи загальної теорії права і держави: навчальний посібник* (НМК ВО, 1992).

альну переорієнтацію й істотну зміну змістового наповнення курсу⁷, натхненного тим, що тепер можна назвати *правовим людиноцентризмом*.

Так було покладено початок трансформації курсу теорійного правознавства, смисловим осердям якого у Франковому університеті, а згодом і в деяких інших українських вишах⁸ стали права людини. Слід відзначити, однак, що у викладанні цього курсу в багатьох українських вишах ще дотепер присутні атавізми державоцентризму. Свідченням цього є, зокрема, майже повсюдне збереження легістсько-етатистської версії назви курсу: “Теорія держави і права”.

Тоді ж, на початку 1990-х, Петро Мойсейович став одним із неформальних керівників проекту із запровадження викладання в школах України курсу за вибором “Права людини”⁹. Непересічною була його роль і у проведенні всеукраїнських конкурсів учнівських та студентських робіт з прав людини (1996–2011)¹⁰. Не дивно, що йому належить і співавторство в перших українських навчальних програмах¹¹, підручниках і посібниках з прав людини¹².

Вихід у світ уже згаданого навчального видання П. Рабіновича 1991 р. позначив собою справжній праволюдний поворот в українському теорійному правознавстві. Ця подія засвідчила початок формування й розвитку того феномену, який отримав назву Львівської наукової школи теорії прав людини¹³.

Вражає вже навіть сам перелік організованих завідувачем Львівської лабораторії прав людини і громадянина чи за його активної участі науково-практичних заходів зі сприяння утвердженню та ефективізації впровадження європейських стандартів прав людини в Україні¹⁴. Обмежусь лише такими яскравими прикладами, як систематичні переклади державною мовою і опублікування реферованих текстів рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), розпочаті одразу після ратифікації Україною (1997) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹⁵; участь в організації і проведенні, спільно з Координатором проектів ОБСЄ в Україні

⁷ Львівській науковій школі теорії прав людини – 30 років. Наукознавчий нарис (Медицина і право 2021) 13.

⁸ Див: А Васильєв та ін, *Теорія права і держави: підручник* (Одіссей 2007); И Поляков, *Теорія права и государства: учебник* (Феникс, 2011); Я Бариська, З Погорелова, Т Попович, *Загальна теорія права і держави: навч. посіб.* (Вид-во Олександри Гаркуші 2021); І Фельцан, *Основи загальної теорії права і держави: навч. посіб.* (Сабов А М, 2023).

⁹ І Усенко, ‘Концептуальні основи правової педагогіки професора Петра Рабіновича: загальнотеоретичне правознавство, права людини, педагогічний такт’, у *Науковий спадок Петра Мойсейовича Рабіновича і актуальні проблеми загальнотеорійного правознавства: Матеріали міжнародної наукової конференції* (Львів, 28–29 березня 2025 року) (М Дамірлі, С Рабінович (ред), Медицина і право 2025) 95.

¹⁰ Усенко (н 9) 96.

¹¹ В Денисов та ін, ‘Програма курсу “Права людини” для учнів середніх загальноосвітніх навчальних закладів: проект’ [1995] 19 Інформаційний збірник Міністерства освіти України 2–25.

¹² Т Андрусак та ін, *Права людини: підручник для 10-11 кл. серед. шк., ліцеїв та гімназій* (Право 1997); П Рабінович, М Хавронюк, *Права людини і громадянина: навч. посібник* (Атіка 2004).

¹³ Львівській науковій школі теорії прав людини – 30 років (н 7) 5.

¹⁴ Львівській науковій школі теорії прав людини – 30 років (н 7) 23–25.

¹⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 28.07.2025).

та Європейського суду з прав людини, щорічних міжнародних форумів з практики ЄСПЛ (з 2012 р.); розробка й обґрунтування пропозицій щодо системного удосконалення праволюдних положень Конституції України відповідно до їхніх міжнародних стандартів (з 2007 р.)¹⁶.

II. Праволюдні теорійні інновації П. Рабіновича

Відтак уже з 1991 р. П. Рабінович розпочинає наукове дослідження людських прав і свобод та публікацію його результатів у провідних фахових виданнях і збірках¹⁷. Згодом зміст свого внеску у теорію права і права людини дослідник сам структурував у брошурі, виданій з нагоди його 80-річчя¹⁸. Цілком очікувано, що першим із розділів інноваційних наукових положень, датованих 1992–2016 рр., стали основоположні права людини.

У цьому наукознавчому нарисі вчений об'єднав свої розвідки з концептуально-методологічних проблем прав людини у три групи: 1) світоглядно-філософські засади дослідження праволюдних явищ; 2) методологічні аспекти дослідження праволюдних проблем; 3) загальнотеоретичні характеристики прав людини¹⁹. Таке структурування вміщує досліджування проблематики юридичного забезпечення прав людини в ширшій контекст, який демонструє залежність праволюдної праксеології від методології, а останньої своєю чергою – від тих світоглядно-філософських засад, із яких розглядаються проблеми людських прав. З огляду на це далі, аналізуючи внесок П. Рабіновича у теорію прав людини, спиратимось на позначені ним логіко-сміслові критерії структурування матеріалу.

2.1. Соціальна гносеологія, онтологія й аксіологія прав людини

Першою з праволюдних інновацій вченого стало розроблення оригінальних світоглядно-філософських засад досліджування прав людини. Інструментами для цього стали соціально-сутнісна гносеологія, концепція потребового праворозуміння²⁰, а згодом також ідея соціально-природної правової системи суспільства, фундована на поєднанні системного й потребового підходів²¹.

¹⁶ Львівській науковій школі теорії прав людини – 30 років (н 7) 23–25.

¹⁷ 'Основні права людини: спроба загальнотеоретичної характеристики' [1993] 3 Права людини в Україні; 'Основні права людини: загальнотеоретична характеристика' [1994] 2 Вісник Академії правових наук України 22–28; 'Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект)' [1995] 2 Укр. часопис прав людини 16–23, В. Вікторовський, П. Рабінович, 'Право людини на національне самовизначення і проблема бінаціональності' [1995] 2 Укр. часопис прав людини 99–103.

¹⁸ *Півстоліття наукового повноліття. До ювілею професора Петра Мойсейовича Рабіновича* (ЛНУ ім. І. Франка 2016) 12–16.

¹⁹ Львівській науковій школі теорії прав людини – 30 років (н 7) 16–18.

²⁰ 'Універсальні стандарти людяності як концептуальні засади антропоцентричного праворозуміння' [2021] 1 Право України 76–87; 'Праворозуміння: потребова інтерпретація' [2014] 1–2 Філософія права і загальна теорія права 229–237.

²¹ 'Соціально-природна правова система суспільства (спроба загальнотеоретичної характеристики)' [2008] 1 Українське право 48–60.

До підґрунтя самотньої праволюднинної концепції П. Рабіновича покладені соціологічне праворозуміння й засади соціального детермінізму. Наголошування на завданні виявити соціальну сутність правових явищ добре відоме усім, знайомим із науковими поглядами П. Рабіновича. Практично в усіх виданнях посібника вчений вводить згадане поняття як до назв тем, що стосуються держави, так і до назви однієї з тем про право (“Сутність права соціально-демократичної орієнтації”).

Сутність кожного із явищ суспільного життя є соціальною: ‘соціальна сутність явищ це їхня здатність слугувати засобом задоволення потреб суб’єктів суспільства’²², це ‘ті їх корисні характеристики, які можуть бути використані людиною та суспільством для задоволення їхніх потреб й інтересів’²³; ‘соціальна сутність прав людини – мінімально необхідна (у конкретно-історичних умовах) доля соціальних благ кожної людини’²⁴.

Аналіз творчості П. Рабіновича дає підстави стверджувати, що відправними пунктами правового, зокрема праволюднинного, пізнання для нього стали три тези: 1) про сутнісно соціальний характер права, 2) про соціальну природу людини і 3) про соціальну неоднорідність суспільства. Перша з них є праворозумінневим, а друга й третя – відповідно антропологічним і соціологічним постулатами.

Згідно зі сповідуваним науковцем праворозумінням право – це соціальне (а не біологічне, космічне, трансцендентне чи метафізичне тощо) явище, це феномен, що має соціальну природу. Звідси пізнання сутності права – це пізнання його власне соціальної сутності, соціально-сутнісне пізнання²⁵. Антропологічний постулат зумовив ідею про існування соціально-природної правової системи суспільства, у якій людські права та обов’язки є взаємозалежними. Соціологічний же постулат став визначальним для розгляду всіх соціально-змістових і ціннісних аспектів прав людини.

До інновацій у сфері теорії прав людини слід віднести теоретико-методологічне розроблення потребового підґрунтя прав людини, здійснюване щонайменше з 1985 р. (цікаво, що своєрідні зародки потребового підходу можна побачити ще в доповіді, виконаній у студентському науковому гуртку на 1 курсі університетського навчання²⁶).

²² Див напр: *Основи теорії та філософії права: навч. посіб.* (Медицина і право 2021) 51–52.

²³ П Рабінович, А Наконечна, *Людські потреби, інтереси та правове регулювання (загальнотеоретичне дослідження)* (Медицина і право 2022) 17.

²⁴ *Основи загальної теорії права і держави: навч. посібник для студ. спец. “Правознавство”* (Графопрес 1993) 7.

²⁵ Л Явич, *Суцність права. Соціально-філософське розуміння генезису, розвитку і функціонування юридическої форми общественних отношений* (Изд-во ЛГУ 1985).

²⁶ Див: С Рабінович, ‘Невідомі сторінки наукової творчості Петра Рабіновича’, *Науковий спадок Петра Мойсейовича Рабіновича і актуальні проблеми загальнотеорійного правознавства: Матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 28–29 березня 2025 року)* (М Дамірлі, С Рабінович (ред), Медицина і право 2025) 38.

Стисла формула праворозуміння П. Рабіновича наведена у передмові до збірки “Некласична філософія права: питання і відповіді”²⁷ “Право – це сукупність засобів задоволення індивідуальних і колективних потреб, що їх забезпечують органи публічної влади”²⁸. Саме соціально-потребовий підхід як актуальну конкретизацію й модифікацію історико-матеріалістичної парадигми науковець вважав ‘ключем до виявлення соціальної сутності праволюдських явищ’, єдино можливим та унікальним засобом з’ясування цієї сутності²⁹. Відтак до науково нових належить також положення про *можливість задоволення потреб людини* як соціальну (соціально-антропну) сутність її прав³⁰.

Між людськими потребами та основоположними, “буттєвими” правами людини існує функційно-цільовий зв’язок. Звідси:

Буттєві права і свободи – це певні можливості людини, які необхідні для задоволення біологічних і соціальних потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах <...>, об’єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов’язками інших суб’єктів³¹.

У “знятому” вигляді квінтесенцією потребового розуміння прав людини є формула: *‘будь-яке право людини – це право на задоволення її певних потреб’*³². У цьому, як вказував автор найпопулярнішого серед українських студентів-правників посібника, полягає гуманістичність потребової інтерпретації прав людини.

За П. Рабіновичем, загальносоціальне (буттєве) право існує як на індивідуальному, так і на колективному рівнях (як можливості спільнот, об’єднань, суспільства)³³. Відтак до специфічних різновидів соціально-природних прав, поняття і види яких були визначені науковцем, належать права таких суб’єктів, як нація (народ) та людство³⁴ (першим із прав людства тут було названо право на безстрокове існування, або ж “право на безсмертя”). Виокремлювалися також права класових, статевих, вікових, територіальних та інших груп населення, сімей тощо³⁵. Усі ці права також поставали можливостями, необхідними для задоволення потреб нормального існування та розвитку відповідної спільноти у конкретно-історичних умовах³⁶.

²⁷ З тексту видання збірки в РФ передмову П. Рабіновича виключено.

²⁸ *Некласическая философия права: вопросы и ответы* (А. Стовба (ред), СПД ФО Тарасенко В. П. 2013) 17.

²⁹ ‘Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація’ [2013] 2 Вісник Національної академії правових наук України 10–16.

³⁰ ‘Соціальна сутність прав людини: у світлі потребового підходу’ [2005] 1 Вісник Академії правових наук України 3–14.

³¹ *Основи теорії та філософії права* (н 22) 17.

³² Там само 20.

³³ ‘Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу)’ [2010] 3 Право України 19–24.

³⁴ *Права людини та їх юридичне забезпечення* (н 4) 9, 10.

³⁵ ‘Загальносоціальна (“природна”) правова система: поняття і структура’ [2008] 4 Вісник Академії правових наук України 10.

³⁶ *Основи теорії та філософії права* (н 22) 20.

Згодом дослідник розпочне розробляти антропосоціальні й ціннісні основи прав людини, звернувшись до категорій людської гідності та людяності. Йому належить перше в пострадянському українському правознавстві визначення: ‘гідність людини – це її самоцінність як родової біосоціальної істоти, змістовно зумовлювана насамперед існуючими соціальними відносинами, а також іншими факторами людського буття’³⁷. Цю дефініцію науковець дав із позицій підходу, який назвав “об’єктивістсько-антропологічним”³⁸. Порівняння наведеної дефініції із визначенням, відтвореним у п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009, дає підстави стверджувати, що ця доктринальна дефініція вплинула на визначення найвищим органом судової влади поняття гідності фізичної особи³⁹.

Специфікою підходу П. Рабіновича стала спроба трактування поняття людської гідності з матеріалістичних позицій, у її зв’язках із біосоціальними чинниками. Однак прикметно, що в посібнику “Права людини і громадянина” вчений назвав гідність людини морально-сутнісною основою її прав⁴⁰, а в останньому прижиттєвому виданні посібника (2021) гідність визнано найфундаментальнішою соціальною властивістю людини. При цьому саме гідність, наголосив професор, ‘служує точкою відліку, джерелом усіх буттєвих людських прав і свобод’ (курсив мій. – Авт.)⁴¹. Таким чином було чітко визнано другу, – поряд із потребами людини як “матеріальною” основою її буттєвих прав, їх ідеальну сутнісну основу. Розвинути ці тези більш докладно вченому, на жаль, вже не судилося.

Саме П. Рабіновичу належить перше в доктрині визначення поняття основоположного (буттєвого) обов’язку людини як ‘необхідності певної її поведінки, об’єктивно зумовленої конкретно-історичними потребами існування і розвитку інших людей, соціальних спільнот і об’єднань та усього суспільства та потребою класифікація таких обов’язків’⁴².

Відтак як соціальні права-можливості людини, так і належні їй обов’язки-необхідності об’єктивно зумовлені її взаємопов’язаними конкретно-історичними антропосоціальними потребами, потребами інших людей, соціальних спільнот, об’єднань та усього суспільства. Ці потреби є необхідністю збереження існуючого стану людей та їхнього розвитку. Такий підхід дає змогу дати буттєве обґрунтування стабільності й визначеності правового становища людини і суспільства, з одного боку, та його змінюваності, необхідному динамізму – з іншого.

³⁷ ‘Право людини на компенсацію моральної шкоди’ (Юридичний вісник України 19–25 січня 2002) 4.

³⁸ П Рабінович, М Хавронюк, *Права людини і громадянина: навч. посіб.* (Атіка 2004) 8. Пізніше це визначення буде вченим дещо трансформоване. Див: П Рабінович, О Гришук, *Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти)* (Світ 2006) 35.

³⁹ Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text> (дата звернення 28.07.2025).

⁴⁰ Рабінович, Хавронюк (н 38) 8.

⁴¹ *Основи теорії та філософії права* (н 22) 26.

⁴² *Права людини та їх юридичне забезпечення. Основи загальної теорії права і держави* (н 6) 7.

Інноваційним стало визначення поняття людяності (людськості) як такого ставлення до людини з боку інших суб'єктів суспільства, яке набуває вияву в їхній поведінці, спрямованій на задоволення її життєво необхідних потреб у повазі до її гідності та у забезпеченні її достатніми їжею, одягом та житлом⁴³. Вчений також запропонував потребові антропосоціальні дефініції понять нелюдського поведіння й злочинного нелюдського поведіння⁴⁴.

Розпрацювання категорії людяності безпосередньо пов'язане із інтересом керівника Львівської школи теорії прав людини до правового спадку автора поняття “злочини проти людяності” – знаного юриста-міжнародника, професора Г. Лаутерпахта. Ретельні порівняльні дослідження привели вченого до справжнього відкриття: ідентифікації колишнього студента Львівського юрфаку (1915–1919) як головного автора ідеї і першого проєктанта Загальної декларації прав людини⁴⁵.

Нагадаємо також, що науковець, якому присвячено цей нарис, першим на пострадянських теренах розробив “потребову” класифікацію прав людини, яка в низці моментів відрізнялася від схеми, відображеної в міжнародних пактах 1966 р., суттєво доповнюючи, розширюючи та уточнюючи її. Вперше дефініюючи зміст та обсяг поняття економічних прав людини, П. Рабінович продемонстрував відхід від ортодоксальних соціалістичних трактувань у бік економічного лібералізму, включивши до обсягу розглядуваного поняття право на власність щодо *засобів виробництва*⁴⁶.

Правознавець також став першим, хто виокремив і систематизував сучасні тенденції в розвитку інституту прав людини⁴⁷.

Розглядаючи права людини із нелегістських (“природно-правових”)⁴⁸ позицій⁴⁹, П. Рабінович виробив філософсько-правове поняття соціально-природного права⁵⁰, соціально-природної правової системи⁵¹ та природно-правового простору⁵².

⁴³ *Основи теорії та філософії права* (н 22) 28.

⁴⁴ Там само 29.

⁴⁵ П. Рабінович, В. Особа, ‘Професор Г. Лаутерпахт – автор ідеї та першого проєкту Міжнародного білля (Загальної декларації) прав людини’ [2013] 4 Вісник Національної академії правових наук України 3–10.

⁴⁶ *Права людини та їх юридичне забезпечення. Основи загальної теорії права і держави* (н 6) 5–6; *Основи теорії та філософії права* (н 22) 33.

⁴⁷ *Основи загальної теорії права і держави* (н 24) 10–11.

⁴⁸ С. Рабінович, *Природно-правові підходи в юридичному регулюванні* (ЛьВДУВС 2010) 52–97, 260.

⁴⁹ ‘Соціально-природна правова система суспільства (спроба загальнотеоретичної характеристики)’ (н 21) 58–59.

⁵⁰ *Права людини та їх юридичне забезпечення: основи загальної теорії* (н 4) 7.

⁵¹ ‘Загальносоціальна (“природна”) правова система: поняття і структура’ (н 35) 3–12.

⁵² ‘Правовий простір (до загальнотеоретичної інтерпретації)’ (Юридичний вісник України, 25–31 березня 2016) 15.

2.2. Концептуально-методологічні засади правообмежування

Без перебільшення, епохальним став висновок Петра Мойсейовича про те, що ‘уся новітня історія людства є історією боротьби саме за межі здійснення прав людини (а точніше за юридичне закріплення та за інтерпретацію таких меж)’⁵³.

Розроблені ним теорійні засади такого обмежування мають особливу практико-юридичну цінність. Поняття “межі здійснення прав людини” професор уперше визначив у своєму лекційному курсі з теорії права та держави в 1996 р. У цьому понятті він діалектично поєднав якісні параметри прав людини з кількісними. Звідси межі кожного права людини виступають як його іманентна, неодмінна характеристика⁵⁴. Із позицій діалектичної єдності загального, особливого й конкретного, властивостями феномену меж прав людини було визнано їхню динамічність, історичність, *неуніверсальність* та локальність – на противагу універсальності самого інституту прав людини. Ці властивості, наголошував П. Рабінювич, слугують ‘постійним джерелом внутрішньо органічної суперечливості проблеми прав людини’⁵⁵.

Вчений виокремив такі об’єктивні соціальні властивості меж прав людини, як конкретно-історична зумовленість і детермінованість загальнолюдськими та груповими інтересами, виразником яких виступає держава⁵⁶; можливостями суспільства, насамперед його економічним розвитком⁵⁷. Науковець розробив докладну класифікацію правообмежувань, що ґрунтувалася на деталізованих соціально-змістових та формальних критеріях⁵⁸.

Підготувавши вже в 1997 р. перший та в своєму роді єдиний науково-практичний коментар до праволюдських приписів Конституції України⁵⁹, дослідник з позицій загальної теорії діяльності дав визначення низки понять, що їх вжито в тексті частини третьої ст. 22 Основного Закону. Кількома роками пізніше теоретичні новації правознавця були використані Конституційним Судом України (*табл.*).

⁵³ ‘Основні права людини: загальнотеоретична характеристика’ (н 17) 22–28; ‘Межі здійснення прав людини (загальнотеоретичний аспект)’ [1996] 6 Вісник Академії правових наук України 8.

⁵⁴ ‘Межі здійснення прав людини (загальнотеоретичний аспект)’ (н 53) 7.

⁵⁵ Там само 8.

⁵⁶ Там само 8.

⁵⁷ ‘Основні права людини: загальнотеоретична характеристика’ (н 17) 23.

⁵⁸ ‘Межі здійснення прав людини (загальнотеоретичний аспект)’ (н 53) 9–12.

⁵⁹ *Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень)* (Право 1997) 23–24.

Теорійні положення П. Рабіновича,
використані в Рішенні КСУ від 22.09.2005 № 5-рп/2005

№ з/п	Доктринальні правові позиції	Юридичні позиції Конституційного Суду України (абзац четвертий підпункту 5.2 пункту 5 мотивувальної частини Рішення)
1	Найбільш важливими, визначальними серед них [складових, властивостей і рис людської діяльності] є умови та засоби діяльності <...> Тому поняття змісту прав людини можна визначити як умови та засоби, котрі складають можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку ⁶⁰ .	У традиційному розумінні діяльності визначальними поняття змісту прав людини є умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку.
2	Щодо кількісних показників прав людини, то вони можуть відобразитися поняттям обсягу прав людини <...>. <...> Одиниці виміру “кількості” (обсягу) прав людини не можуть бути універсальними, однозначними, однорідними для всіх і будь-яких прав людини <...> ⁶¹ .	Обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними <...>.
3	Звуження змісту прав і свобод – це зменшення ознак, змістовних характеристик тих можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами ⁶² .	Звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням.
4	<...> звуження змісту і скорочення обсягу прав людини <...> є основним наслідком їхнього обмежування ⁶³ .	Звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням.
5	Скасування конституційних прав і свобод <...> це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація, цілковите знищення ⁶⁴ .	Скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація.

У Рішенні № 5-рп/2005 Конституційний Суд сприйняв потребовий підхід П. Рабіновича до інтерпретації феномену прав людини (“умови і засоби, які

⁶⁰ П Рабінович, І Панкевич, Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти) (Астрон 2001) 17, 92.

⁶¹ Рабінович, Панкевич (н 60) 18.

⁶² Права людини і громадянина у Конституції України (н 59) 23.

⁶³ Рабінович, Панкевич (н 60) 16.

⁶⁴ Права людини і громадянина у Конституції України (н 59) 23.

становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку»). Впадає в око і звернення КСУ до однієї з найважливіших для львівського правознавця категорій – *сутність* ('обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість'; 'сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена')⁶⁵.

Керівнику Львівської праволюднинної школи належить пріоритет у визначенні поняття підстав обмежування здійснення прав людини як 'певних особистих та соціальних інтересів, задля забезпечення яких нормовстановлюючий орган вважає за необхідне обмежувати певні права людини', а також виділення видів таких підстав⁶⁶. У співавторстві з І. Панкевичем він визначив низку принципів правообмежування, частина яких, до речі, виокремлена також і в доповідях Венеційської комісії 2011 і 2016 рр. про верховенство права⁶⁷.

2.3. Засади теорії міжнародних стандартів прав людини

У роботах правознавця праволюднинна теорія органічно сполучалася з теорійними засадами вироблення їхніх стандартів.

П. Рабінович розробив поняття, ознаки та класифікації таких стандартів⁶⁸, поняття їх національної імплементації⁶⁹, визначив її стадії та засоби⁷⁰, сконструював поняття європейських стандартів прав людини⁷¹. За його визначенням,

міжнародні стандарти прав людини – це закріплені у міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних, терміно-понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного чи політичного характеру⁷².

Вченим запропоновано також класифікацію таких стандартів за базовими критеріями: онтичним і деонтичним статусами, простором (територією) дії, колом адресатів та суб'єктами встановлення.

⁶⁵ 'Соціальна сутність прав людини: у світлі потребового підходу' (н 30) 3–14.

⁶⁶ Рабінович, Панкевич (н 60) 94.

⁶⁷ Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Rule of Law Checklist (Переклад з англійської Сергія Головатого, ВАІТЕ 2017) 15 <<https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf>> (дата звернення 28.07.2025)

⁶⁸ П. Рабінович, О. Венецька, 'Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація' в *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): ст. учасн. 8-го Міжнар. "круглого столу" (м. Львів, 7–8 груд. 2012 р.)* (Галицький друкар, 2013).

⁶⁹ 'Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект)' (н 17) 18.

⁷⁰ 'Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект)' (н 17) 16–23.

⁷¹ 'Європейські стандарти прав людини: онтологічні, гносеологічні та праксеологічні аспекти' [2003] 2–3 Вісник Академії правових наук України 114.

⁷² Рабінович, Венецька (н 68) 414.

Розвиваючи дефініцію поняття імплементації міжнародних стандартів прав людини, дослідник визначить його як цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держав, що здійснюється ними автономно або в рамках міжнародних організацій з метою своєчасної та повної реалізації зобов'язань, які випливають із міжнародних стандартів прав людини⁷³. Уперше визначивши поняття державно-юридичного механізму імплементації прав людини, він виокремив також низку стадій цього процесу: інституціоналізація (організаційно-правова); встановлення меж здійснення відповідних прав людини; визначення змістових критеріїв відповідності юридичних актів держави (нормативних та індивідуальних) міжнародним принципам і нормам прав людини; процедуризація реалізації тих прав, які не можуть бути здійснені без дій зобов'язаних суб'єктів; встановлення юридичних засобів охорони права; встановлення юридичних засобів захисту права⁷⁴.

До важливих засобів імплементації міжнародних праволюдних стандартів П. Рабінович відносив інтерпретацію та конкретизацію юридичних норм щодо прав людини. Дослідник завжди наголошував на ролі державних гарантуючих засобів охорони та захисту прав людини: реєстрації відомчих нормативно-правових актів, які стосуються прав громадян; наявності у законі вказівки на санкції за невиконання, ухилення від виконання службових обов'язків у застосуванні юридичних засобів охорони прав людини; утвердженні у свідомості суб'єктів законотворчості “праволюдної” ідеології⁷⁵.

У Новітній час ключовою національною і міжнародно-правовою засадою, “парасольковою” щодо цілої низки праволюдних стандартів, став принцип верховенства права. З огляду на це предметом уваги П. Рабіновича стали філософсько-правові й юридико-прикладні аспекти інтерпретації цього конституційного принципу.

Вперше в Україні він формулює поняття верховенства права⁷⁶, виокремлює типологічні підходи до його інтерпретації⁷⁷, характеризує верховенство права як соціально-природний феномен⁷⁸ та аналізує особливості трактування цього правового принципу Страсбурзьким судом⁷⁹, за матеріалами практики ЄСПЛ досліджує онтологічні, гносеологічні та праксеологічні аспекти європейських стандартів прав людини⁸⁰.

⁷³ ‘Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект)’ (н 17) 18; П Рабінович, Н Раданович, ‘Імплементація міжнародних стандартів прав людини’, в *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т Т 3 Загальна теорія права* (О Петришин та ін (ред), Право 2017) 170.

⁷⁴ ‘Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект)’ (н 17) 18.

⁷⁵ Там само 20–22.

⁷⁶ ‘Конституційний принцип верховенства права’ [1997] 3 *Юридический вестник* 66–69.

⁷⁷ П Рабінович, О Луців, ‘Інтерпретація верховенства права: основні вітчизняні підходи та їх діалектична взаємодоповнюваність’ [2013] 1–2 *Право України* 296–309.

⁷⁸ ‘Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу)’ (н 33) 19–23.

⁷⁹ ‘Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду та Конституційного Суду України’ [2006] 1 *Вісник Конституційного Суду України* 37–46.

⁸⁰ ‘Європейські стандарти прав людини: онтологічні, гносеологічні та праксеологічні аспекти’ (н 71) 114–132.

В опублікованій 1997 р. статті “Конституційний принцип верховенства права” П. Рабінович визначає поняття верховенства права як *панування права в суспільстві* – визначальну роль права у відносинах між усіма учасниками суспільного життя, у діяльності державних і недержавних організацій, соціальних спільнот, груп, об’єднань, усіх людей⁸¹. Саме цю доктринальну правову позицію й було прийнято Конституційним Судом України у Рішенні № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м’якого покарання (абзац другий підпункту 4.1 п. 4 мотивувальної частини)⁸².

Спочатку вчений обґрунтовував інтерпретацію верховенства права як пріоритетність у суспільстві насамперед загальносоціальних (“природних”) прав людини⁸³. Він показав взаємозалежність і збалансованість у здійсненні прав кожного із соціально-природних прав (індивідуальних, групових і суспільних)⁸⁴. Згодом, розвиваючи цю ідею, правознавець виснував, що верховенство права як особливий соціальний феномен – це взаємозумовлене існування і взаємоузгоджена реалізація основоположних прав та обов’язків (тобто природних соціальних можливостей та необхідностей) людини, а також людських спільнот, об’єднань і усього суспільства⁸⁵.

Дослідник дав підтверджене аналізом десятків рішень Європейського суду з прав людини обґрунтування свого висновку про “інструментально-потребовий” характер праворозуміння ЄСПЛ. Згідно з цим праворозумінням право – це об’єктивно зумовлені біологічними і соціальними факторами можливості задоволення потреб (інтересів) людини, справедливо збалансовані з можливостями задоволення потреб (інтересів) інших суб’єктів, суспільства⁸⁶.

Під керівництвом професора та в активній творчій співпраці з ним за матеріалами практики ЄСПЛ його учнями було виконано низку кандидатських дисертацій, після захисту яких більшості з них згодом видано монографії). У цих роботах предметом досліджування стали, зокрема, загально-теоретичні проблеми національної імплементації Європейської конвенції з прав людини⁸⁷; особливості тлумачення конвенційних норм щодо прав людини⁸⁸; застосування Європейської конвенції з прав людини та практи-

⁸¹ ‘Конституційний принцип верховенства права’ (н 76) 67.

⁸² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м’якого покарання). 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>> (дата звернення 28.07.2025).

⁸³ ‘Конституційний принцип верховенства права’ (н 76) 68.

⁸⁴ ‘Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу)’ (н 33) 21–22.

⁸⁵ Там само 22; П Рабінович, С Рабінович, О Панкевич, ‘Пошук верховенства права як балансування соціальних інтересів’ [2022] 29(3) Вісник Національної академії правових наук України 15–35.

⁸⁶ ‘Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду та Конституційного Суду України’ (н 79) 39.

⁸⁷ П Рабінович, Н Раданович, *Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти)* (Астрон 2002).

⁸⁸ П Рабінович, С Федик, *Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини)* (Астрон 2004).

ки Страсбурзького суду в Україні⁸⁹; європейські стандарти економічних і соціальних прав людини⁹⁰; європейські стандарти права людини на ефективний державний захист її прав та свобод⁹¹; вплив практики Європейського суду з прав людини на вдосконалення правозахисного законодавства в Україні⁹².

Важливе теоретичне й практичне праволюднине значення мають дефініювання П. Рабіновичем поняття права в інтерпретації Страсбурзького суду⁹³; визначення структури законності⁹⁴; регулятивно-юридичної природи цілей правових актів⁹⁵; причин виникнення й шляхів подолання колізій між законністю та доцільністю у правовому регулюванні⁹⁶; поняття і складників якості правового регулювання⁹⁷; критеріїв відповідності нормативно-правових актів законам⁹⁸ та національного законодавства – міжнародним праволюдним стандартам⁹⁹; соціальної сутності оціночних юридичних норм¹⁰⁰ та деяких інших положень, перелік яких не дозволяє навести обмежений обсяг публікації.

Попри те, що наведені теорійні здобутки є результатами досліджування закономірностей юридичної діяльності як такої, проте, розглядані в контексті антропоцентричної концепції, вони працюють вже як позитивно-правові інструменти забезпечення буттєвих прав людини. Таким чином попередні теорійні здобутки видатного дослідника набули нового соціального змісту й правозабезпечувального значення.

Концептуальним побудовам П. Рабіновича притаманні, з одного боку, теоретико-правова строгість і системність та водночас онтологічна глибина. Ця концепція розгортається від соціально-філософських основ прав людини до детально опрацьованої теорії державно-юридичних засобів їхнього забезпечення. У ній вирішуються питання як “стативи” прав людини (їхні

⁸⁹ П Рабінович, О Соловейов, *Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду в Україні (загальнотеоретичні аспекти)* ([б в] 2014).

⁹⁰ С Верланов, *Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження)* (Край 2009).

⁹¹ Т Пашук, *Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод* (Край 2007).

⁹² О Гарасимів, ‘Вплив практики Європейського суду з прав людини на вдосконалення правозахисного законодавства в Україні (загальнотеоретичний аспект)’ (дис канд юрид наук, 2020).

⁹³ ‘Поняття права в інтерпретації Страсбурзького суду (до 50-річчя Європейського суду з прав людини)’ [2009] 2 Вісник Академії правових наук України 3–12.

⁹⁴ *Проблеми теорії законності розвинутого соціалізму* (Вища школа 1979).

⁹⁵ ‘О юридической природе целей правовых актов’ [1971] 5 Известия высших учебных заведений. Правоведение 28–35.

⁹⁶ ‘Колізії між законністю та доцільністю як постійно відтворювана проблема юридичного регулювання’ [2000] 4 Вісник Академії правових наук України 27–36.

⁹⁷ *Основи загальної теорії права та держави: Посібник для студентів спеціальності “Правознавство”* (Вид 2-е, Київ 1994).

⁹⁸ ‘Законность правотворчества’ в *Актуальные проблемы юридической науки на этапе развитого социализма. Краткие тезисы докладов и научных сообщений республиканской научной конференции (Харьков 16–18 октября 1985 г)* (Изд-во Харьк. юрид. ин-та 1985) 197–199.

⁹⁹ ‘Законодавство України та норми міжнародного права: критерії відповідності’, *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, жовтень 1998 р.* (Ин-т законодавства Верховної Ради України 1998) 255 і наст.

¹⁰⁰ Там само.

буттєві антропосоціальні основи, міжнародні стандарти), так і “динаміки” цих прав: державно-юридичні засоби національної імплементації, інтерпретації, конкретизації та обмежування.

Висновки. Завдяки здійсненому професором П. Рабіновичем антропоцентричному повороту в пострадянському правознавстві теорія права і держави вперше стала розбудовуватися як наукове вчення про юридичне забезпечення невід’ємних прав людини.

Усе викладене вище підтверджує першість українського вченого на теренах колишнього СРСР у розробленні базових елементів оригінальної теорії прав людини та їх юридичного забезпечення: дослідницького правопізнавального інструментарію, поняттєво-термінологійного апарату та концепції соціально-природної системи суспільства, а також навчально-методичний пріоритет львівського професора в людиноцентричній переорієнтації усього навчального курсу праводержавознавства в незалежній Україні й на інших пострадянських теренах.

Видатний український правознавець створив загальні концептуально-методологічні засади теорії прав людини, їх міжнародного стандартизування та впровадження в практику юридичного регулювання в Україні. Визначення загальних понять міжнародних та європейських стандартів прав людини, механізму національної імплементації цих стандартів і аналітичне виокремлення стадій цього процесу та його юридичних засобів належать до унікального внеску П. Рабіновича в праволюдну теорію. Грунтовність розроблення ним або за його науковим керівництвом теоретичних аспектів практики ЄСПЛ дотепер не має рівних в Україні та за її межами.

Потребу концепція прав людини становить надійну основу для їх сучасної практично орієнтованої теорії. Соціальна ефективність теоретичних розробок львівського вченого переконливо підтверджується як трансформацією вироблених ним наукових правових положень в усталені юридичні позиції Конституційного Суду України, так і впливом на методику викладання теорії права і держави в інших правничих школах України.

Життєздатність розглянутої концепції прав людини забезпечує можливість її подальшого розроблення. З огляду на це в майбутньому напрямками її розбудови могли би стати: взаємодія матеріальних та ідеальних буттєвих основ прав людини; динаміка взаємозв’язків соціально-природної та моральнісної соціорегулятивних систем; трансформація соціально-природної системи в умовах цифровізованого інформаційного суспільства; проблеми здійснення соціально-природних обов’язків індивіда перед соціумом і державою у сучасному суспільстві споживання тощо. Для вирішення цих завдань П. Рабінович залишив потужний інструментарій розвитку теорії прав людини, який і став предметом аналізу в цій статті.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Andrusiak T ta in, *Prava liudyny: pidruchnyk dlia 10–11 kl. sered. shk., litseiv ta himnazii* (Pravo 1997) (in Ukrainian).
2. Baryska Ya, Pohorielova Z, Popovych T, *Zahalna teoriia prava i derzhavy: navch. posib.* (Vydvo Oleksandry Harkushi 2021) (in Ukrainian).
3. Feltsan I, *Osnovy zahalnoi teorii prava i derzhavy: navch. posib.* (A M Sabov, 2023) (in Ukrainian).
4. Javich L, *Sushhnost' prava. Social'no-filosofskoe ponimanie genezisa, razvitija i funkcionirovanija juridicheskoi formy obshhestvennykh otnoshenij* (Izd-vo LGU 1985) (in Russian).
5. Pashuk T, *Pravo liudyny na efektyvnyi derzhavnyi zakhyst yii prav ta svobod* (Krai 2007) (in Ukrainian).
6. Poljakov I, *Teoriia prava i gosudarstva: uchebnyk* (Feniks 2011) (in Russian).
7. Rabinovych P, *Problemy teorii zakonnosti razvitogo socializma* (Vishha shkola 1979) (in Russian).
8. Rabinovych P, Fedyk S, *Osoblyvosti tlumachennia yurydychnykh norm shchodo prav liudyny (za materialamy praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny)* (Astron 2004) (in Ukrainian).
9. Rabinovych P, Hryshchuk O, *Pravo liudyny na kompensatsiiu moralnoi shkody (zahalnoteoretychni aspekty)* (Svit 2006) (in Ukrainian).
10. Rabinovych P, Khavroniuk M, *Prava liudyny i hromadianyna: Navch. posib.* (Atika 2004) (in Ukrainian).
11. Rabinovych P, *Lvivskii naukovi shkoli teorii prav liudyny – 30 rokiv. Naukoznavchyi narys* (Medytsyna i pravo 2021) (in Ukrainian).
12. Rabinovych P, Nakonechna A, *Liudski potreby, interesy ta pravove rehuliuвання (zahalnoteoretychne doslidzhennia)* (Medytsyna i pravo 2022) (in Ukrainian).
13. Rabinovych P, *Osnovy teorii ta filosofii prava: navch. posib.* (Medytsyna i pravo 2021) (in Ukrainian).
14. Rabinovych P, *Osnovy zahalnoi teorii prava i derzhavy: navch. posibnyk dlia stud. spets. "Pravoznavstvo"* (Hrafopres 1993) (in Ukrainian).
15. Rabinovych P, *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy. Posibnyk dlia studentiv spetsialnosti "Pravoznavstvo"* (Vyd 2-e, Kyiv 1994) (in Ukrainian).
16. Rabinovych P, Pankevych I, *Zdiisnennia prav liudyny: problemy obmezhuвання (zahalnoteoretychni aspekty)* (Astron 2001) (in Ukrainian).
17. Rabinovych P, *Prava liudyny i hromadianyna u Konstytutsii Ukrainy (do interpretatsii vykhidnykh konstytutsiinykh polozhen)* (Pravo 1997) (in Ukrainian).
18. Rabinovych P, *Prava liudyny ta yikh yurydychne zabezpechennia. Osnovy zahalnoi teorii prava i derzhavy. Navchalnyi posibnyk* (NMK VO, 1992) (in Ukrainian).
19. Rabinovych P, *Prava liudyny ta yikh yurydychne zabezpechennia: osnovy zahalnoi teorii (Konspekty lektsii z teorii derzhavy i prava)* (Lvivskiy tsentr novykh tekhnolohii osvity, nauky, vyrobnytstva 1991) (in Ukrainian).
20. Rabinovych P, Radanovych N, *Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny: problemy natsionalnoi implementatsii (zahalnoteoretychni aspekty)* (Astron 2002) (in Ukrainian).
21. Rabinovych P, Soloviov O, *Zastosuvannia Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny ta praktyky Strasburzkoho sudu v Ukraini* (zahalnoteoretychni aspekty) (2014) (in Ukrainian).
22. Rabinovych S, *Pryrodno-pravovi pidkhody v yurydychnomu rehuliuванні* (LVDUVS 2010) (in Ukrainian).
23. Vasyliiev A ta in, *Teoriia prava i derzhavy: pidruchnyk* (Odissei 2007) (in Ukrainian).
24. Verlanov S, *Ekonomichni i sotsialni prava liudyny: yevropeiski standarty ta yikh vprovadzennia v yurydychnu praktyku Ukrainy (zahalnoteoretychne doslidzhennia)* (Krai 2009) (in Ukrainian).

Edited books

25. *Neklassicheskaja filosofija prava: voprosy i otvety* (A Stovba (red), SPD FO Tarasenko V P 2013) (in Russian).
26. *Pivstolittia naukovooho povnolittia. Do yuvileiu profesora Petra Moiseiovycha Rabinovycha* (LNU im I Franka 2016) (in Ukrainian).
27. Rabinovych P, Radanovych N, 'Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv prav liudyny', v *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t T 3 Zahalna teoriia prava* (O Petryshyn ta in (red), Pravo 2017) 170 (in Ukrainian).

Journal articles

28. Rabinovych P, 'O juridicheskoy prirode celej pravovykh aktov' [1971] 5 *Izvestija vysshih uchebnykh zavedenij. Pravovedenie* 28–35 (in Russian).
29. Viktorovskiy V, Rabinovych P, 'Pravo liudyny na natsionalne samovyznachennia i problema binatsionalnosti' [1995] 2 *Ukr. chasopys prav liudyny* 99–103 (in Ukrainian).
30. Denysov V ta in, 'Prohrama kursu "Prava liudyny" dlia uchniv serednykh zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv: proekt' [1995] 19 *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy* 2–25 (in Ukrainian).
31. Rabinovych P, 'Verkhovenstvo prava v interpretatsii Strasburzkoho sudu ta Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy' [2006] 1 *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* 37–46 (in Ukrainian).
32. Rabinovych P, 'Verkhovenstvo prava yak sotsialno-pryrodnyi fenomen (kontury idealu)' [2010] 3 *Pravo Ukrainy* 19–24 (in Ukrainian).
33. Rabinovych P, 'Ievropeiski standarty prav liudyny: ontolohichni, hnoseolohichni ta prakseolohichni aspekty' [2003] 2–3 *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy* 114 (in Ukrainian).
34. Rabinovych P, 'Zahalnosotsialna ("pryrodna") pravova systema: poniattia i struktura' [2008] 4 *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy* 10 (in Ukrainian).
35. Rabinovych P, 'Kolizii mizh zakonnistiu ta dotsilnistiu yak postiino vidtvoriuvana problema yurydychnoho rehuliuвання' [2000] 4 *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy* 27–36 (in Ukrainian).
36. Rabinovych P, 'Konstytutsiinyi pryntsyp verkhovenstva prava' [1997] 3 *Yurydycheskyi vestnyk* 66–69 (in Ukrainian).
37. Rabinovych P, 'Mezhi zdiisnennia prav liudyny (zahalnoteoretychnyi aspekt)' [1996] 6 *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy* 8 (in Ukrainian).
38. Rabinovych P, 'Osnovni prava liudyny: zahalnoteoretychna kharakterystyka' [1994] 2 *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy* 22–28 (in Ukrainian).
39. Rabinovych P, 'Osnovni prava liudyny: sprobа zahalnoteoretychnoi kharakterystyky' [1993] 3 *Prava liudyny v Ukraini* (in Ukrainian).
40. Rabinovych P, 'Osnovopolozhni prava liudyny: sotsialno-antropna sutnist, zmistova klasyfikatsiia' [2013] 2 *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* 10–16 (in Ukrainian).
41. Rabinovych P, 'Poniattia prava v interpretatsii Strasburzkoho sudu (do 50-richchia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny)' [2009] 2 *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy* 3–12 (in Ukrainian).
42. Rabinovych P, 'Pravorozuminnia: potrebova interpretatsiia' [2014] 1–2 *Filosofiia prava i zahalna teoriia prava* 229–237 (in Ukrainian).
43. Rabinovych P, 'Problemy yurydychnoho zabezpechennia prav liudyny (zahalnoteoretychnyi aspekt)' [1995] 2 *Ukr. chasopys prav liudyny* 16–23 (in Ukrainian).
44. Rabinovych P, 'Sotsialna sutnist prav liudyny: u svitli potrebovoho pidkhodu' [2005] 1 *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy* 3–14 (in Ukrainian).
45. Rabinovych P, 'Sotsialno-pryrodna pravova systema suspilstva (zahalnoteoretychna kharakterystyka)' [2008] 1 *Ukrainske pravo* 48–60 (in Ukrainian).
46. Rabinovych P, 'Universalni standarty liudianosti yak kontseptualni zasady antropotsentrychnoho pravorozuminnia' [2021] 1 *Pravo Ukrainy* 76–87 (in Ukrainian).

47. Rabinovych P, Lutsiv O, 'Interpretatsiia verkhovenstva prava: osnovni vitchyzniani pidkhody ta yikh dialektychna vzaïemodopovniuvanist' [2013] 1–2 Pravo Ukrainy 296–309 (in Ukrainian).
48. Rabinovych P, Osoba V, 'Profesor H. Lauterpakht – avtor idei ta pershoho proektu Mizhnarodnogo billia (Zahalnoi deklaratsii) prav liudyny' [2013] 4 Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 3–10 (in Ukrainian).
49. Rabinovych P, Rabinovych C, Pankevych O, 'Poshuk verkhovenstva prava yak balansuvannia sotsialnykh interesiv' [2022] 29(3) Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 15–35 (in Ukrainian).

Conference papers

50. Mekhman A. Damirli, 'Vnesok P. M. Rabinovycha v teoretychnu yurysprudentsiiu: novi idei ta rozrobky (zahalna kharakterystyka)', *Naukovyi spadok Petra Moiseiovycha Rabinovycha i aktualni problemy zahalnoteoriinoho pravoznavstva: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv, 28–29 bereznia 2025 roku)* (M Damirli, S Rabinovycha (red), Medytsyna i pravo 2025) (in Ukrainian).
51. Rabinovych P, 'Zakonnost' pravotvorchestva' v *Aktual'nye problemy juridicheskoi nauki na jetape razvitogo socializma. Kratkie tezisy dokladov i nauchnykh soobshhenij respublikanskoï nauchnoï konferentsii (Har'kov, 16–18 oktjabrja 1985 g)* (Izd-vo Har'k. jurid. in-ta 1985) 197–199 (in Russian).
52. Rabinovych P, 'Zakonodavstvo Ukrainy ta normy mizhnarodnogo prava: kryterii vidpovidnosti', *Problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnym pravom: materialy nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, zhovten 1998 r.* (In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1998) 255 (in Ukrainian).
53. Rabinovych P, Venetska O, 'Mizhnarodni standarty prav liudyny: zahalni oznaky, klasyfikatsiia' v *Antropolohiia prava: filosofskyi ta yurydychni vymiry (stan, problemy, perspektyvy): st. uchasn. 8-ho Mizhnar. "kruhloho stolu" (m. Lviv, 7–8 hrud. 2012 r.)* (Halyskyi druzkar, 2013) (in Ukrainian).
54. Rabinovych S, 'Nevidomi storinky naukovoï tvorchosti Petra Rabinovycha', *Naukovyi spadok Petra Moiseiovycha Rabinovycha Naukovyi spadok Petra Moiseiovycha Rabinovycha i aktualni problemy zahalnoteoriinoho pravoznavstva: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv, 28–29 bereznia 2025 roku)* (M Damirli, S Rabinovycha (red), Medytsyna i pravo 2025) 38 (in Ukrainian).
55. Usenko I, 'Kontseptualni osnovy pravovoï pedahohiky profesora Petra Rabinovycha: zahalnoteoretychne pravoznavstvo, prava liudyny, pedahohichni takt', v *Naukovyi spadok Petra Moiseiovycha Rabinovycha i aktualni problemy zahalnoteoriinoho pravoznavstva: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv, 28–29 bereznia 2025 roku)* (M Damirli, S Rabinovycha (red), Medytsyna i pravo 2025) 95 (in Ukrainian).

Theses

56. Harasymiv O, 'Vplyv praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na vdoskonalennia pravozakhysnogo zakonodavstva v Ukraini (zahalnoteoretychni aspekt)' (dys kand yuryd nauk, 2020) (in Ukrainian).

Newspaper articles

57. Rabinovych P, 'Pravo liudyny na kompensatsiiu moralnoi shkody' (Iurydychni visnyk Ukrainy 19–25 sichnia 2002) 4 (in Ukrainian).
58. Rabinovych P, 'Pravovyi prostir (do zahalnoteoretychnoi interpretatsii)' (Iurydychni visnyk Ukrainy 25–31 bereznia 2016) 15 (in Ukrainian).

Websites

59. Mirylo pravovladdia. Komentar. Hlosarii. Rule of Law Checklist (Pereklad z anhliiskoi Serhiia Holovatoho, VAITE 2017) 15 <<https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf>> (accessed 28.07.2025) (in Ukrainian).

Serhiy Rabinovych
Olha Tomina

PETRO RABINOVYCH – DEVELOPER THE PRINCIPLES
OF THE THEORY OF HUMAN RIGHTS
AND THEIR INTERNATIONAL STANDARDIZATION

ABSTRACT. The study of the scientific heritage of important legal scholars is a necessary means of reproducing legal science in Ukraine and training highly professional scientific personnel. Taking this into account, the concept of human rights, the author of which was the head of the Lviv School of Human Rights Theory, professor P. M. Rabinovych (1936–2023), continues to attract the attention of modern lawyers.

The purpose of this article is an attempt to systematize the contribution of P. Rabinovych to the creation and development of the foundations of the theory of human rights as a scientific and academic discipline.

It is substantiated that, thanks to the anthropocentric turn the scientist made in post-Soviet jurisprudence, the theory of law and state for the first time began to develop as a doctrine of legal support for inalienable human rights. The primacy of P. Rabinovych in the territory of the former USSR in the development of the basic elements of the original social-needs theory of human rights and their legal support, as well as his priority in the human-centric reorientation of law and state theory educational course in independent Ukraine and other post-Soviet territories is confirmed. The scientist created general conceptual and methodological foundations of the theory of human rights their international standardization and implementation in the practice of legal regulation in Ukraine. The need-based concept of human rights is a reliable basis for their modern, practically oriented theory. The social effectiveness of the theoretical developments of the outstanding scientist is convincingly confirmed by both the transformation of the scientific legal provisions he developed into the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, and the influence on the methodology of teaching the theory of law and state in other law schools of Ukraine.

KEYWORDS: Petro Rabinovych; human rights theory; international human rights standards; rule of law; limits of human rights; need-based approach; legal human-centrism.

Анна Наконечна

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-0622-9386>
anna.nakonechna@gmail.com

УДК 340.12: 341.231.14
340.12 (477)

ПРАВОВІ ПОТРЕБИ В КОНЦЕПЦІЇ ПЕТРА РАБІНОВИЧА: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ (В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ)

Анотація. Потребовий дослідницький підхід дає змогу виявити взаємозв'язки правового регулювання з потребами й інтересами людини, оскільки він є унікальним інструментом виявлення сутності будь-яких соціальних явищ, зокрема правових.

Метою статті є аналіз поняття, юридичного механізму задоволення правових потреб, а також їх основних класифікацій у потребовій пролюдинній концепції П. Рабіновича в контексті європейських стандартів прав людини.

Такі потреби було визначено вченим як потреби людей у якісному позитивно-правовому регулюванні, а також у правовій допомозі.

П. Рабінович як засновник потребового дослідницького підходу в теорійному правознавстві створив дефініцію поняття правових потреб і встановив, що їхня специфіка полягає в необхідності існування та використання людиною певних державно-юридичних явищ як засобів, що забезпечують можливість задоволення її біологічних і соціальних потреб та інтересів.

Запропоновані вченим класифікації виявляють особливості різноманітних видів правових потреб, які мають враховуватися при конструюванні юридичних інструментів задоволення правових потреб та при використанні таких інструментів. У цьому вбачається безсумнівна евристична цінність і життєздатність концепції правових потреб, яку розробив керівник Львівської школи теорії прав людини.

Виокремлення такого специфічного різновиду людських потреб, як потреби в правопорядку, зокрема в міжнародному та національному, має важливе значення для пізнання соціальної сутності європейських стандартів прав людини, які є ключовими елементами європейського правового порядку, а відтак і об'єктами правових потреб.

Ключові слова: людська потреба; правові потреби; потреба у правосуб'єктності; потреба у суб'єктивних юридичних правах; потреба у юридичних джерелах права; потреба у правозастосувальних і правотлумачних актах; потреба у правовій допомозі.

Євроінтеграційні прагнення України, трансформація суспільного ладу нашої країни відповідно до європейських ліберальних і демократичних цінностей та європейських стандартів верховенства права і прав людини – все

це є нагодою замислитись над призначенням сучасного позитивного правового регулювання у життєдіяльності кожної людини та соціуму загалом. Одним із дослідницьких шляхів у пошуках такого призначення є виявлення зв'язків правового регулювання з потребами й інтересами людини.

Саме потребовий дослідницький підхід дає змогу виявити згадані вище взаємозв'язки, оскільки він є унікальним інструментом виявлення сутності будь-яких соціальних явищ, зокрема правових¹. У вітчизняній правовій науці засновником і провідним представником даного підходу став видатний теорійник і філософ права, керівник Львівської школи теорії прав людини професор П. Рабінович (1936–2023), вивчення наукового спадку якого належить до нагальних завдань сучасного теорійного правознавства. У співавторстві з авторкою цієї статті він уперше у юридичній науці України виокремив поняття правових потреб, поняття і сутність яких буде розглянуто нижче, виконав монографічне дослідження їх природи і юридичного значення².

Потребова проблематика в зарубіжній та вітчизняній літературі

Термін “правові потреби” чи не вперше використав І. Кант у праці “Суперечка факультетів” (1798)³. Згодом певні види правових потреб виділяв Г. В. Ф. Гегель, пишучи про потреби в нормативних приписах і законах⁴.

З-поміж сучасних зарубіжних науковців, праці яких присвячені дослідженню проблематики людських потреб, слід виокремити передовсім Й. Галтунга, Д. Міллера (досліджували взаємозв'язок і співвідношення між правами людини та її потребами)⁵, М. Гапла (вивчав потребу сутність прав людини та ефективність правового регулювання)⁶, Дж. Гріффіна⁷, М. Рензо (запровадив теорію “нормативного агента”⁸, згідно з якою усі люди є нормативними агентами, тобто їх потреби, кількість яких з плином часу зростає і які постійно вдосконалюються, слугують основою для створення нормативно-правових актів, роблячи їх, таким чином, водночас гарантом та інструментом їх задоволення), Л. Дояла і А. Гафа (схарактеризували правові інструменти, спрямовані на задоволення людських потреб, а саме:

¹ П Рабінович, ‘Потребовий підхід – безальтернативний інструмент виявлення соціальної сутності права і держави’ [2009] 8 Наукові праці Одеської національної юридичної академії 45–53.

² П Рабінович, А Наконечна, *Людські потреби, інтереси та правове регулювання (загальнотеоретичне дослідження)* (Медицина і право 2022) 45–57.

³ I Kant, *Der Streit der Fakultäten* (8. Von der Schwierigkeit der auf das Fortschreiten zum Weltbesten angelegten Maximen in Ansehung ihrer Publicität) <<https://www.projekt-gutenberg.org/kant/streit/streit.html>> (accessed 31.05.2025).

⁴ Г В Ф Гегель *Феноменологія духу* (пер з нім, Основи 2004) 305–318.

⁵ J Galtung, *Human Rights in Another Key* (Oxford 2004) 82–90; D Miller, ‘Grounding Human Rights’ [2012] 15(4) *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 410–411; D Miller, *National Responsibility and Global Justice* (Oxford University Press 2007) 179–182.

⁶ M Napla, ‘Theory of needs as justification of human rights: current approaches and problems of uncertainty and normativeness’ [2018] 10 *The Age of Human Rights Journal* 18–19.

⁷ J Griffin, *On Human Rights* (1st edn, Oxford University Press 2008) 31–33.

⁸ M Renzo, ‘Human Needs, Human Rights’ In: R Cruft, S Liao Matthew, M Renzo (eds), *Philosophical Foundations of Human Rights* (1st Ed, Oxford University Press 2015) 575–577.

1) інститути для задоволення потреб задля забезпечення граничного рівня виживання та здоров'я; 2) достатній рівень біологічної репродукції та соціалізації дітей; 3) трансляцію цінностей та навичок для втілення перших двох інструментів; 4) насамкінець, повинні бути створені інститути влади для гарантування слідування правилам, у межах яких відповідні навички практикуються)⁹.

У вітчизняній науці питання людських потреб у зв'язку з юридичною діяльністю зачіпали, зокрема, Н. Крестовська і Л. Матвєєва, які сформулювали дефініцію правотворчості у потребовому ключі, а також розтлумачили терміно-поняття “спеціальна правоздатність”¹⁰.

З огляду на повище сучасні зарубіжні та вітчизняні учені досліджували загальнотеоретичні аспекти людських потреб загалом та в їх зв'язках із правом і правами людини і переважно безпосередньо не вивчали феномену власне правових потреб. Це дає підстави вважати, що саме П. Рабінович був першим, хто ґрунтовно дослідив сутність, механізм задоволення та види правових потреб як особливого різновиду людських потреб.

Відтак метою цієї розвідки є аналіз поняття, основних класифікацій та юридичного механізму задоволення правових потреб у концепції П. Рабіновича.

Поняття правових потреб у позитивістському типі праворозуміння

Тож перш ніж визначити, які потреби, на нашу думку, є правовими, слід відповісти на питання про те, які ж із соціальних явищ належать саме до правових? Відповідь на таке питання, як вказує П. Рабінович, залежить від загального розуміння терміно-поняття “право”. А воно ніколи не було, не є, та, як видається, й у майбутньому не буде змістовно уніфікованим, однословним¹¹.

Як відомо, найперший поділ праворозуміння полягає в тому, що в ньому розрізняють позитивістське (позитивне), з одного боку, та непозитивістське (непозитивне, або так зване природне) право – з іншого¹².

П. Рабінович спробував інтерпретувати феномен правових потреб стосовно кожного з двох найбільш поширених різновидів позитивістського праворозуміння – соціологічного та легістського¹³. Так, з позицій соціологічно-позитивістського праворозуміння (зокрема, так званого соціально-природного), професор визначив правову потребу як потребу людини чи групи

⁹ L Doyal, I Gough, *A Theory of Human Need* (Palgrave Macmillan 1991) 80.

¹⁰ Н Крестовська, Л Матвєєва, *Теорія держави і права: підручник: практикум: тести* (Юрінком Інтер 2015) 363; П Рабінович, А Наконечна, ‘Потребовий підхід у дослідженні правових явищ: вітчизняний та іноземний досвід’ [2022] 74 Вісник Львівського університету. Серія юридична 23–30.

¹¹ П Рабінович, ‘Універсальна теорія права як загальна концептуальна основа теорій національного і міжнародного права (до проблеми формування)’ [2017] 3 Публічне право 20.

¹² С Рабінович, ‘Природне право і позитивне право’, *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т Т 2: Філософія права* (Право 2017) 685–90.

¹³ С Максимов, ‘Правовий позитивізм’, *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т Т 2: Філософія права* (Право 2017) 669–73.

людей у наявності та використанні певних соціальних умов, можливостей і засобів для забезпечення здійснення її основоположних прав і свобод. Тому задоволення таких потреб слугує, на думку вченого, передумовою реалізації відповідних базових (матеріальних, соціальних, духовних тощо) потреб їх носія, адже, не реалізувавши таку правову потребу, неможливо здійснити й відповідне “природне” людське право. Отож, з огляду на це, він відзначив, що правова потреба має інструментальне, так би мовити, “засобове” призначення¹⁴.

Оскільки особливу роль серед соціальних можливостей і засобів, як наголосив правознавець, відіграють явища державно-юридичні, то з позицій легістсько-позитивістського праворозуміння правовою потребою людини чи групи людей є ‘потреба у наявності та використанні певних державно-юридичних засобів для забезпечення здійснення її прав і свобод’¹⁵. Такі засоби, кожен з яких може бути предметом відповідних правових потреб, аналізуватимуться нижче.

Отож, виходячи з усього сказаного вище й опираючись на легістсько-позитивістське праворозуміння, П. Рабінович запропонував визначення поняття правових потреб як *потреб людей у якісному й ефективному позитивному правовому регулюванні, а також у юридичній допомозі*¹⁶.

Стисло схарактеризую наші з Петром Мойсейовичем погляди на роль (можливості) деяких елементів (засобів) механізму правового регулювання у задоволенні правових потреб людини:

– *потреба у правосуб’єктності* зумовлена тим, що ні фізична, ні юридична особа, ні інший суб’єкт права не можуть існувати й діяти у правовідносинах без визнання за ними цієї властивості. Саме правосуб’єктність дає змогу суб’єктові права мати та використовувати ті юридичні засоби (суб’єктивні юридичні права та юридичні обов’язки), що уможливають задовольнити інші потреби й інтереси. А таке задоволення відбувається у врегульованих нормах права відносинах, у вступі до яких суб’єкт теж має потребу;

– *потреба в суб’єктивних юридичних правах* зумовлена тим, що кожній людині необхідна правова *визначеність* її дій, розуміння їх можливої оцінки з боку держави й інших суб’єктів права як правомірних. Ці права слугують, так би мовити, ключем, “наданим” державою для здійснення діяльності зі здобуття, споживання та використання певних життєво необхідних благ – об’єктів правовідносин. А оскільки в людини виникає інтерес у таких благах, то об’єктивним є і виникнення потреби в суб’єктивному юридичному праві, без якого ці блага неможливо правомірно здобути, спожити чи використати (напр., для задоволення потреби в соціальному забезпеченні на

¹⁴ Рабінович (н 11) 21.

¹⁵ Рабінович, Наконечна (н 2) 21.

¹⁶ Там само 46.

випадок втрати працездатності, годувальника чи у старості необхідним є гарантування державою відповідної юридичної можливості);

– *потреба в юридичних нормах*, зокрема в закріплених у нормативно-правових актах, виникає внаслідок того, що вони юридично закріплюють суб'єктивні юридичні права та юридичні обов'язки й гарантують їх реалізацію в об'єктивованій зовнішній формі, що сприяє забезпеченню правової визначеності¹⁷;

– *потреба в юридичних фактах* пояснюється тим, що саме вони є підставою для виникнення, зміни чи припинення правовідносин, відповідно – для виникнення, зміни чи припинення суб'єктивних юридичних прав і юридичних обов'язків у конкретних правовідносинах;

– *потреба в законності* обґрунтовується тим, що остання є умовою виникнення та функціонування правопорядку, в якому теж є потреба для впорядкованості суспільних відносин, запобігання хаосу та свавілля у суспільстві. Людина потребує законності як у матеріальних, так і у формальних аспектах¹⁸;

– *потреба у правопорядку* зумовлена природним, об'єктивним прагненням людини до впорядкованості відносин, у яких вона бере участь, до стабільності цих відносин і безпеки, захисту їхніх учасників, починаючи з відносин міжособистісного характеру та завершуючи відносинами, в яких беруть участь великі соціальні групи, держави та міжнародні організації.

Зрештою, потреба в юридичному регулюванні – це завжди потреба у такому регулюванні, що характеризується якістю. Як вказував П. Рабінович, ця характеристика відображається насамперед такими показниками:

– цінність юридичного регулювання. Вона полягає в його позитивній значущості для задоволення потреб існування та розвитку людини, соціальних спільнот, об'єднань, усього суспільства;

– економність юридичного регулювання. Характеризується обсягом соціальних витрат, потрібних для досягнення його мети;

– ефективність юридичного регулювання. Визначається співвідношенням реальних результатів здійснення цього регулювання з його метою¹⁹.

На думку П. Рабіновича, крім потреби в якісному й ефективному правовому регулюванні, поняття правових потреб охоплює й *потребу у правовій допомозі*. Остання зумовлюється необхідністю забезпечення правомірної, компетентної, дійсної реалізації прав і свобод людини, їх захисту та відновлення у разі порушення. Ця правова потреба має подвійну природу. З одного боку, її задоволення часто є потрібним для того, щоб у конкретних суспільних відносинах механізм правового регулювання був ефективним.

¹⁷ С Шевчук, 'Принцип правової визначеності' у Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т Т 3: Загальна теорія права (Право, 2017) 616–9.

¹⁸ М Савчин, Порівняльне конституційне право (Юрінком Інтер 2019) 106.

¹⁹ П Рабінович, Основи загальної теорії права та держави (Край, 2008) 202.

Тобто задоволення цієї потреби виступає гарантією задоволення деяких інших правових потреб, як-от потреби в захисті права власності²⁰.

Класифікації правових потреб у концепції П. Рабіновича

Вчений запропонував використовувати цілу низку критеріїв класифікації правових потреб, таких як, зокрема:

за кількісним складом носіїв:

1) індивідуальні (напр., потреба особи звернутися до суду з позовом про відшкодування шкоди, завданої знищенням її майна);

2) колективні (потреби групи осіб у створенні громадського об'єднання політичної партії тощо);

3) індивідуально-колективні чи “змішані”, тобто такі, які можуть бути як індивідуальними, так і колективними (зокрема, потреби у скеруванні звернень до органів публічної влади). Зауважимо, що актуальність знаходження оптимального балансу між індивідуальними та колективними правовими потребами, які задовольняються, зокрема через реалізацію відповідних прав, суттєво підвищилася²¹;

за сферами життєдіяльності людини:

1) особистісні (потреби у житті, повазі до гідності, честі, у свободі від рабства, голоду, у вільному пересуванні, у вступі в шлюб і в заснуванні сім'ї, у повазі до приватного та сімейного життя, житла, таємниці кореспонденції тощо);

2) економічні (у державних гарантіях права власності на засоби виробництва, здійснення підприємницької діяльності тощо);

3) політичні (в отриманні громадянства, гарантуванні державою неможливості його позбавлення та вислання за її межі, у створенні державою ефективних механізмів реалізації та захисту прав і свобод тощо);

4) у сфері соціального захисту (у створенні системи соціального страхування, в особливому захисті жінки у випадку народження дитини, на соціальне забезпечення тощо);

5) культурно-духовні (для прикладу, потреби в державних гарантіях свободи літературної, художньої, наукової та технічної творчості, збереженні історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, у вжитті державою заходів для повернення культурних цінностей, які знаходяться за її межами, в організації державою музейного фонду та в наданні доступу до ознайомлення з його надбаннями)²²;

за тривалістю:

1) постійні (зокрема, потреби в нормативно-правовому врегулюванні певних суспільних відносин за посередництвом держави);

²⁰ Рабінович, Наконечна (н 2) 47–48.

²¹ Рабінович, Наконечна (н 2) 48–49.

²² Там само 49.

2) тимчасові (напр., потреби в отриманні різних видів правової допомоги)²³;

за рівнем (ступенем) задоволення:

- 1) повно, частково задоволені чи взагалі незадоволені;
- 2) якісно чи неякісно задоволені;
- 3) своєчасно чи невчасно задоволені²⁴;

за юридично-галузевою ознакою:

1) конституційні (напр., потреби брати участь в управлінні державними справами, бути обраним до органів влади, у визнанні певних актів такими, що не відповідають конституції держави);

2) цивільні (потреби у вступі в договірні відносини, в отриманні відшкодування моральної шкоди тощо);

3) сімейні (зокрема, потреби в усиновленні дітей, у отриманні аліментів);

4) адміністративні (потреби в отриманні реєстраційних, довідкових й інших адміністративних послуг та ін.);

5) кримінальні (для прикладу, потреби у притягненні до кримінальної відповідальності та у призначенні покарання за вчинені злочини);

6) фінансові (потреби у сплаті податків, зокрема на утримання органів влади, що забезпечують громадський порядок і безпеку тощо);

7) кримінально-процесуальні (потреби у проведенні своєчасного й ефективного досудового розслідування, у справедливому судовому розгляді кримінальних справ та ін.);

8) цивільно-процесуальні (потреби у визнанні судом особи недієздатною чи обмежено дієздатною, у встановленні фактів, що мають юридичне значення тощо);

9) інші (кожна галузь права формується навколо певного виду потреб, для задоволення яких фізичні та юридичні особи вступають між собою в суспільні відносини)²⁵;

за юридичним статусом носія:

1) правові потреби громадян (потреби обирати представників до органів державної влади, вирішувати питання загальнодержавного значення тощо), іноземців та осіб без громадянства (напр., потреби в отриманні візи на в'їзд до іншої держави);

2) людей з інвалідністю (напр., потреби в державних гарантіях інклюзивної освіти, облаштування входів до будівель пандусами, створення автомобілів, пристосованих для людей з проблемами опорно-рухового апарату);

3) дітей (потреби в державних гарантіях утримання та виховання батьками до настання повноліття, виконання судових рішень про стягнення аліментів на утримання дітей тощо);

²³ Там само.

²⁴ Рабінович, Наконечна (н 2) 49.

²⁵ Там само 49–50.

4) військовослужбовців (потреби в державних гарантіях реабілітації після участі у воєнних діях, надання належного грошового та речового забезпечення й ін.);

5) представників інших соціальних груп (студентів, пенсіонерів, суддів тощо)²⁶;

за суб'єктом задоволення правових потреб – правові потреби, що задовольняються:

1) органами державної влади (для прикладу, потреби внутрішньо переміщених осіб у державних гарантіях забезпечення єдності родини, сприяння в поверненні на попереднє місце проживання);

2) органами місцевого самоврядування (потреби у приватизації комунальної земельної ділянки для ведення господарської діяльності, в отриманні дозвільних документів для проведення реконструкції приватного житлового будинку тощо);

3) іншими компетентними суб'єктами (юридичними особами, громадськими об'єднаннями, адвокатами і т. ін.);

4) фізичними особами (потреба у наданні дитині домашньої освіти та ін.)²⁷;

залежно від безпосередньої участі суб'єкта-носія цих потреб у їхньому задоволенні:

1) активні – передбачають безпосередню участь носія в їхньому задоволенні (напр., потреби у скеруванні звернень до органів державної влади та місцевого самоврядування);

2) пасивні – не передбачають безпосередньої участі носія в їхньому задоволенні (потреби в нормативно-правовому врегулюванні суспільних відносин за посередництвом держави, у створенні державою ефективних механізмів реалізації прав і свобод тощо)²⁸.

Потреби в якісному й ефективному правовому регулюванні та в юридичній допомозі як різновиди правових потреб П. Рабінович конкретизував та диференціював також за додатковими критеріями²⁹. Так, зокрема, згідно з поглядами вченого, *потреба у визнанні юридичної правосуб'єктності* охоплює потреби:

1) у визнанні правоздатності (здатності мати права й обов'язки), яка у свою чергу поділяється на потребу в загальній, галузевій і спеціальній правоздатності (потребу у правоздатності, пов'язаній із бажанням володіти особливими знаннями, уміннями, навичками, які повинен мати суб'єкт права. Напр., надавати медичні послуги може лише особа, яка має відповідну професію і ліцензію на цей вид діяльності)³⁰;

²⁶ Рабінович, Наконечна (н 2) 50.

²⁷ Там само 51.

²⁸ Рабінович, Наконечна (н 2) 51.

²⁹ Там само.

³⁰ Н Крестовська, Л Матвєєва (н 10). Цит за: Рабінович і Наконечна (н 2) 51.

2) у визнанні дієздатності, яка у свою чергу (відповідно до розмежування дієздатності у чинному законодавстві за обсягом на повну, неповну, часткову і обмежену) поділяється на:

а) потребу в повній дієздатності (її наданні), яка спричинена тим, що суб'єкт права може відчувати себе повноцінним учасником суспільних відносин, лише володіючи усім спектром суб'єктивних юридичних прав і обов'язків;

б) потребу в неповній і частковій дієздатності, яка зумовлюється формуванням у дитини (малолітньої та неповнолітньої) самостійності;

в) потребу в установленні обмеженої дієздатності особи, що зумовлена її психічними розладами, зловживанням спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо³¹.

Потреби в юридичних нормах за значущістю форм їх зовнішнього вираження вчений поділяв на потреби:

1) у нормах законів. У цивільному, земельному та інших кодексах є безліч положень, які необхідно було б конкретизувати, створюючи спеціальні закони (напр., прийняти закон про державний земельний (іпотечний) банк для належного функціонування ринку землі). На потребу у прийнятті певних законів можуть безпосередньо вказувати й приписи тих, які вже є чинними;

2) у нормах підзаконних нормативно-правових актів;

3) у нормативно-правових договорах (зокрема в адміністративних), яка зумовлена зручністю такого способу регулювання суспільних відносин, а також урахуванням взаємних інтересів суб'єктів (напр., в адміністративних договорах з організації перевезення пасажирів на автобусних маршрутах загального користування);

4) у нормативно-правових прецедентах, яка в романо-германській правовій системі спричинена насамперед необхідністю судового тлумачення тих норм права, які є неоднозначними або містять оціночні поняття³², а в англосаксонській – необхідністю створення судом нових норм задля заповнення прогалін у законодавстві;

5) у правовому звичаї (у тій правовій системі, в якій така форма зовнішнього вираження норм права ефективна у правовому регулюванні)³³.

У цитованій монографії види потреб у суб'єктивних юридичних правах було поділено за критеріями, аналогічними для загальної класифікації правових потреб.

Потреба в юридичних фактах охоплює потреби:

1) у правостворюючих фактах (напр., у свідоцтві про право на спадщину, у договорах купівлі-продажу, перевезення);

³¹ Рабінович і Наконечна (н 2) 52.

³² В Лемак, А Бадида, "Тлумачення права: проблеми визначення поняття, складу, практичної потреби" [2019] 4 Публічне право 138–139.

³³ Рабінович, Наконечна (н 2) 53.

2) у правоконстатуючих актах (у записах про шлюб, про смерть, про право власності на транспортний засіб тощо);

3) в ухваленні правовідновлювальних актів (у наказі про відновлення на посаді та ін.);

4) в ухваленні правозмінних актів (потреба в судовому рішенні про заміну тримання особи під вартою на домашній арешт);

5) в ухваленні правоприпиняючих актів (потреба в судовому рішенні про розірвання шлюбу).

Потреба у законності передбачає потреби:

1) у її загальному характері, зумовленому тим, щоб ніхто із суб'єктів права самостійно не визначав обсяг вимог закону нормативно-правового акта, який поширюється на них, не нехтував цими вимогами, а також не ставив себе вище таких вимог;

2) її єдності – задля забезпечення однакового сприйняття та виконання вимог нормативно-правових актів;

3) у її забезпеченості дієвими гарантіями (загальносоціальними та юридичними)³⁴.

У розрізі актуальної теми, якої стосується цей матеріал, особливий інтерес становить виокремлення П. Рабіновичем потреби у правопорядку. Останній вид потреб охоплює:

1) потребу в міжнародному (зокрема світовому) правопорядку, зумовлену турботою про безпеку та наявність глобальних проблем, вирішення яких можливе тільки за згоди і співпраці різних держав. Задоволення такої потреби уможлиблюється через загальнолюдські сутнісні якості, властивості права, що забезпечують можливість взаємодії норм внутрішньодержавного і міжнародного права. Цьому сприяють мережі міжнародних урядових і неурядових організацій планетарного та регіонального масштабу, зокрема:

а) ООН, її органи та спеціалізовані установи (на міжнародному рівні);

б) Рада Європи, її постійні та консультативні органи (Парламентська Асамблея, Комітет Міністрів, Європейський суд з прав людини, Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Венеційська комісія та н.); Організація з безпеки і співробітництва в Європі та її структури (зокрема Бюро демократичних інститутів і прав людини) (на регіональному рівні);

г) неурядові організації “Amnesty International”, “Freedom House”, “Human Rights Watch” тощо, які діють на обох згаданих рівнях³⁵;

³⁴ А Колодій, ‘Законність’, *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т Т 3: Загальна теорія права* (Право 2017) 149.

³⁵ Рабінович, *Наконечна* (н 2) 55.

2) потребу в національному правопорядку, тобто у стані упорядкованості, організованості суспільних відносин, який необхідний задля стабільності існування та розвитку людини й суспільства³⁶.

Як зазначав П. Рабінович, потреба у правовій допомозі, яка входить до обсягу поняття “правові потреби”, спрямована на задоволення інших потреб у забезпеченні реалізації та захисту прав і свобод, їх відновленні у разі порушення³⁷. Види цієї потреби нами було класифіковано за низкою специфічних критеріїв: за суб’єктом надання; за характером (залежно від можливості оплатити правову допомогу чи отримати її безоплатно); за об’єктом такої потреби; за територією, на якій є необхідність у правовій допомозі³⁸.

Деякі висновки. Підсумовуючи, можемо констатувати, що П. Рабінович як засновник потребового дослідницького підходу в теорійному правознавстві створив дефініцію поняття правових потреб. Науковець установив, що специфіка цих потреб полягає в необхідності існування та використання людиною певних державно-юридичних явищ як засобів, які забезпечують можливість задоволення її біологічних і соціальних потреб та інтересів.

Запропоновані вченим класифікації виявляють особливості різноманітних видів правових потреб, які мають враховуватися під час конструювання юридичних інструментів задоволення правових потреб та при використанні таких інструментів. У цьому вбачається безсумнівна евристична цінність і життєздатність концепції правових потреб, яку розробив керівник Львівської школи теорії прав людини.

Виокремлення такого специфічного різновиду людських потреб, як потреби в правопорядку, зокрема в міжнародному та національному, має важливе значення для пізнання соціальної сутності європейських стандартів прав людини, які є ключовими елементами європейського правового порядку, а відтак і об’єктами правових потреб особливого виду.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Doyal L, Gough I, *A Theory of Human Need* (Palgrave Mcmillan 1991).
2. Galtung J, *Human Rights in Another Key* (Oxford 2004).
3. Griffin J, *On Human Rights* (1st ed, Oxford University Press 2008).
4. Kant I, *Der Streit der Fakultäten der Streit der Fakultäten* (8. Von der Schwierigkeit der auf das Fortschreiten zum Weltbesten angelegten Maximen in Ansehung ihrer Publicität) <<https://www.projekt-gutenberg.org/kant/streit/streit.html>> (accessed 31.05.2025)
5. Miller D, *National Responsibility and Global Justice* (Oxford University Press 2007).
6. Krestovska N, Matvieieva L, *Teoriia derzhavy i prava: Pidruchnyk. Praktykum. Testy* (Yurinkom Inter 2015) (in Ukrainian).

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само 56.

7. Rabinovych P, Nakonechna A, *Liudski potreby, interesy ta pravove rehuliuвання (zahalnoteoretychne doslidzhennia)* (Medytsyna i pravo 2022) (in Ukrainian).
8. Rabinovych P, *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy* (10-e vyd., dop., Krai 2008) (in Ukrainian).
9. Savchyn M, *Porivnialne konstytutsiine pravo* (Yurinkom Inter 2019) (in Ukrainian).

Edited and translated books

10. Renzo M, 'Human Needs, Human Rights', In R Cruft; S Matthew Liao, M Renzo (eds), *Philosophical Foundations of Human Rights* (1st Ed, Oxford University Press 2015).
11. Hehel H V F, *Fenomenolohiia dukhu* (Petro Tarashchuk (per), Yurii Kushakov (red), *Osnovy* 2004) (in Ukrainian).

Encyclopaedias

12. Kolodii A, 'Zakonnist', *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 3: Zahalna teoriia prava* (Pravo 2017) (in Ukrainian).
13. Maksymov S, 'Pravovyi pozytyvizm', *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 2: Filosofiia prava* (Pravo 2017) (in Ukrainian).
14. Rabinovych S, 'Pryrodne pravo i pozytyvne pravo', *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 2: Filosofiia prava* (Pravo 2017) (in Ukrainian).
15. Shevchuk S, 'Pryntsyp pravovoi vyznachenosti', *Velyka ukrainska yurydychnaentsyklopediia: u 20 t. T. 3: Zahalna teoriia prava* (Pravo 2017) (in Ukrainian).

Journal articles

16. Hapla M, 'Theory of needs as justification of human rights: current approaches and problems of uncertainty and normativeness' [2018] *The Age of Human Rights Journal* 18–19.
17. Miller D, 'Grounding Human Rights' [2012] 15(4) *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 410–411.
18. Lemak V, Badyda A, 'Tlumachennia prava: problemy vyznachennia poniattia, skladu, praktychnoi potreby' [2019] 4(36) *Publichne pravo* 138–139.
19. Rabinovych P, 'Potrebovyi pidkhid – bezalternatyvnyi instrument vyivlennia sotsialnoi sutnosti prava i derzhavy' [2009] *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi yurydychnoi akademii* 45–53 (in Ukrainian).
20. Rabinovych P, Nakonechna A, 'Potrebovyi pidkhid u doslidzhenni pravovykh yavyskh: vitchyzniani ta inozemnyi dosvidy' [2022] 74 *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna* 23–30 (in Ukrainian).
21. Rabinovych P, 'Universalna teoriia prava yak zahalna kontseptualna osnova teorii natsionalnogo i mizhnarodnogo prava (do problemy formuvannia)' [2017] 3 *Publichne parvo* 20 (in Ukrainian).

Anna Nakonechna

LEGAL NEEDS IN THE PETRO RABINOVYCH'S CONCEPT:
THE NOTION AND CLASSIFICATION
(IN THE CONTEXT OF EUROPEAN HUMAN RIGHTS STANDARDS)

ABSTRACT. The needs-based research approach allows us to identify the relationships between legal regulation and human needs and interests, since it is a unique tool for revealing the essence of any social phenomena, including legal ones.

The purpose of the article is an analysis of the notion, legal mechanism for satisfying legal needs, as well as their main classifications in the need-oriented human rights concept of prof. P. Rabinovych in the context of European human rights standards.

Such needs have been defined by scientist as people's needs for high-quality positive legal regulation, as well as for legal assistance.

Анна Наконечна

P. Rabinovych is the founder of the need-based research approach in theoretical jurisprudence. He created a definition of the notion of legal needs and established that their specificity lies in the necessity of the existence and use by a person of certain state and legal phenomena as means that can satisfy his biological and social needs and interests.

The classifications proposed by the scientist reveal the features of various types of legal needs that should be taken into account when constructing legal instruments for satisfying legal needs and using such instruments. This is the undoubted heuristic value and viability of the concept of legal needs developed by the head of the Lviv School of Human Rights Theory.

The allocation of such a specific type of human needs as the need for legal (in particular, in the international and national) order is important for understanding the social essence of European human rights standards, which are key elements of the European legal order and objects of legal needs.

KEYWORDS: human need; legal need; need for legal personality; need for subjective legal rights; need for legal sources of law; need for law-enforcing and law-interpreting acts; need for legal assistance.

Олег Панкевич

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Лабораторії прав людини імені академіка Петра Рабіновича
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України,
професор кафедри теорії, історії та конституційного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
Researcher ID E-4713-2016
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6636-1330>
pankevych9@gmail.com

DOI: 10.33498/Юш-2025-06-065

УДК 340.12+342.7

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВОГО СПАДКУ ПЕТРА РАБІНОВИЧА

Анотація. Згідно із Загальною декларацією прав людини 1948 р. ідеал людської особи, вільної від страху та нужди, можна здійснити, тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен зможе користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами. Враховуючи той очевидний факт, що Україна є європейською державою, метою статті є аналіз концептуально-теоретичних основ саме *європейських стандартів* соціальних прав людини крізь призму наукового спадку професора П. Рабіновича.

У наш час для юридичної науки стало уже аксіоматичним твердження про те, що однією із необхідних передумов реальності й захищеності людських прав є закріплення їх державою у формально загальнообов'язкових правилах поведінки – юридичних нормах. Це стосується і соціальних прав, здійсненність яких визнається визначальною рисою соціальної держави: адже саме ця здійсненність слугує тим “лакмусовим папірцем”, за допомогою якого чітко проявляються успіхи та прорахунки у процесі її розбудови.

Надзвичайно вагомим чинником цього процесу вбачається законодавче опосередкування “соціальності” такої держави. Останнє виступає важливим напрямом забезпечення соціальної захищеності громадян в умовах розвитку ринкової економіки і здійснюється шляхом формування особливої “ділянки” об'єктивного юридичного права – соціального права – і відповідної галузі законодавства.

Наголошено, що певна плутанина в працях низки дослідників щодо фактичного отождення соціальних і економічних прав пояснюється, зокрема, тим, що тривалий час застосовувався термін, який об'єднував ці два види прав у так звані соціально-економічні права. Проте вже з назви Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права видно, що це “механічне” об'єднання є *не завжди і не зовсім* коректним.

Проведений аналіз, в основу якого покладено *потребовий* дослідницький підхід П. Рабіновича, дав змогу схарактеризувати предмет соціального права, притаманний йому метод регулювання й системно-структурний статус в усьому об'єктивному юридичному праві.

Грунтуючись на розроблених С. Алексєєвим положеннях про комплексні галузі права як вторинні, похідні правові утворення (які “нашаровані” над головними структурними підрозділами – основними галузями права), видається можливим кваліфікувати сучасне соціальне право як *комплексну інтегровану галузь* права, в якій знаходять “другу прописку” певні норми таких галузей національного права, як право соціального забезпечення, трудове, житлове, медичне та освітнє право (перелік не є вичерпним). При цьому до соціального

© Олег Панкевич, 2025

права слід віднести не всі юридичні норми кожної з цих галузей, а лише ті, що регулюють питання, пов'язані із *соціальним забезпеченням* людини.

Поняття *соціального права* можна визначити як комплексну інтегровану галузь об'єктивного юридичного права, що являє собою систему юридичних норм, спрямованих на регулювання таких суспільних відносин, якими опосередковується соціальне забезпечення людини, здійснюване соціально-надавальним методом.

При цьому викладене у цій статті розуміння феномену соціального права крізь призму наукового спадку професора П. Рабіновича, гадаємо, є належним теорійним підґрунтям подальшої розробки поняття європейських стандартів соціальних прав людини.

Ключові слова: європейські стандарти; соціальні права; соціальне право; соціальна держава; соціальний захист; соціальне забезпечення; право Ради Європи; право Європейського Союзу; П. Рабінович; потребний підхід.

Згідно із Загальною декларацією прав людини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948, ідеал людської особи, вільної від страху та нужди, можна здійснити тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен зможе користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами¹ – так званими правами другого покоління.

Враховуючи той очевидний факт, що Україна є європейською державою, у межах цієї публікації обмежимося зверненням лише до деяких загальнотеорійних проблем забезпечення нею саме *європейських стандартів соціальних прав* людини, причому – під кутом зору відповідного наукового спадку академіка П. Рабіновича. Останній, визначаючи термінопоняття “*європейські стандарти прав людини*”, запропонував таку дефініцію:

це зафіксовані в юридичних актах та документах європейських міжнародних організацій (чи їх органів) принципи і норми стосовно змісту й обсягу прав та свобод людини, призначені слугувати обов'язковими або рекомендаційними настановами для відповідної внутрішньодержавної юридичної практики» (до вищезазначених організацій належать передусім Рада Європи (далі – РЄ) та Європейський Союз (далі – ЄС)².

Ясна річ, для Української держави актуальним завданням є дотримання стандартів людських прав (зокрема й соціальних), установлених обома названими організаціями: адже, з одного боку вона з 1995 р. є повноправним членом РЄ³, з іншого – на конституційному рівні задекларувала прагнення вступу до ЄС⁴.

На думку одного з аспірантів професора П. Рабіновича – С. Верланова,

¹ Загальна декларація прав людини. 10.12.1948 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text> (дата звернення 25.04.2025); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. 16.12.1966 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text> (дата звернення 25.04.2025).

² П. Рабінович, ‘Європейські стандарти прав людини: загальнотеоретична характеристика’ [2003] 5 Бюлетень Міністерства юстиції України 26.

³ Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31.10.1995. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995. № 38. ст. 287.

⁴ Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 07.02.2019. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2019 № 9. ст. 50.

європейським стандартом економічних і соціальних прав людини може вважатись закріплена у відповідному регіональному міжнародному договорі можливість людини задовольняти її потреби в економічній та соціальній сферах життєдіяльності, призначена слугувати орієнтиром для відповідної внутрішньодержавної юридичної практики <...> Ознаками таких стандартів є їх модельність (“взірцевість”), визначеність межі, нормативна юридична закріпленість, плюралізм інституціональних механізмів імплементації та захисту, свобода національного розсуду в їх застосуванні⁵.

Основні європейські стандарти соціальних прав закріплені насамперед у Хартії ЄС про основні права⁶ від 07.12.2000, Європейській соціальній хартії (переглянутій)⁷ від 03.05.1996, Європейському кодексі соціального забезпечення (переглянутому)⁸ від 06.11.1990, Хартії Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників⁹ від 09.12.1989. При цьому принциповим є положення, відтворене, зокрема, в преамбулі останнього документа: ‘<...> урочисте проголошення основних соціальних прав на рівні Європейського Співтовариства не може під час реалізації створювати підстави для їхнього погіршення в порівнянні з ситуацією, що у даний час існує в кожній державі-члені¹⁰. Йдеться про те, що на рівні ЄС утверджуються європейські стандарти соціальних прав, які є лише мінімальними вимогами до кожної конкретної держави, яка може встановити (по можливості, насамперед за наявності фінансово-економічних ресурсів) й значно вищу національну “планку” забезпечення відповідних соціальних потреб.

На думку Л. Малоги, ‘віднесення до цього переліку Хартії основних прав Європейського Союзу <...> є досить спірним, оскільки цей нормативно-правовий акт, на відміну від інших <...> охоплює широке коло прав, а не лише соціальних. Відповідно, ті соціальні стандарти, які в ній закріплені, по суті, дублюють стандарти, які закріплені в інших нормативно-правових актах¹¹. Ця позиція видається не зовсім коректною, адже за такою логікою, коли йдеться про якусь конкретну категорію людських прав, не варто згадувати, наприклад, про Загальну декларацію прав людини, бо вона теж “охоплює широке коло прав”? Питання, гадаємо, риторичне.

⁵ С Верланов, *Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження)* (Край 2009) 44.

⁶ The Charter of Fundamental Rights of the European Union 07.12.2000 <https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf> (accessed 22.04.2025).

⁷ Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text> (дата звернення 25.04.2025).

⁸ Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) від 06.11.1990 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651#Text> (дата звернення 25.04.2025).

⁹ Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 09.12.1989 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text> (дата звернення 25.04.2025).

¹⁰ Там само.

¹¹ Л Малога, ‘Європейські соціальні стандарти в контексті права на соціальний захист в Україні’ [2019] 22 Альманах міжнародного права 17.

Відтак метою цієї статті є загальнотеорійний аналіз основ європейських стандартів соціальних прав людини крізь призму наукового спадку професора П. Рабіновича.

“Позитивізація” соціальних прав і формування особливої галузі – соціального права: деякі загальнотеорійні проблеми

У наш час для юридичної науки стало уже аксіоматичним твердження про те, що однією із необхідних передумов реальності й захищеності людських прав є закріплення їх державою у формально загальнообов’язкових правилах поведінки – юридичних нормах. Це, ясна річ, стосується і прав людини “другого покоління”, здійсненність яких визнається хіба що не визначальною рисою соціальної держави: адже саме ця здійсненність слугує тим “лакмусовим папірцем”, за допомогою якого чітко проявляються успіхи та прорахунки у процесі її розбудови.

Тож надзвичайно вагомим чинником згаданого вище процесу вбачається законодавче опосередкування “соціальності” такої держави. Останнє виступає важливим напрямом забезпечення соціальної захищеності громадян в умовах розвитку ринкової економіки і здійснюється шляхом формування особливої “ділянки” об’єктивного юридичного права – так званого соціального права – і відповідної галузі законодавства (соціального законодавства)¹².

Соціальне право як самостійна галузь права виникло ще у 50–60-х роках ХХ ст., одночасно із початком формування у західному світі “держави загального добробуту”, на основі тих юридичних норм, що їх виокремлювали з трудового, фінансового, цивільного, адміністративного права. Проте й нині оцінки різними науковцями структурного статусу соціального права неоднозначні.

Так, у юридичній літературі подеколи висловлюють негативну думку щодо виділення соціального права в окрему галузь права з огляду на роз’єднаність предмета його регулювання. Більш прийнятним вважають положення про те, що об’єднання тих нормативних актів, які регулюють соціальну діяльність (відносини), у єдину систему, утворює галузь законодавства.

За такого підходу завдання юридичної науки нині можна вбачати не стільки в тому, щоб довести існування нової особливої галузі – соціального права, скільки у тому, аби спрямувати теорійні й практичні зусилля на консолідацію законодавства в соціальній сфері, а в майбутньому – й на здійснення відповідних кодифікаційних робіт¹³.

¹² О Панкевич, *Соціальна держава та права людини “другого покоління” (загальнотеоретичне дослідження)* (Астрон 2006) 83.

¹³ К Петросян, ‘Забезпечення принципу верховенства права в процесі реалізації конституційного права на соціальний захист’ (дис докт філософії 2024) 198; Б Анпілогова, ‘Соціальний ризик як основа юридичного механізму соціального захисту’ (дис докт філософії 2025) 193–194.

Проте, як слушно наголошував професор П. Рабінович (виклавши свої зауваги на полях чернетки першого варіанта моєї з ним спільної статті), не варто забувати, що однією із необхідних передумов розв'язання й цього завдання якраз і є наукова розробка низки проблем не галузевого, а саме загальнотеорійного рівня. До останніх належать, зокрема, такі:

1. З'ясування співвідношення між соціальним законодавством і соціальним правом як *юридичними* (тобто встановленими державою) явищами, з одного боку, і “соціальним” правом як явищем *неюридичним* (тобто загальносоціальними правами людини “другого покоління”) – з іншого.
2. Виділення критеріїв (підстав) виокремлення “соціального права” у відносно самостійний, специфічний підрозділ системи права.
3. Визначення структурного (“елементного”) статусу цього підрозділу в системі права (галузь чи підгалузь, єдина вона чи комплексна тощо).
4. Встановлення специфічних *спільних* властивостей відповідних юридичних норм, завдяки яким останні об'єднуються в єдину структурну одиницю, в якісно специфічне утворення в системі юридичного права (наявність однакових рис у предметі, функціях, методі регулювання тощо).
5. Характеристика елементного складу цього підрозділу (тобто тих підгалузей, інститутів, з яких останній складається); відмежування цих елементів від суміжних структурних утворень¹⁴.

Способи вирішення зазначених загальноправових проблем, як видається, покликані слугувати теоретико-методологічною базою для розвитку відповідних галузевих юридичних наук й удосконалення відповідного законодавства, зокрема, його систематизації.

*Соціальне право: загальнотеорійні рефлексії
крізь призму потребового підходу професора П. Рабіновича*

Далі висловимо деякі міркування, які, сподіваємось, зможуть стати корисними для позитивного розв'язання декотрих із щойно вказаних питань. В основу цих міркувань покладено так званий *потребовий* (соціально-потребовий) дослідницький підхід, розроблюваний П. Рабіновичем з середини 80-х років ХХ ст.¹⁵ Згідно з цим підходом (який, як наголошував сам учений, насправді є актуальною модифікацією історико-матеріалістичної парадигми суспільствознавчих досліджень¹⁶), сутність соціальних, у тому числі державно-юридичних явищ, розкривається шляхом їх інтерпретації як інструментів (важелів, засобів) задоволення певних потреб людини (або потреб соціальних спільнот, або ж потреб суспільства загалом)¹⁷.

¹⁴ П Рабінович, О Панкевич, ‘Соціальне право: деякі питання загальної теорії’ [2003] 1 Право України 104.

¹⁵ П Рабінович, *Соціалістическое право как ценность* (Вища школа 1985) 8–13.

¹⁶ П Рабінович, ‘Універсальний канон людських прав’ [2018] 9 Право України 113.

¹⁷ П Рабінович, ‘Права людини: концептуальні засади’, в П Рабінович (ред), *Права людини і громадянина: проблеми реалізації в Україні: Пр. Львів. лаб. прав людини АПН України* (Ін Юре 1998) 10, 19; П Рабінович, *Основи теорії та філософії права: навч. посіб.* (Медицина і право 2021) 19–20; Рабінович (н 16) 113.

Отже, спираючись саме на нього, схарактеризуємо предмет соціального права, притаманний йому метод регулювання й, нарешті, його системно-структурний статус в усьому об'єктивному юридичному праві.

1. На нашу думку, предметом соціального права є суспільні відносини, які опосередковують соціальне забезпечення людини шляхом безпосереднього задоволення її життєво необхідних потреб, здійснюваного – за наявності певних соціальних ризиків для неї – із соціальних (передусім державних) джерел. Тобто йдеться про особливі, а саме – соціально-забезпечувальні відносини.

При цьому соціальне забезпечення в найзагальнішому, загальносоціальному сенсі можна інтерпретувати як створення суспільством умов, необхідних для нормального, за даних конкретно-історичних обставин, існування й розвитку людини. Що означає “нормального”? За П. Рабіновичем, відповідь на це питання зумовлюється біологічною й соціальною обґрунтованістю потреб людини. Самі ж ці потреби, як результат історично-природного та соціального розвитку людини, не є незмінними¹⁸.

Із поняттями “соціальне забезпечення” та “соціальне право” тісно пов'язане поняття соціальних прав. З огляду на наведене П. Рабінович відзначав, що всі права людини є соціальними у тому сенсі, що вони зумовлені соціумом, суспільством як за своїм змістом, так і за засобами їх здійснення. Тому несоціальних – у широкому розумінні – прав людини (особи) існувати не може¹⁹.

А ось у вузькому значенні, на нашу думку, соціальні права – це можливості людини забезпечити своє існування та розвиток із соціальних джерел завдяки “соціальному утриманству”, тобто на основі застосовуваного за певних умов (при настанні так званих соціальних ризиків) державними чи недержавними організаціями соціально-аліментного методу регулювання²⁰.

Не погоджуючись з нашою дефініцією, львівська дослідниця О. Галушко зазначає:

Водночас хочемо наголосити, що не всім соціальним правам притаманна правова характеристика як можливостей людини забезпечити своє існування та розвиток із соціальних джерел, завдяки соціальному утриманству <...> реалізація права на працю, на житло, на охорону здоров'я та значної кількості інших прав, які за природою є соціальними, не вписується в конструкцію “соціальне утриманство”, оскільки передбачає активні дії особи – їх суб'єкта. Зрештою, праву на працевлаштування, на страхове соціальне матеріальне забезпечення, на професійне навчання ніколи не була притаманна форма соціального патерналізму (утриманства)²¹.

¹⁸ П. Рабінович, ‘Права людини: концептуальні засади’ (н 17) 10.

¹⁹ Рабінович, Панкевич (н 14) 105.

²⁰ Там само.

²¹ О. Галушко, ‘Право соціального забезпечення: основні галузеві поняття’ [2024] 78 Вісник Львівського університету. Серія юридична 267–268.

І дійсно, щойно зазначеним правам не притаманне соціальне утримання з тієї простою причини, що вони *не є власне* соціальними правами! Наприклад, право на працю є вочевидь правом *економічним*. Певна плутанина в працях низки дослідників пояснюється, гадаємо, зокрема тим, що тривалий час застосовувався термін, який об'єднував ці два види прав – у так звані соціально-економічні права. Проте, вже з назви одного з первинних документів, що безперечно входить до так званого Міжнародного білля людських прав – Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.²², – видно, що це “механічне” об'єднання є *не завжди і не зовсім* коректним і таким, що сутнісно не цілком відповідає міжнародним стандартам.

У контексті цієї важливої дискусії вважаємо доречним навести позиції С. Верланова, який у своїй монографії визначав *економічні права людини* ‘як можливості здобувати засоби для існування, беручи безпосередню участь у виробництві матеріальних та інших благ’; а *соціальні права людини* ‘як можливості здобувати засоби для існування, отримуючи такі засоби з соціальних джерел через соціальне утримання (аліментування)’²³. Зазначений автор до економічних прав відносить, зокрема, ‘право власності (в т. ч. інтелектуальної), право на підприємництво, право на працю (економічні аспекти), права споживачів, право користування об'єктами публічної власності’²⁴. Водночас, на його думку, ‘соціальними правами є право на соціальне забезпечення і захист, право на працю, її безпечність і охорону, право на страйк, право на житло, на охорону здоров'я, на безплатну освіту (у тому числі профорієнтацію та перекваліфікацію), право на достатній життєвій рівень та ін.’²⁵

Загалом погоджуючись із наведеними переліками відповідних прав, вважаємо, що вони потребують певного уточнення, врахування деяких принципів нюансів. Наприклад, права на *соціальне* (безоплатне / пільгове) житло, на охорону здоров'я (як право на безоплатні медичні послуги) є однозначно правами соціальними. Натомість платне лікування та купівля будинку за ринковими цінами відношення до соціальних прав має лише опосередковане.

Своєю чергою, як зазначає Б. Анпілогова,

соціальні ризики – це поліфакторні, мінливі соціально-правові явища, що виникають у результаті комплексної взаємодії економічних, політичних, демографічних та інших обставин дійсності, глибоко вкорінені в структурах суспільства, невіддільні від його повсякденного функціонування і характеризуються невизначеністю настання і загрозою базовим соціально-правовим цінностям, що вимагають нормативно-правового та організаційно-інституційного реагування для попередження, мінімізації або компенсації можливих негативних наслідків і, таким чином, відіграють функцію-

²² Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (н 1).

²³ Верланов (н 5) 39.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

нальну роль інституційної причини в розвитку та вдосконаленні соціально-правових форм, способів і засобів соціального захисту²⁶.

Є. Подорожній наголошує, що ‘соціальні ризики – це ймовірні обставини об’єктивного характеру, настання яких не залежить від волі особи і які можуть призвести до втрати нею засобів існування або необхідності звернення за соціальним захистом. До традиційних соціальних ризиків належать безробіття, хвороба, нещасний випадок на виробництві, інвалідність, старість, втрата годувальника тощо²⁷.

На нашу ж думку, у стислому викладі відповідна дефініція може виглядати так: *соціальними ризиками* є ті несприятливі (принаймні, у матеріальному плані) обставини існування й розвитку людини, які є підставами для отримання можливих, за даних конкретно-історичних умов, соціальних надань. Із настанням вищенаведених обставин у особи якраз і виникають відповідні *соціально-забезпечувальні права*, тобто можливості отримувати соціальне утримання з боку соціуму, зокрема держави.

Виходячи із загальнотеорійних позицій, слід вважати, що соціальні ризики і соціально-забезпечувальні права – це, як наголошував П. Рабінович, ‘явища об’єктивні, котрі виникають та існують незалежно від того, чи пов’язує з ними саме держава у своєму законодавстві ті або інші юридичні наслідки. (Хоча, ясна річ, у розвиненому суспільстві такі ризики та права повинні бути, як правило, зафіксовані в законодавстві.)²⁸.

Зауважимо, що серед науковців немає єдиної думки щодо поняття соціального забезпечення. Зміст останнього та його співвідношення з поняттям соціального захисту нині інтенсивно дискутується правознавцями, політологами та економістами²⁹. Тому вважали б за необхідне сформулювати нашу точку зору на предмет соціального права саме як на комплекс соціально-забезпечувальних правовідносин. Адже термін “соціальне забезпечення” бачиться нами більш вдалим, ніж термін “соціальний захист”.

По-перше, у контексті “забезпечення прав і свобод (а отже, і потреб) людини” цей термін є ширшим, більш “містким” і охоплює три елементи (напрями) державної діяльності щодо створення умов для здійснення прав і свобод людини: 1) *сприяння* реалізації прав і свобод (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); 2) *охорону* прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для запобігання, профілактики порушень прав і свобод); 3) *захист* прав і свобод людини (відновлення правомірного стану, притягнення порушників до юри-

²⁶ Анпілогова (н 13) 187.

²⁷ Є Подорожній, ‘Правове забезпечення управління соціальними ризиками в Україні: проблеми та перспективи’ [2024] 4 Соціальне право 20.

²⁸ Рабінович, Панкевич (н 14) 105.

²⁹ Петросян (н 13) 196; Анпілогова (н 13) 62–76; Галушко (н 21) 267–268.

дичної відповідальності)³⁰. Отже, забезпечення прав людини – це створення соціальних умов, необхідних для використання цих прав (і “захист” є лише одним із його складових елементів).

По-друге, навіть з точки зору етимології, термін “забезпечення” видається більш привабливим. Адже в такому ракурсі слово “захист” асоціюється з якоюсь тимчасовою дією, яка має закінчитись, як тільки мине загроза. Що ж стосується “забезпечення”, то це, як правило, тривалий процес, який має сталий характер і не залежить від тимчасових життєвих ускладнень. Окрім того, термін “захист” несе тривожне психологічне навантаження, адже йдеться про загрозу, напад, небезпеку, від якої потрібно захищатись³¹.

Зауважимо, що у публікації 2003 р. ми зазначали таке:

Однак попри усі переваги терміна “соціальне забезпечення”, він є усталеним, “рідним” для відповідної галузі національного права, а відтак не може використовуватися паралельно, одночасно і для характеристики предмета соціального права. Адже останній є ширшим від предмета права соціального забезпечення. Тому <...> предметом соціального права, на нашу думку, є саме соціально-захисні правовідносини³².

На сьогодні, як задекларовано вище, наша позиція змінилася: з огляду на наведені аргументи щодо переваг терміна “соціальне забезпечення” над терміном “соціальний захист”, вважаємо, що предметом соціального права є саме *соціально-забезпечувальні (у широкому розумінні) правовідносини*, невід’ємною складовою яких є й правовідносини соціально-захисні.

2. *Методом соціального права*, на нашу думку, виступає діяльність певних суб’єктів із забезпечення соціальних надань, тобто соціальне утримання людини. Цей метод можна назвати соціально-аліментним (від лат. *alimentum* – “годування”, “утримання”) або ж *соціально-надавальним*³³.

Видається, що за допомогою названого методу, який, із певними застереженнями, отримав визнання у праві соціального забезпечення, відбувається правове регулювання усіх соціально-забезпечувальних відносин. Цей метод полягає, отже, у наданні суспільством і державою допомоги “соціальним аутсайдерам” – тим, хто її потребує у зв’язку із настанням у їхньому житті несприятливих обставин, тобто так званих соціальних ризиків³⁴.

3. Складність розв’язування питання про *місце соціального права в системі права* України, тобто стосовно системно-структурного статусу цього нор-

³⁰ П Рабінович, *Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень)* (Право 1997) 9.

³¹ Н Болотіна, ‘Концепція кодифікації законодавства України про соціальне забезпечення’ [1996] 7 Право України 51.

³² Рабінович, Панкевич (н 14) 105.

³³ Автор широко вдячний доц. Т. Дудаш за обговорювання термінологічних питань. На її думку, ‘найкращий варіант прикметника, все ж, “соціально-надавальний” – призначений надавати соціальну допомогу. Ще можливі варіанти “соціально-надавничий” і “соціально-надавницький”. До них можна вдатися, якщо є потреба позначити ще інші поняття, пов’язані з наданням соціальної допомоги’.

³⁴ Рабінович, Панкевич (н 14) 106.

мативно-юридичного утворення, далеко не в останню чергу зумовлюється певною невизначеністю і багатомірністю самого поняття соціального права.

На думку професора П. Пилипенка,

соціальне право, до складу якого належать трудове право, право соціального забезпечення, соціальне страхове право, право екологічної безпеки, житлове право, соціальне медичне право, право соціального діалогу на основі методу скоординованої субординації утворює цілісну підсистему норм, яка разом із публічним і приватним правом формують систему права держав соціально-демократичної орієнтації³⁵.

Аналізуючи це визначення, виникає питання: чи всі норми, наприклад житлового права, входять до складу права соціального? Якщо хтось купує декілька десятків квартир у новобудовах бізнес-класу і через певний час їх продає за вищу ціну, чи це можна вважати реалізацією *соціального* права на житло? Гадаємо, що ні. У зв'язку з цим, як видається, зовсім не випадково (показово) щодо медичного та страхового права шановний професор виокремлює лише власне “соціальну” частину (*соціальне медичне право, соціальне страхове право*) як складову права соціального.

Враховуючи все вищенаведене та ґрунтуючись на розроблених С. Алексєєвим положеннях про комплексні галузі права як вторинні, похідні правові утворення (які “нашаровані” над головними структурними підрозділами – основними галузями права), видається можливим кваліфікувати сучасне соціальне право як *комплексну інтегровану галузь* права, в якій знаходять “другу прописку” певні норми таких галузей національного права, як право соціального забезпечення, трудове, житлове, медичне та освітнє право (перелік не є вичерпним). При цьому до соціального права слід віднести не всі юридичні норми кожної з цих галузей, а лише ті, що регулюють питання, пов'язані із *соціальним забезпеченням людини*.

Прикметно, що в навчальному посібнику 2021 р. П. Рабінович теж модифікував (порівняно з 2003 р.) свою позицію, виклавши її так:

У деяких із <...> галузей права використовуються неоднакові методи чи способи юридичного регулювання. Внаслідок цього такі галузі права інколи називають “комплексними” (наприклад, підприємницьке право, екологічне право, соціально-забезпечувальне). У складі таких галузей нерідко вирізняють – з огляду на специфіку їхнього конкретного предмета і методів юридичного регулювання – окремі підгалузі. Так, у комплексній галузі соціально-забезпечувального права вирізняються такі підгалузі, як: медичне право, освітнє право, пенсійне право, житлово-комунальне право³⁶.

Як бачимо, тут професор 1) використовує термінопоняття “*комплексна галузь соціально-забезпечувального права*” у широкому значенні (яке фактично є тотожним поняттю “соціальне право”), 2) виокремлюючи комплекс-

³⁵ П Пилипенко, ‘Соціальне право: становлення та перспективи майбутнього’ [2022] 2 Право України 64–75.

³⁶ П Рабінович, *Основи теорії та філософії права* (н 17) 133.

ні галузі права, не виділяє серед них *інтегрованих* і *неінтегрованих*. Відтак гадаємо, є нагода доповнити відповідну класифікацію П. Рабіновича, розвинувши тим самим його науковий спадок, його ідеї та положення. Ясна річ, що така амбітна мета щодо встановлення, зокрема, змісту і співвідношення понять *комплексної інтегрованої* і *комплексної неінтегрованої* галузі права потребує ґрунтовної теорійної розробки в подальших наукових розвідках, зокрема, як сподіваємося, й автора цієї публікації.

Висновки. Отже, поняття соціального права можна визначити як комплексну інтегровану галузь об'єктивного юридичного права, що являє собою систему юридичних норм, спрямованих на регулювання таких суспільних відносин, якими опосередковується соціальне забезпечення людини, здійснюване соціально-надавальним методом (методом соціальних надань)³⁷.

Викладене вище розуміння феномену соціального права крізь призму наукового спадку професора П. Рабіновича, гадаємо, становить важливе теорійне підґрунтя подальшої розробки поняття європейських стандартів соціальних прав людини.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Pankevych O Z, *Sotsialna derzhava ta prava liudyny "druhoho pokolinnia"* (zahalnoteoretychne doslidzhennia) (Astron 2006) (in Ukrainian).
2. Rabinovych P M, *Osnovy teorii ta filosofii prava* (Medytsyna i pravo 2021) (in Ukrainian).
3. Rabinovych P M, *Prava liudyny i hromadianyna u Konstytutsii Ukrainy (do interpretatsii vykhidnykh konstytutsiinykh polozhen)* (Pravo 1997) (in Ukrainian).
4. Rabinovych P, *Sotsialisticheskoe pravo kak tsemnost* (Vischa shkola 1985) (in Ukrainian).
5. Verlanov S O, *Ekonomichni i sotsialni prava liudyny: yevropeiski standarty ta yikh vprovadzhennia v yurydychnu praktyku Ukrainy* (zahalnoteoretychne doslidzhennia) (Krai 2009) (in Ukrainian).

Edited books

6. Rabinovych P M, 'Prava liudyny: kontseptualni zasady', *Prava liudyny i hromadianyna: problemy realizatsii v Ukraini* (Rabinovych P M zah red, In Yure 1998) (in Ukrainian).

Journal articles

7. Bolotina N, 'Kontseptsiiia kodyfikatsii zakonodavstva Ukrainy pro sotsialne zabezpechennia' [1996] 7 Pravo Ukrainy 51–53 (in Ukrainian).
8. Halushko O I, 'Pravo sotsialnoho zabezpechennia: osnovni haluzevi poniattia' [2024] 78 Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii yurydychna 264–274 (in Ukrainian).
9. Maliuha L Yu, 'Yevropeiski sotsialni standarty v konteksti prava na sotsialnyi zakhyst v Ukraini' [2019] 22 Almanakh mizhnarodnoho prava 15–25 (in Ukrainian).

³⁷ О Панкевич, 'Соціальне право: деякі загальнотеоретичні міркування крізь призму потребового підходу професора П. М. Рабіновича', *Науковий спадок Петра Мойсейовича Рабіновича і актуальні проблеми загальнотеорійного правознавства: Матеріали міжнародної наукової конференції* (Львів 28–29.03.2025) (Медицина і право 2025) 211.

10. Podorozhnii Ye Yu, 'Pravove zabezpechennia upravlinnia sotsialnymy ryzykamy v Ukraini: problemy ta perspektyvy' [2024] 4 Sotsialne pravo 19–28 (in Ukrainian).
11. Pylypenko P, 'Sotsialne pravo: stanovlennia ta perspektyvy maibutnoho' [2022] 2 Pravo Ukrainy 64–75 (in Ukrainian).
12. Rabinovych P M, 'Ievropeiski standarty prav liudyny: zahalnoteoretychna kharakterystyka' [2003] 5 Biuletyn Ministerstva yustytysii Ukrainy 26–41 (in Ukrainian).
13. Rabinovych P, 'Universalnyi kanon liudskykh prav' [2018] 9 Pravo Ukrainy 109–123 (in Ukrainian).
14. Rabinovych P, Pankevych O, 'Sotsialne pravo: deiaki pytannia zahalnoi teorii' [2003] 1 Pravo Ukrainy 104–107 (in Ukrainian).

Theses

15. Anpilohova B Yu, 'Sotsialnyi ryzyk yak osnova yurydychnoho mekhanizmu sotsialnoho zakhystu' (dys d-ra filosofii 2025) (in Ukrainian).
16. Petrosian K Ye, 'Zabezpechennia pryntsyphu verkhovenstva prava v protsesi realizatsii konstyututsiinoho prava na sotsialnyi zakhyst' (dys d-ra filosofii 2024) (in Ukrainian).

Conference materials

17. Pankevych O Z, 'Sotsialne pravo: deiaki zahalnoteoretychni mirkuvannia kriz pryзму potrebovoho pidkhodu profesora P. M. Rabinovycha', *Naukovyi spadok Petra Moiseiovycha Rabinovycha i aktualni problemy zahalnoteoriinoho pravoznavstva: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv 28–29.03.2025)* (Medytyna i pravo 2025) 206–211 (in Ukrainian).

Oleh Pankevych

CONCEPTUAL AND THEORETICAL BASIS OF EUROPEAN STANDARDS
OF SOCIAL HUMAN RIGHTS THROUGH THE PRISM
OF PETRO RABINOVYCH'S SCIENTIFIC HERITAGE

ABSTRACT. According to the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the ideal of a human person free from fear and want can be realized only if such conditions are created under which everyone can enjoy their economic, social and cultural rights. Given the obvious fact that Ukraine is a European state, the purpose of the article is to analyze the conceptual and theoretical foundations of the European standards of social human rights through the prism of the scientific heritage of Professor P. Rabinovych.

Nowadays, it has become axiomatic for legal science to state that one of the necessary prerequisites for the reality and protection of human rights is their consolidation by the state in formally binding rules of conduct – legal norms. This also applies to social rights, the implementation of which is recognized as a defining feature of a social state: after all, it is this implementation that serves as the “litmus test” by which successes and miscalculations in the process of its development are clearly manifested.

An extremely important factor in this process is the legislative mediation of the “sociality” of such a state. The latter is an important direction for ensuring social security of citizens in the conditions of the development of a market economy and is carried out by forming a special “area” of objective legal law – social law – and the corresponding branch of legislation.

It is emphasized that a certain confusion in the works of a number of researchers regarding the actual identification of social and economic rights is explained, in particular, by the fact that for a long time the term was used that combined these two types of rights into the so-called “socio-economic rights”. However, it is clear from the very name of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights that this “mechanical” association is not always and not entirely correct.

The analysis conducted, based on the needs-based research approach of P. Rabinovych, made it possible to characterize the subject of social law, its inherent method of regulation and systemic and structural status in all objective legal law.

Based on the developed by S. Alekseev's provisions on complex branches of law as secondary, derivative legal entities (which are "layered" over the main structural units - the main branches of law), it seems possible to qualify modern social law as a complex integrated branch of law, in which certain norms of such branches of national law as social security law, labor, housing, medical and educational law find a "second residence" (the list is not exhaustive). At the same time, social law should not include all legal norms of each of these branches, but only those that regulate issues related to human social security.

The concept of social law can be defined as a complex integrated branch of objective legal law, which is a system of legal norms aimed at regulating such social relations that mediate human social security, implemented by the social-donative method.

At the same time, the understanding of the phenomenon of social law presented in this article through the prism of the scientific heritage of Professor P. Rabinovych, we believe, is a proper theoretical basis for further development of the concept of European standards of social human rights.

KEYWORDS: European standards; social rights; social law; social state; social protection; social security; law of the Council of Europe; law of the European Union; P. Rabinovych; needs-based approach.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Тетяна Коломоєць

докторка юридичних наук, професорка,
заслужена юристка України,
членкиня-кореспондентка НАПрН України,
деканеса юридичного факультету
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1101-8073>
T_deputy@ukr.net

Валерій Колпаков

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного
і адміністративного права
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-8580-3261>
Researcher ID: E-7091-2016
v.k.kolpakov@gmail.com

342.9:340.12+005.936

ЛЕГІТИМНІ ОЧІКУВАННЯ ЯК МЕЖА ДИСКРЕЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

АНОТАЦІЯ. У запропонованій статті здійснюється комплексне теоретико-правове дослідження концепції легітимних очікувань як доктринального принципу, що обмежує межі дискреційних повноважень публічної адміністрації в демократичному правопорядку.

Актуальність дослідження легітимних очікувань як межі дискреції публічної адміністрації зумовлена необхідністю забезпечення правової визначеності, передбачуваності та стабільності адміністративної діяльності в демократичному правопорядку. У сучасній юридичній практиці спостерігається зростаюча тенденція використання цієї категорії для обмеження свавільного втручання адміністративних органів у сферу приватних прав. При цьому в Україні відсутнє належне нормативне закріплення принципу легітимних очікувань, що породжує прогалини в захисті добросовісних адресатів публічної політики.

Мета статті полягає у теоретико-доктринальному обґрунтуванні принципу легітимних очікувань як межі адміністративної дискреції та у виявленні правової природи цієї категорії в контексті українського та зарубіжного адміністративного права.

У дослідженні застосовано міждисциплінарний методологічний підхід, що поєднує елементи філософії права, порівняльного правознавства та доктринального аналізу. Особливу новизну становить концептуалізація легітимних очікувань як етико-правової зобов'язаності адміністрації дотримуватись своїх обіцянок, тлумачень і усталеної практики, незалежно від наявності формального адміністративного акта.

Автор обґрунтовує, що легітимні очікування мають розглядатися не лише як інструмент процесуального захисту, а й як фундаментальна правова категорія, що репрезентує етико-нормативну відповідальність влади за формування стабільної, передбачуваної та послідовної адміністративної практики. Вихідним положенням дослідження є теза про те, що адміністрація, яка породжує в особи обґрунтовану довіру до певної поведінки держави, не може без належного обґрунтування змінювати свою політику, рішення або практику, якщо це суперечить сформованим очікуванням і завдає шкоди особі.

У результаті встановлено, що принцип легітимних очікувань функціонує як інструмент правової стабілізації, а також як механізм стримування адміністративного свавілля. Аналіз судової практики України, Європейського Союзу, Німеччини, Франції, США та Польщі засвідчив наявність спільних підходів до захисту довіри та визначеності у публічному управлінні. З'ясовано, що легітимні очікування дедалі частіше визнаються судами як критерій оцінки правомірності дискреційних дій адміністрації, навіть за відсутності прямої правової норми.

У висновках обґрунтовано доцільність нормативного закріплення принципу легітимних очікувань як одного з загальних засад адміністративного права України. Зазначено, що його імплементація в законодавство про адміністративну процедуру, кодекси етики посадових осіб та стандарти судового контролю сприятиме формуванню добросовісної, підзвітної та передбачуваної публічної адміністрації.

Ключові слова: легітимні очікування; адміністративна дискреція; правова визначеність; належне врядування; адміністративне зобов'язання; публічна довіра; верховенство права.

У центрі дослідження – проблема відсутності чітко нормативно закріпленого принципу легітимних очікувань у вітчизняному адміністративному праві, що унеможлиблює належний захист особи від непередбачуваних змін адміністративної практики. На тлі зростання обсягу дискреційних повноважень публічної адміністрації постає питання: якими правовими критеріями має обмежуватись дискреція, аби не перетворитися на свавілля. Легітимні очікування постають у цьому контексті як інструмент стабілізації адміністративної поведінки та засіб захисту довіри до публічної влади. Однак їх доктринальна природа, правовий статус та механізми реалізації залишаються недостатньо визначеними в національній правовій системі.

Питання легітимних очікувань тією чи іншою мірою розглядалося у наукових публікаціях О. Беляневича, Я. Берназюка, В. Гордєєва, В. Завгородньої, Т. Коломоєць, В. Колпакова, І. Ковбаси, М. Магрело, С. Солоткого, С. Рабіновича, О. Щербанюк та інших дослідників. Водночас ґрунтовний аналіз наукових джерел не дає підстав стверджувати про існування в українському праві цілісної та науково обґрунтованої доктрини легітимних очікувань. Однак на тлі цієї доктринальної фрагментарності в судовій практиці України вже простежується тенденція до визнання легітимних очікувань як релевантного критерію під час оцінки правомірності дискреційних рішень адміністрації. Хоча теоретичне підґрунтя такого підходу залишається недостатньо сформованим, сама наявність подібної практики актуалізує потребу в подальшому дослідженні інституту легітимних очікувань як складової сучасної парадигми адміністративного права.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування легітимних очікувань як доктринального принципу, що обмежує адміністративну дискрецію, а також визначення їх правової природи, функцій та значення у формуванні належної адміністративної практики в Україні та інших правових системах.

У сучасних демократичних суспільствах дедалі чіткіше артикулюється прагнення до обмеження дискреційних повноважень публічної адміністрації, особливо в тих випадках, коли їх реалізація не супроводжується належними гарантіями правової визначеності та передбачуваності. Це прагнення ґрунтується на глибокому переконанні, що ефективність врядування повинна поєднуватися з вимогами правової стабільності, публічної відповідальності та поваги до обґрунтованої довіри з боку громадян. У межах цієї тенденції дедалі більшого значення набувають інструменти, що походять не лише з формальної нормативності права, а й із ширшого аксіологічного контексту – таких, як етична відповідальність, соціальна справедливість, публічна надійність і моральне зобов'язання влади діяти послідовно. З-поміж цих інструментів особливу увагу привертає феномен легітимних очікувань, який поступово перетворюється на одну з ключових концепцій публічного права в європейському контексті.

Легітимні очікування – це особливий тип очікувань, які виникають у приватної особи щодо поведінки публічної адміністрації, якщо така поведінка у минулому була усталеною, офіційно задекларованою чи інституційно закріпленою. Йдеться про ситуації, коли сама адміністрація – прямо або опосередковано – створила у громадянина переконання, що певна дія, практика чи адміністративне рішення залишатимуться чинними або повторюваними у майбутньому. Обґрунтованість таких очікувань заснована на послідовності адміністративної практики, публічних заявах, офіційних роз'ясненнях або навіть на безпосередніх юридичних актах, які хоча й не є джерелами обов'язкового права в загальному розумінні, однак формують у громадян впевненість у стабільності правового становища. З цієї позиції легітимні очікування виступають не лише як елемент психологічного або соціального сприйняття дій держави, а як складова правової реальності, яка повинна бути врахована при ухваленні нових адміністративних рішень або зміні публічної політики.

Цінність легітимних очікувань полягає у тому, що вони виступають природним обмежувачем адміністративної дискреції, не потребуючи прямої вказівки у законі, але будучи виведеними із загальних засад правової визначеності та належного врядування. Така концепція дає змогу ефективно поєднувати гнучкість у публічному адмініструванні з потребою у стабільності правового регулювання. Вона є реакцією на небезпеку адміністративного свавілля, яке виникає за відсутності обов'язку влади дотримуватись власних рішень або пояснювати їх зміну. Саме тому визнання й захист легітимних очікувань дедалі більше розглядаються не лише як питання політики пу-

блічного адміністрування, а й як категорія юридичного значення – здатна породжувати наслідки для правозастосування, бути підставою для судового захисту та джерелом відповідальності адміністрації перед особою.

Отже, легітимні очікування є складовою ширшого еволюційного процесу, в межах якого відбувається гуманізація та ціннісне переосмислення адміністративного права. Вони фіксують момент переходу від формального розуміння публічної влади як носія виключного примусу – до визнання її партнерської функції, відповідальності за послідовність, передбачуваність і повагу до власного правового слова.

Саме в такому контексті виникає потреба в глибшому розгляді категорії дискреції, її меж та співвідношення з принципом легітимних очікувань, що дасть змогу зрозуміти внутрішні обмеження адміністративної свободи дії в умовах правової держави.

Дискреція в адміністративному праві становить одну з найважливіших форм здійснення публічного адміністрування, що дає змогу органам влади обирати між декількома правомірними варіантами рішень відповідно до мети, обставин справи та суспільного інтересу. Така свобода розсуду необхідна в умовах багатоманіття життєвих ситуацій, де нормативні акти не завжди передбачають єдино можливий алгоритм поведінки. Однак ця свобода не є безмежною: вона повинна реалізовуватись виключно в межах закону, із дотриманням вимог розумності, пропорційності та правової визначеності. В іншому випадку дискреція перетворюється на свавілля – тобто на практику, в якій адміністративні рішення втрачають ознаки правомірності та передбачуваності, і стають несумісними з принципами правової держави.

Функціонально дискреційні повноваження виконують низку важливих ролей. Вони забезпечують гнучкість адміністративного регулювання, дають змогу враховувати індивідуальні особливості конкретної ситуації, а органам публічної влади адаптувати рішення до змінних обставин. Водночас надмірна або непередбачувана дискреція здатна підірвати довіру до публічного адміністрування, зруйнувати принцип рівності перед законом і створити простір для правової нестабільності. Саме тому питання визначення меж адміністративної дискреції є не лише техніко-юридичним, а й принципово доктринальним.

Межі дискреції можуть бути нормативними та позанормативними. До нормативних меж належать ті, що прямо випливають із закону: компетенційні повноваження органу, цільове призначення повноваження, форма та процедура прийняття рішення, строки розгляду, вимоги до обґрунтування тощо. Позанормативні межі мають характер принципових вимог, що випливають із верховенства права: передбачуваність, добросовісність, пропорційність, повага до сформованих правових позицій особи. Одним із ключових позанормативних обмежень є легітимні очікування, які у цьому випадку виступають принципом врядування. У такій ролі легітимні очіку-

вання оформлюють вимоги до публічного органу дотримуватись раніше сформованих обіцянок, позицій або адміністративної практики.

У цьому контексті легітимні очікування виступають як етико-юридична межа, що зобов'язує орган публічної влади до послідовної поведінки. Якщо адміністративний орган створив у особи обґрунтовану впевненість у певній поведінці (через заяви, повідомлення, практику), він не може без належного обґрунтування змінити свою позицію, особливо якщо така зміна призводить до негативних наслідків для особи. Системна зміна адміністративної політики вимагає особливої процедури переходу, в якій мають бути враховані інтереси адресатів, а також забезпечена юридична та соціальна безпека. Інакше така зміна може бути визнана як порушення принципу правової визначеності.

У підсумку дискреція в адміністративному праві має подвійний характер: вона є одночасно вираженням свободи дії та виявом відповідальності публічної адміністрації за формування справедливого й передбачуваного правопорядку. В умовах правової держави така свобода не може існувати без певних внутрішніх обмежень, що забезпечують її відповідність принципам належного врядування. Саме легітимні очікування відіграють у цьому контексті ключову роль, оскільки вони не лише обмежують адміністративну владу у її свавільному прояві, а й зобов'язують її до послідовності, публічної доброчесності та відповідального ставлення до власної попередньої поведінки. Йдеться не про зовнішній нормативний контроль, а про внутрішній регулятор публічної поведінки, який, хоча й не завжди має формалізоване закріплення у вигляді правової норми, проте діє з не меншою імперативністю.

У цьому контексті концепт легітимних очікувань сам по собі також є феноменом із подвійною структурою. Його повноцінне функціонування у публічному праві передбачає наявність двох взаємопов'язаних рівнів: доктринального та практичного. Доктринальний рівень передбачає теоретичне осмислення природи очікувань, формування категоріального апарату, обґрунтування їх місця у системі принципів адміністративного права, аналіз аксіологічної основи та визначення умов їх правомірності. Це завдання покладається на наукову юридичну спільноту, яка через аналітичну й концептуальну діяльність закладає підвалини для нормативного визнання і юридичної дієздатності цієї категорії. У свою чергу практичний рівень реалізується у правозастосуванні – насамперед у судовій практиці, яка покликана тлумачити, застосовувати й поступово легітимізувати концепт легітимних очікувань як чинник оцінки правомірності дій публічної влади. Ці два рівні не є відокремленими або автономними: між ними існує постійна взаємодія, що проявляється у трансфері ідей, концепцій та правових позицій.

У такий спосіб доктринальне і практичне осягнення феномену легітимних очікувань створює умови для його стабільного вкорінення у правовій

системі. Те, що спершу постає як предмет наукового аналізу, згодом трансформується у принцип правозастосування, а надалі – потенційно – у норму права. Цей процес потребує не лише юридичної техніки, а й глибокого теоретичного розуміння природи очікувань, механізмів їх формування, обґрунтованості, меж та юридичних наслідків.

Саме тому наступним кроком у цьому дослідженні стає аналіз теоретико-доктринального осмислення принципу легітимних очікувань, з урахуванням його інституційного оформлення, аксіологічних джерел та особливостей рецепції в сучасній науці публічного права.

Концепт легітимних очікувань у сучасній правовій доктрині сформувався як відповідь на необхідність подолання розриву між формальною правовою нормою та реальною, практичною поведінкою публічної адміністрації. Його поява зумовлена потребою гармонізувати вимоги правової стабільності та еволюційної гнучкості публічного врядування, особливо в умовах реформ і змін адміністративної політики. Джерела цієї концепції вбачаються у поєднанні доктрини правової визначеності (*legal certainty*), яка гарантує сталу і передбачувану правову регуляцію, з ідеєю обґрунтованої довіри (*legitimate trust*), що вимагає від публічної влади послідовної поведінки та недопущення раптових змін у своїх діях і рішеннях. Обидва ці принципи набули системного втілення в європейській правовій традиції, зокрема у практиці Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини, а також у англосаксонському праві – передусім через доктрину *promissory estoppel*, яка передбачає юридичні наслідки для влади у випадках, коли особа добросовісно покладається на обіцянку чи усталену практику, навіть якщо це прямо не передбачено нормою закону.

У цьому аспекті легітимні очікування не зводяться лише до суб'єктивного стану довіри особи чи до похідної від адміністративного акту. Вони постають як об'єктивно зобов'язальна поведінкова межа для публічної адміністрації – як форма відповідальності за створення й підтримання правової передбачуваності у її рішеннях, практиках та комунікаціях із громадянами. Визнання цього концепту як принципу має не декларативний, а функціональний характер, адже забезпечує відповідність між адміністративною дією і раніше встановленими або проголошеними позиціями органу влади. Це у свою чергу гарантує не лише стабільність правового режиму, а й довіру до держави як до передбачуваного учасника публічних відносин.

Отже, легітимні очікування слід розглядати не лише як елемент доктринального аналізу або правозастосовної аргументації, а як повноцінний принцип діяльності публічної адміністрації – принцип, що забезпечує зв'язок між юридичною формою та адміністративною практикою, між нормою та її добросовісною імплементацією, між владою та довірою. Одним із його ключових доктринальних трактувань є розуміння легітимних очікувань як механізму забезпечення балансу між необхідною гнучкістю адміністратив-

ної дискреції та вимогою правової стабільності. Саме завдяки цьому принципу адміністративна свобода не перетворюється на свавілля, а підпорядковується критеріям добросовісності, передбачуваності та відповідальності перед тими, хто покладається на публічні заяви і практики влади. Водночас легітимні очікування формують внутрішню межу для змін адміністративної політики, вимагаючи від влади не лише нормативних підстав для таких змін, а й належного врахування інтересів осіб, що сформуvalи свою поведінку відповідно до попередніх адміністративних рішень. У цьому значенні принцип легітимних очікувань виступає не лише в ролі морального імперативу, а як структурний елемент системи обмеження державної влади, інтегрований у сучасну модель публічного адміністрування.

Зокрема, G. Rowe, H. Hofmann, A. Türk визначають легітимні очікування як “мостову конструкцію” між повноваженнями адміністрації змінювати свою політику та потребою захисту довіри приватної особи до вже заявленої позиції влади¹. Зі свого боку, J. Schwarze підкреслює, що легітимні очікування є інструментом реалізації принципу добросовісного адміністрування².

Правова природа цього принципу міждисциплінарна. Він виходить за межі класичного розмежування між нормою права та суб’єктивним правом, поєднуючи етичну зобов’язаність публічної влади, практику адміністративного прецеденту, повторюваність поведінки та формальну легітимацію дій. Як зазначає P. Craig³, легітимні очікування – це “м’який регуляторний елемент”, який не завжди має чітку норму, але здатен породжувати юридично значущі наслідки.

Особливістю концепції є її аксіологічна насиченість. Принцип спирається на визнання цінності довіри як передумови ефективного та справедливого публічного врядування. Він вимагає від адміністрації дотримуватись послідовності та передбачуваності, і, в разі зміни практики – обґрунтувати це, попередити та забезпечити справедливий перехід. Саме тому в німецькій доктрині цей принцип ототожнюється із виявом правової лояльності держави щодо громадянина (Vertrauensschutz).

З цього приводу привертає увагу дослідження Памели Тейт (Pamela Tate) “Узгодженість легітимних очікувань з основами природного права”, яка детермінує чотири ознаки законних очікувань: 1) усталена поведінка, яка не змінилась безпідставно; 2) явні й очевидні запевнення від імені органу влади і межах компетенції цього органу; 3) можливі наслідки порушення очікувань з неможливістю відновлення того, що очікувалось; 4) відповідність вимогам законодавства⁴.

¹ G C Rowe, H C H Hofmann, A Türk, ‘General Principles Framing European Union Administrative Law’, In *Administrative Law and Policy of the European Union* (Oxford University Press 2011) 143–221.

² J Schwarze, *European Administrative Law* (2nd ed, Sweet & Maxwell 2006) 1134, 1370–1371.

³ P Craig, *EU Administrative Law* (3-rd ed, Oxford University Press 2018) 620–655.

⁴ P Tate, ‘The coherence of “Legitimate Expectations” and the Foundation of Natural Justice’ [1988] 14 *Monash University Law Review* 48–49.

В українській адміністративно-правовій науці проблематика легітимних очікувань поступово здобуває ознаки самостійного теоретико-прикладного напряму досліджень, хоча на сьогодні вона ще не набула чіткої концептуалізації як стрижневої категорії галузі. Її окремі аспекти розглядаються в межах суміжних тем, що свідчить про поступове формування доктринального підґрунтя.

Зокрема, легітимні очікування порушуються в межах аналізу юридичних фактів в адміністративному судочинстві, де вони розглядаються як передумова виникнення або трансформації процесуальних правовідносин, що мають місце в умовах адміністративної юрисдикції. У такому контексті очікування постають не як абстрактна довіра до органу публічної влади, а як складова конкретизованого процесуального становища суб'єкта, яке формалізується у вигляді доведених обставин і має здатність впливати на хід судового розгляду⁵.

Особливе місце феномен легітимних очікувань посідає у працях, присвячених кореляції між принципом юридичної визначеності та передбачуваності дій публічної адміністрації. У цих дослідженнях наголошується, що легітимні очікування є похідним, але не зведеним до правової визначеності елементом адміністративної законності⁶. Їх розглядають як динамічну форму правової довіри, що виникає у результаті сталої практики застосування нормативних актів або офіційних роз'яснень, які сформували певну норму поведінки адміністративного суб'єкта⁷.

Застосування концепції легітимних очікувань у судовій практиці аналізується в публікаціях, зокрема у справах, пов'язаних із переглядом адміністративних актів та оцінкою публічно-владних дій через призму співмірності, зваженості та недопущення зловживання дискрецією⁸.

Не менш значущою є інтеграція легітимних очікувань у сферу протидії корупції, де вони виступають критерієм правомірності або неправомірності адміністративного впливу у разі прийняття рішень з ознаками вибіркової або відступу від усталеної адміністративної логіки. Тут акцент ставиться на необхідності запобігання таким практикам, які створюють умови для нерівного ставлення до учасників адміністративного процесу, та на підвищенні прозорості рішень як засобу підтримки легітимних очікувань громадян⁹.

⁵ В Гордєєв, *Поняття юридичних фактів в адміністративному судочинстві України* (Гельветика 2021) 212.

⁶ М Магрело, 'Концепт законних очікувань в принцип юридичної визначеності: причинно-наслідковий чи симбіотичний зв'язок?' [2013] 3 Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України 127–134.

⁷ В Колпаков, 'Предмет (відносини), метод і доктрина адміністративного права', *Адміністративне право України: підручник* (П Діхтєвський ред., Людмила 2023) 90–120.

⁸ Я Берназюк, 'Легітимні очікування (reasonable expectations) як складова принципу юридичної визначеності у вітчизняній та європейській судовій практиці' [2021] 2(94) Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка 13–28.

⁹ T Kolomoets, V Kolpakov, I Kovbas, 'Anticorruption Constraints as a Manifestation of the "Coherent Force" of Human Rights in the Activities of Public Administration Actors' [2020] 7(2) European Journal of Law and Public Administration 80–91. DOI: <https://doi.org/10.18662/eljpa/7.2/129>

Крім того, категорія легітимних очікувань розглядається в рамках філософсько-правового осмислення прав людини, зокрема в межах онтології конституційного захисту прав і свобод. У цьому вимірі легітимні очікування репрезентують не лише інструмент захисту від свавілля публічної влади, а й екзистенційне підґрунтя довіри до правопорядку, в якому особа розвивається як автономний суб'єкт із певною правовою перспективою¹⁰.

Водночас проблематика легітимних очікувань посіла особливе місце у дослідженнях системності предмета адміністративного права, зокрема у вивченні адміністративно-правових зобов'язань, методологічних основ галузі та формування її принципової матриці. У цьому контексті легітимні очікування розглядаються як прояв імпліцитної підзвітності публічної адміністрації, що виявляється у стандартизованості її дій та передбачуваності владних реакцій. З одного боку, вони забезпечують стійкість нормативного впливу на адресата адміністративного акта, а з іншого – виступають нормативною передумовою обмеження дискреції. Дослідження акцентують увагу на тому, що в умовах сучасної трансформації публічного адміністрування – від авторитарно-вертикальних до партисипативно-деліберативних моделей – легітимні очікування слугують індикатором якості адміністративної взаємодії, її відповідності не лише формальним вимогам, а й очікуваній справедливості, сталій інтерпретації норм і процедурній чесності¹¹.

Отже, у вітчизняному адміністративному праві формується багатовимірне бачення легітимних очікувань – як юридичної категорії, що охоплює правові, процесуальні, моральні, інституційні та доктринальні аспекти. Її інтеграція у різні сегменти адміністративно-правового знання відкриває перспективи для формування цілісної доктрини правової довіри в межах публічного адміністрування, яка може стати запорукою балансу між нормативною визначеністю, свободою дії адміністрації та захистом прав особи.

У підсумку легітимні очікування становлять особливу категорію публічно-правової зобов'язаності, що міститься між імперативом норми та цінністю публічного зобов'язання. Їх визнання як принципу є важливим кроком до унеможливлення свавільних змін у адміністративній практиці та до побудови відносин довіри між державою і громадянами.

У цьому контексті визнання легітимних очікувань як принципу діяльності публічної адміністрації не може залишатися виключно доктринальним конструктом. Його життєздатність і правова значущість виявляються у сфері правозастосування – насамперед у практиці судових органів, які покликані не лише тлумачити, а й забезпечувати реальний захист прав осіб, що обґрунтовано покладаються на сталість адміністративної поведінки. Саме тому звернення до судової практики як до другого рівня інституаліза-

¹⁰ С Солоткий, 'Онтологічний зміст легітимних очікувань у контексті конституційно-правового захисту прав людини' [2023] 1(25) Філософські та методологічні проблеми права 171–179.

¹¹ В Колпаков, 'Обґрунтування адміністративного права', *Адміністративне право України: підручник* (О Кузьменко, В Чорна ред, Юрінком Інтер 2025) 15–139.

ції принципу легітимних очікувань дає змогу виявити, наскільки ця доктрина інтегрована в реальні механізми обмеження дискреції та гарантування публічної довіри.

У праві Європейського Союзу принцип захисту легітимних очікувань розглядається як невід’ємна складова верховенства права. Він сформувався у практиці Суду Європейських Спільнот ще з кінця 1950-х років, починаючи зі справи *Algera v. Common Assembly* (1957)¹², у якій було визначено, що адміністрація не може скасовувати свої рішення, якщо вони спричинили обґрунтовані очікування в заінтересованих осіб. Подальше формулювання цього принципу відбулося у справах *Mulder v. Minister van Landbouw* (1988)¹³ та *Opel Austria v. Council* (1997)¹⁴, у яких Суд ЄС визнав, що держава або європейські інституції не можуть ухвалювати нові регуляторні заходи, які суперечать обіцянкам або дозволам, що вже породили в суб’єктів упевненість у стабільності правового середовища. У цих справах було закладено фундаментальні ознаки легітимного очікування: по-перше, воно має ґрунтуватися на чітких і недвозначних заявах або поведінці адміністрації; по-друге, ці заяви мають походити від компетентного органу; по-третє, особа повинна діяти на підставі такої інформації; по-четверте, його порушення повинно спричинити негативні наслідки, що потребують юридичного захисту.

Цей підхід було закріплено й на рівні доктрини – зокрема у висновках програми SIGMA, де легітимні очікування кваліфікуються як центральний елемент правової визначеності та як показник належного врядування. Важливо підкреслити, що в практиці Суду ЄС легітимні очікування захищаються не лише в економічній або регуляторній сфері, а й у соціальному адмініструванні, сфері надання дозволів, доступу до професійної діяльності тощо¹⁵.

В українській правовій системі принцип легітимних очікувань ще не отримав формалізованого нормативного закріплення, однак поступово інтегрується у практику адміністративного судочинства як аргумент правової визначеності та засіб оцінювання правомірності поведінки публічного органу. Судова практика демонструє поступове визнання того, що очікування, сформовані адміністративною поведінкою, можуть бути джерелом обґрунтованої довіри громадянина, яка підлягає захисту навіть за відсутності формального правового акта. Так, у справі № 380/103/22¹⁶ Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду визнав неправомірною

¹² *Algera and Others v Common Assembly of the European Coal and Steel Community*. Joined Cases 7/56, 3/57 to 7/57. Judgment of the Court of 12 July 1957. Reports of Cases 1957. P. 39–57.

¹³ *Mulder v Minister van Landbouw en Visserij*. Case 120/86. Judgment of the Court of 28 April 1988. European Court Reports 1988. P. 2321–2352.

¹⁴ *Opel Austria GmbH v Council of the European Union*. Case T-115/94. Judgment of the Court of First Instance of 22 January 1997. European Court Reports 1997 II-00039.

¹⁵ *R v North and East Devon Health Authority, ex parte Coughlan* [1999] EWCA Civ 1871, [2001] QB 213 (CA).

¹⁶ Постанова Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду від 11 серпня 2023 року у справі № 380/103/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/112813171#>> (дата звернення 27.06.2025).

зміну позиції Пенсійного фонду України, яка суперечила попереднім офіційним діям щодо перерахунку пенсії, що своєю чергою сформували в особи легітимне очікування щодо надання певного обсягу соціального забезпечення. Суд прямо зазначив, що особа діяла добросовісно, покладаючись на офіційний документ, виданий компетентним органом, і тому не повинна зазнавати шкоди внаслідок зміни адміністративної практики.

Подібну логіку було застосовано й у справі № 300/1617/20¹⁷, у якій адміністративний суд визнав, що громадянин мав право очікувати стабільності у процедурі оскарження, виходячи з офіційних роз'яснень суду апеляційної інстанції. Зміна підходу без належного попередження та врахування інтересів адресата була кваліфікована як порушення принципу передбачуваності та недопустимий відступ від публічно проголошеної правової позиції. Ці приклади свідчать, що судова влада України починає визнавати правове значення легітимних очікувань як межі публічної дискреції.

Отже, легітимне очікування набуває статусу юридично значущої позиції, яка підлягає захисту не лише як моральна вимога, а і як прояв правової визначеності та захисту довіри.

Висновки. Принцип легітимних очікувань є доктринально вагомим інструментом правової визначеності та етичної відповідальності публічної адміністрації. Його реалізація забезпечує передбачуваність адміністративної практики, стримує свавілля та сприяє утвердженню довіри до публічної влади.

Легітимні очікування виникають у ситуаціях, коли особа добросовісно покладається на стабільність поведінки адміністрації, сформовану через офіційні заяви, усталену практику або адміністративні акти. Їхня правова природа поєднує етичні, фактичні та нормативні складові, утворюючи особливу категорію адміністративного права.

Судова практика демонструє поступове визнання легітимних очікувань як межі дискреційних повноважень. Водночас відсутність їх нормативного закріплення в Україні унеможливорює ефективну реалізацію відповідного принципу на практиці.

З огляду на європейські стандарти та внутрішні правові виклики, імплементація принципу легітимних очікувань у законодавство є необхідним кроком для розвитку системи публічного адміністрування. Це дасть змогу посилити захист прав осіб, стабілізувати адміністративну практику та сформувати довіру до державної політики.

Отже, легітимні очікування мають бути визнані не лише доктринально, а й нормативно – як одна з фундаментальних засад адміністративного права України.

¹⁷ Постанова Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду від 09 червня 2022 р. у справі № 300/1617/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104694594>> (дата звернення 27.06.2025).

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Craig P, *EU Administrative Law* (3-rd ed, Oxford University Press 2018).
2. Rowe G C, Hofmann H C H, Türk A, *Administrative law and policy of the European Union* (Oxford University Press 2011).
3. Schwarze J, *European Administrative Law* (2nd ed, Sweet & Maxwell 2006).
4. Hordieiev V, *Poniattia yurydychnykh faktiv v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy* (Helvetyka 2021) (in Ukrainian).

Edited books

5. Kolpakov V, 'Obgruntuvannia administratyvnoho prava', *Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk* (Kuzmenko O, Chorna V red, Yurinkom Inter 2025) 15–139 (in Ukrainian).
6. Kolpakov V, 'Predmet (vidnosyny), metod i doktryna administratyvnoho prava', *Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk* (P Dikhtievskiy red., Liudmyla 2023) 90–120 (in Ukrainian).

Journal articles

7. Kolomoets T, Kolpakov V, Kovbas I, 'Anticorruption Constraints as a Manifestation of the "Coherent Force" of Human Rights in the Activities of Public Administration Actors' [2020] 7(2) *European Journal of Law and Public Administration* 80–91. DOI: <https://doi.org/10.18662/eljpa/7.2/129>
8. Tate P, 'The coherence of "Legitimate Expectations" and the Foundation of Natural Justice' [1988] 14 *Monash University Law Review* 48–49.
9. Bernaziuk Ya, 'Lehitymni ochikuvannia (reasonable expectations) yak skladova pryntsyphu yurydychnoi vyznachenosti u vitchyznianiі ta yevropeiskii sudovii praktytsi' [2021] 2(94) *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vntrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka* 13–28 (in Ukrainian).
10. Mahrelo M, 'Kontsept zakonnykh ochikuvan v pryntsyph yurydychnoi vyznachenosti: prychnynno-naslidkovyi chy symbiotychnyi zv'iazok?' [2013] 3 *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy* 127–134 (in Ukrainian).
11. Solotkyi S, 'Ontolohichni zmist lehitymnykh ochikuvan u konteksti konstytutsiino-pravovoho zakhystu prav liudyny' [2023] 1(25) *Filosofski ta metodolohichni problemy prava* 171–179 (in Ukrainian).

Tetiana Kolomoets
Valerii Kolpakov

LEGITIMATE EXPECTATIONS AS A LIMIT TO THE DISCRETION OF PUBLIC ADMINISTRATION

ABSTRACT. This article offers a comprehensive theoretical and legal analysis of the concept of legitimate expectations as a doctrinal principle that defines the boundaries of discretionary powers exercised by public administration in a democratic legal order.

The relevance of studying legitimate expectations as a limitation on administrative discretion lies in the urgent need to ensure legal certainty, predictability, and stability in public administration. Contemporary legal practice demonstrates a growing tendency to employ this category as a means of restraining arbitrary interference by administrative authorities in the realm of private rights. At the same time, the lack of proper normative recognition of the principle of legitimate expectations in Ukrainian legislation creates gaps in protecting good-faith recipients of public policy.

Тетяна Коломоєць, Валерій Колпаков

The purpose of the article is to provide a doctrinal justification for the principle of legitimate expectations as a limit to administrative discretion and to clarify its legal nature within the context of both Ukrainian and comparative administrative law.

The study adopts an interdisciplinary methodological approach, combining elements of legal philosophy, comparative legal studies, and doctrinal legal analysis. The novelty of the article lies in the conceptualization of legitimate expectations as an ethical and legal obligation of the administration to adhere to its own promises, interpretations, and established practices, even in the absence of a formal administrative act.

The author argues that legitimate expectations should be regarded not merely as a procedural protection mechanism but as a fundamental legal category that reflects the ethical and normative responsibility of public authorities for developing a stable, predictable, and consistent administrative practice. A core thesis of the article is that when public administration generates reasonable trust in its future conduct, it may not change its policy, decision, or practice arbitrarily and without justification, especially when doing so would harm individuals who relied on those expectations.

The study finds that the principle of legitimate expectations serves as both a tool of legal stabilization and a mechanism for constraining administrative arbitrariness. The analysis of judicial practice in Ukraine, the European Union, Germany, France, the United States, and Poland reveals the emergence of common approaches to safeguarding trust and predictability in public governance. It is shown that legitimate expectations are increasingly recognized by courts as a standard for assessing the legality of discretionary administrative actions, even in the absence of explicit legal norms.

The conclusion substantiates the necessity of formally recognizing the principle of legitimate expectations as one of the general foundations of Ukrainian administrative law. It is argued that the integration of this principle into administrative procedure legislation, codes of ethics for public officials, and judicial review standards would promote a more responsible, accountable, and predictable public administration.

KEYWORDS: legitimate expectations; administrative discretion; legal certainty; trust; administrative obligation; fairness; public authority; rule of law.

Ірина Бондаренко

докторка юридичних наук, професорка,
доцентка кафедри податкового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6561-9857>
Researcher ID: F-5302-2019
irina.bon.kh@gmail.com

УДК 346.6

ПОДАТКОВІ СТИМУЛИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ ТА ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЄКТІВ У ЄС: ЕВОЛЮЦІЯ, ТИПОЛОГІЯ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЙНІ ВИКЛИКИ

Анотація. У статті аналізується еволюція та типологія податкових стимулів, що застосовуються в країнах Європейського Союзу (ЄС) для стимулювання будівництва та реконструкції житлової нерухомості й об'єктів інфраструктури.

Метою статті є дослідження європейських стимулів і податкових регуляторів щодо відновлення та стимулювання відновлення інфраструктури та житлового фонду. Особливою частиною дослідження є історичний аспект та формалізація етапів розвитку наукової думки та законодавчої практики щодо реалізації регулюючої функції податків у країнах Європейського Союзу. Розробка рамкової концепції податкових стимулів на шляху відновлення України.

Досліджується історичний контекст застосування цих інструментів, починаючи з післявоєнного періоду відновлення до сучасних викликів, пов'язаних з енергоефективністю, сталим розвитком та доступністю житла.

Історичний огляд та еволюція податкових стимулів у ЄС. Еволюція податкових стимулів у будівельній галузі країн ЄС може бути сегментована на три ключові періоди, кожен з яких характеризується домінуючими цілями та відповідними податковими інструментами: перший – післявоєнний період (1945–1970-ті роки) – відновлення та масове будівництво; другий – кінець ХХ ст. (1980–2000-ті роки) – модернізація, урбаністичне відродження та екологічні аспекти; третій – ХХІ ст. (2000-ті – сьогодні) – енергоефективність, сталий розвиток та доступне житло.

Визначено ключові категорії податкових пільг та їхня роль у досягненні економічних, соціальних та екологічних цілей. Особлива увага приділяється елементам наукової новизни через систематизацію досвіду країн ЄС та ідентифікацію імплементаційних викликів.

Податкові стимули є динамічним та адаптивним інструментом державної політики у країнах ЄС для стимулювання будівельної галузі та розвитку інфраструктури. Їхня еволюція відображає перехід від потреб повоєнного відновлення до сучасних викликів, пов'язаних зі сталим розвитком, енергоефективністю та доступністю житла. Наукова новизна полягає у комплексній систематизації історичних етапів, типології податкових інструментів та ідентифікації ключових імплементаційних викликів, які є критичними для ефективного формування податкової політики. Майбутні дослідження повинні зосередитися на розроб-

Ірина Бондаренко

ці оптимальних моделей адміністрування податкових стимулів та механізмів їх інтеграції в національні стратегії розвитку, з урахуванням європейських регуляторних вимог та досвіду країн, що відновлюються після криз.

Ключові слова: податкові стимули; податкові пільги; будівництво; житлова нерухомість; інфраструктура; ЄС; податок на додану вартість; податок на нерухоме майно; податкові кредити; енергоефективність; сталий розвиток; державна допомога.

Проблема забезпечення житлом і розвиток інфраструктури є ключовими для соціально-економічного добробуту будь-якої держави. У країнах Європейського Союзу, де податкове законодавство залишається переважно компетенцією національних урядів, податкові стимули відіграють значну роль у формуванні державної політики в будівельній галузі. Актуальність дослідження посилюється сучасними викликами, такими як кліматичні зміни, енергетична криза, демографічні зсуви та необхідність післявоєнного відновлення (на прикладі України). Незважаючи на широке застосування, систематизація та аналіз еволюції цих стимулів у контексті європейської інтеграції залишаються недостатньо вивченими.

Метою статті є дослідження європейських стимулів і податкових регуляторів щодо відновлення та стимулювання відновлення інфраструктури та житлового фонду. Окремою частиною дослідження є історичний аспект і формалізація етапів розвитку наукової думки та законодавчої практики щодо реалізації регулюючої функції податків у країнах Європейського Союзу. Розробка рамкової концепції податкових стимулів на шляху відновлення України.

Історичний огляд та еволюція податкових стимулів у ЄС

Еволюція податкових стимулів у будівельній галузі країн ЄС може бути сегментована на три ключові періоди, кожен з яких характеризується домінуючими цілями та відповідними податковими інструментами.

Післявоєнний період (1945–1970-ті роки) – відновлення та масове будівництво. Цей етап був зумовлений гострою потребою у відновленні зруйнованих міст та житлового фонду. Наукова новизна стимулів цього періоду полягає у виявленні домінантної ролі прямих державних субсидій і грантів, які, хоча й не є податковими інструментами, створюють сприятливе середовище для податкових послаблень. Характерними податковими інструментами були:

- прискорені амортизаційні відрахування для бізнесу, що інвестував у відновлення виробничих потужностей;
- тимчасові звільнення від податку на майно для новобудов;
- застосування знижених ставок податку з обороту (аналог ПДВ) на будівельні матеріали та роботи.

Прикладами реалізації таких інструментів були програми відбудови у Німеччині (Wirtschaftswunder)¹, Франції, Великій Британії².

Кінець ХХ ст. (1980–2000-ті роки) – модернізація, урбаністичне відродження та екологічні аспекти. Цей період відзначився переходом від кількісного до якісного будівництва, акцентом на ревіталізації міських територій та початком інтеграції екологічних вимог. Науково-практична новизна полягає у ідентифікації появи цільових податкових кредитів та відрахувань, орієнтованих на конкретні види робіт:

– податкові кредити / відрахування за витрати на ремонт, модернізацію та підвищення енергоефективності існуючого житла;

– масове застосування знижених ставок ПДВ на ремонтні та реконструкційні роботи житлових приміщень, що стало універсальною практикою в ЄС. Загальна система ПДВ у ЄС регулюється Директивою Ради 2006/112/ЄС від 28 листопада 2006 р. про спільну систему податку на додану вартість³. Можливість застосування знижених ставок для певних категорій послуг, включаючи ремонт житла, передбачена Додатком III до цієї Директиви;

– пільги для інвестицій у соціальне житло та податкові пільги для ревіталізації історичних будівель.

Прикладом таких стимулів є програми: Італія (bonus ristrutturazione)⁴, Франція (loi Malraux)⁵, німецькі програми KfW⁶.

XXI ст. (2000-ті – сьогодні) – енергоефективність, сталий розвиток та доступне житло. Сучасний етап характеризується глобальними викликами, такими як зміна клімату, енергетична та житлова кризи. Наукова новизна інструментів полягає у виявленні конвергенції податкових стимулів з широкими цілями сталого розвитку та їх інтеграції у національні плани відновлення (наприклад, після COVID-19). Ключові податкові інструменти:

– масштабні податкові кредити та відрахування за енергоефективні заходи (утеплення, ВДЕ). Стимулювання енергоефективності будівель є вимо-

¹ Ю Юрків, 'Від руїн до світового лідерства в економіці' (Економічна правда 27 червня 2022) <<https://pravda.com.ua/columns/2022/06/27/688588>> (дата звернення 27.06.2025).

² Я Железняк, '5 історій економічного успіху після війни: світовий досвід для України' (Лівий Берег 13 квітня 2022) <https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pislya.html> (дата звернення 27.06.2025).

³ Council Directive 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of value added tax <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2006/112/oj>> (accessed 27.06.2025).

⁴ С Iacubino, 'Bonus edilizi 2025, ecco la guida agli sconti per ristrutturare casa' (26 Maggio 2025) <<https://www.idealista.it/news/finanza/casa/2025/05/26/237078-bonus-edilizi-2025-ecco-la-guida-agli-sconti-per-ristrutturare-casa>> (accessed 27.06.2025).

⁵ Loi Malraux 2024: tout savoir sur le dispositif Malraux et ses avantages <<https://www.nexity.fr/investir/dispositifs-defiscalisation/loi-malraux>> (accessed 27.06.2025).

⁶ Wir machen Ihre Pläne möglich <<https://www.kfw.de/inlandsfoerderung/Inlandsfoerderung>> (accessed 27.06.2025).

Ірина Бондаренко

гою Директиви (ЄС) 2018/844⁷, яка вносить зміни до Директиви 2010/31/ЄС про енергетичну ефективність будівель⁸;

– звільнення від податку на майно або зниження ставок для “зелених будівель”;

– пільги для інвестицій у “розумну” інфраструктуру та посилена підтримка соціального / доступного житла;

– цільові програми для об’єктів інфраструктури, включаючи концесії з податковими пільгами.

Прикладами є: італійський “Superbonus 110 %”⁹, французький “MaPrimeRénov”¹⁰, німецькі програми KfW, податкові відрахування в Іспанії.

Варто також вказати особливий аспект: виникнення спеціальних фондів і податкових відрахувань для післявоєнного / післястихійного відновлення (наприклад, створення спеціального фонду відновлення у Республіці Словенія після масштабних повеней)¹¹, що є актуальним і для України як зразок. Механізм підтримки та інвестицій на рівні ЄС для відновлення економік після кризи COVID-19 реалізується через Інструмент відновлення та стійкості (Recovery and Resilience Facility)¹², який також може включати податкові стимули як частину національних планів.

Типологія та систематизація податкових стимулів

Аналіз існуючих податкових інструментів у ЄС дає змогу виділити такі основні категорії стимулів. Знижені ставки ПДВ (Value Added Tax) – одна з найпоширеніших форм, що застосовується більшістю країн ЄС (часто 5–10 %) на будівельні роботи, ремонт та реконструкцію житлових приміщень, особливо пов’язані з енергоефективністю. Правова основа надана Директивою Ради 2006/112/ЄС та її додатками. Директива Ради 2006/112/ЄС від 28 листопада 2006 р. про спільну систему податку на додану вартість дозволяє державам-членам застосовувати знижені ставки ПДВ до певних категорій товарів і послуг, перелік яких міститься в Додатку III до цієї Директиви. Серед них, зокрема, є: послуги з будівництва, ремонту, реконструкції та

⁷ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>> (accessed 27.06.2025).

⁸ Directive 2010/31/EU of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2010/31/oj/eng>> (accessed 27.06.2025).

⁹ Superbonus – Strengthening of the Ecobonus and Sismabonus for energy efficiency and building safety <https://commission.europa.eu/projects/superbonus-strengthening-ecobonus-and-sismabonus-energy-efficiency-and-building-safety_en> (accessed 27.06.2025).

¹⁰ MaPrimeRénov’ evolves: new provisions for 2024 <<https://www.service-public.fr/particuliers/actualites/A17134?lang=en>> (accessed 27.06.2025).

¹¹ Zakon o obnovi, razvoju in zagotavljanju finančnih sredstev (ZORZFS) <<https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO8910>> (accessed 27.06.2025).

¹² Regulation (EU) 2021/241 of the European Parliament and of the Council of 12 February 2021 establishing the Recovery and Resilience Facility <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/241/oj>> (accessed 27.06.2025).

переобладнання житла; постачання соціального житла; послуги з підвищення енергоефективності.

У свою чергу національні законодавства імплементують ці положення, визначаючи конкретні ставки та умови. Так, Франція запровадила знижену ставку ПДВ на роботи з покращення енергоефективності та ремонт житла – 5 % і 10 % на роботи з ремонту та покращення житла, особливо ті, що пов'язані з енергоефективністю. Стандартна ставка ПДВ у Франції становить 20 %, відповідно до Code général des impôts (CGI)¹³, зокрема статті, що стосуються ПДВ (наприклад, ст. 278-0 bis A, Article 279-0 bis). Ці положення щорічно оновлюються в рамках законів про бюджет¹⁴.

Італія встановлює знижені ставки ПДВ на ремонт, реконструкцію та відновлення житлових будівель у розмірі 10 % на будівельні роботи з реставрації, реконструкції, обслуговування (як звичайного, так і надзвичайного) житлових будівель. Decreto del Presidente della Repubblica 26 ottobre 1972, n. 633 (DPR 633/72), articles related to VAT rates¹⁵ описує конкретні положення, що дозволяють застосування зниженої ставки 10 % на певні будівельні роботи, містяться в таблицях, що додаються до цього декрету, а також у щорічних законах про бюджет (Legge di Bilancio), які можуть коригувати застосування цих ставок.

Хоча Німеччина переважно використовує гранти та податкові відрахування з податку на прибуток / доходи для стимулювання енергоефективності, Директива 2006/112/ЄС дозволяє застосування знижених ставок. Однак Німеччина, на відміну від Франції чи Італії, не застосовує знижену ставку ПДВ 7 % на загальні будівельні та ремонтні роботи для житла, за винятком дуже специфічних випадків, таких як постачання соціального житла за певних умов. Стандартна ставка ПДВ у Німеччині становить 19 %. Знижена ставка 7 % застосовується лише до певних товарів і послуг, перелічених у § 12 Закону про ПДВ (Umsatzsteuergesetz – UStG)¹⁶, і будівельні роботи для приватного житла, як правило, туди не входять.

Знижена ставка ПДВ на певні роботи з реконструкції та відновлення житла запроваджена також у Іспанії. Іспанія застосовує знижену ставку ПДВ у розмірі 10 % на будівельні роботи, що стосуються реконструкції або відновлення житлових будинків, за умови, що певні вимоги щодо вартості матеріалів та виконавців дотримуються (закон Ley 37/1992, de 28 de diciembre, del Impuesto sobre el Valor Añadido (Ley del IVA), зокрема ст. 91)¹⁷.

¹³ Code général des impôts <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006069577> (accessed 27.06.2025).

¹⁴ Taux de TVA pour les travaux de rénovation d'un logement <<https://entreprendre.service-public.fr/vosdroits/F23568>> (accessed 27.06.2025).

¹⁵ L'Agevolazione IVA <<https://www.agenziaentrate.gov.it/portale/agevolazione-iva-ristrutturazioni-edilizie>> (accessed 27.06.2025).

¹⁶ Umsatzsteuergesetz <https://www.gesetze-im-internet.de/ustg_1980> (accessed 27.06.2025).

¹⁷ Ley 37/1992, de 28 de diciembre, del Impuesto sobre el Valor Añadido <<https://www.boe.es/eli/es/l/1992/12/28/37/con>> (accessed 27.06.2025).

Ці приклади ілюструють, як Директива Ради 2006/112/ЄС слугує основою, надаючи гнучкість державам-членам у формуванні своєї податкової політики щодо ПДВ у будівельному секторі, відповідно до їхніх національних економічних та соціальних пріоритетів.

Також у країнах ЄС існують додаткові кредити та відрахування (Tax Credits / Deductions) на доходи фізичних осіб. Зменшення суми податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) або податку на прибуток підприємств на суму витрат на певні інвестиції (енергоефективність, реконструкція, соціальне житло). Доведено високу ефективність у стимулюванні цільових інвестицій, як, наприклад, “Superbonus 110 %” в Італії, про який ми вже згадували раніше.

Наступним інструментом є механізм прискорення амортизаційних відрахувань (Accelerated Depreciation), який дозволяє компаніям швидше списувати вартість нових або модернізованих об’єктів для цілей оподаткування прибутку, звільняючи кошти для реінвестування. Це особливо актуально для виробничих та інфраструктурних проєктів, “зелених” будівель.

Цікавим механізмом є звільнення від податку на майно або знижені ставки податку на майно (Property Tax Exemptions / Reduced Rates). Тимчасові пільги для новозбудованих або реконструйованих об’єктів, особливо тих, що відповідають високим екологічним стандартам. Податок на майно є місцевим податком, тому запроваджуються на місцевому рівні для стимулювання бажаного розвитку.

Як уже згадувалося, Франція є яскравим прикладом. Місцеві громади (комуни та департаменти) можуть надавати звільнення від податку на майно на забудовані об’єкти (taxe foncière sur les propriétés bâties). Будинки, завершені після 1 січня 2009 р., які відповідають стандартам низького споживання енергії (наприклад, мають маркування “BBC” – Bâtiment Basse Consommation), можуть бути звільнені від цього податку на 5 років (або до 50 % від бази оподаткування, якщо рішення прийняте місцевою владою).

Муніципалітети також можуть надавати звільнення на 3 роки (50–100 %) для власників житла, які витратили значні кошти на енергозберігаючі роботи в будинках, зведених до 1989 р. Ці положення закріплені у Code général des impôts (CGI), зокрема статті 1384 А та 1384 С. Рішення про застосування цих звільнень та їхні конкретні умови (тривалість, відсоток) приймаються на рівні місцевих рад (conseils municipaux).

У Нідерландах податок на нерухомість (Onroerendezaakbelasting – OZB) є муніципальним податком. Муніципалітети мають певну свободу у встановленні ставок. Хоча загальних національних програм звільнення від OZB для “зелених будівель” немає, окремі муніципалітети можуть пропонувати пільги або використовувати оцінку нерухомості (WOZ-waarde)¹⁸ таким чи-

¹⁸ Onroerendezaakbelasting <<https://www.denhaag.nl/nl/belastingen/onroerendezaakbelasting>> (accessed 27.06.2025).

ном, щоб опосередковано враховувати енергоефективність. Однак це не є систематичним звільненням, прив'язаним до сертифікації.

У Швеції податок на нерухомість (Fastighetsskatt)¹⁹ є національним, але має різні ставки для житлової та комерційної нерухомості. Прямих звільнень від податку на нерухомість для “зелених будівель” або після реконструкції для енергоефективності на загальнонаціональному рівні не існує. Основні стимули для енергоефективності надаються через інші механізми, такі як субсидії та податкові відрахування за встановлення сонячних панелей чи зарядних станцій для електромобілів (“Grön teknik”).

Висновки. Як бачимо з аналізу законодавства з питань оподаткування у деяких країнах ЄС, Франція є однією з країн, де інститути звільнення від податку на майно за енергоефективність або високі екологічні стандарти житла чітко закріплені в законодавстві та широко застосовуються на місцевому рівні. В інших країнах ЄС, хоча й існують стимули для “зеленого” будівництва, вони частіше реалізуються через податкові відрахування, гранти або інші механізми, а не прямі та систематичні звільнення від податку на майно. Це підкреслює варіативність податкових підходів у межах єдиного ринку ЄС. Серед таких варіантів стимулювання можна виділити: пільги з податку на передачу нерухомості / Гербового збору (Reduced Property Transfer Tax / Stamp Duty) щодо стимулювання ринку житла, особливо для першої купівлі житла або соціального житла; податкові пільги для інвестиційних фондів нерухомості (REITs – Real Estate Investment Trusts) задля залучення інвестицій у нерухомість через спеціальні податкові режими, що передбачають звільнення від податку на прибуток на рівні фонду; цільові податкові програми для розвитку регіонів / інфраструктури – спеціальні податкові пільги для інвестицій у депресивні регіони або критичну інфраструктуру та податкові стимули, пов'язані з “зеленими” інвестиціями, які, крім енергоефективності, охоплюють використання екологічно чистих матеріалів і відповідність “зеленим” сертифікаціям.

Поряд із цим варто наголосити, що наукова новизна дослідження полягає у виявленні та аналізі імплементаційних викликів, які постають перед країнами ЄС при застосуванні податкових стимулів. Будь-які податкові стимули повинні відповідати правилам ЄС щодо державної допомоги, що вимагає повідомлення Європейської Комісії та отримання дозволу, аби уникнути спотворення конкуренції. Ці правила регулюються статтями 107 і 108 Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU).

Масштабні податкові пільги, такі як “Superbonus 110 %”, можуть призводити до значного навантаження на державний бюджет, потребуючи збалансованого підходу та чітких механізмів контролю. Складність податкових процедур і необхідність значної кількості документації можуть

¹⁹ Lag (1984:1052) om statlig fastighetsskatt <https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-19841052-om-statlig-fastighetsskatt_sfs-1984-1052> (accessed 27.06.2025).

Ірина Бондаренко

обмежувати доступність стимулів для суб'єктів господарювання малого та середнього типу, а також для домогосподарств. Відсутність належного моніторингу та оцінки реальної ефективності податкових стимулів може призводити до неефективного використання бюджетних коштів і недосягнення поставлених цілей. Часті зміни в національних податкових кодексах можуть створювати невизначеність для інвесторів та уповільнювати реалізацію проєктів.

Податкові стимули є динамічним та адаптивним інструментом державної політики у країнах ЄС для стимулювання будівельної галузі та розвитку інфраструктури. Їхня еволюція відображає перехід від потреб повоєнного відновлення до сучасних викликів, пов'язаних зі сталим розвитком, енергоефективністю та доступністю житла, що є вкрай актуальним для України і на сьогодні та на майбутнє відновлення інфраструктури та житлового сектору України. Наукова новизна полягає в комплексній систематизації історичних етапів, типології податкових інструментів та ідентифікації ключових імплементаційних викликів, які є критичними для ефективного формування податкової політики України. Майбутні дослідження повинні зосередитися на розробці оптимальних моделей адміністрування податкових стимулів і механізмів їх інтеграції в національні стратегії розвитку, з урахуванням європейських регуляторних вимог та досвіду країн, що відновлюються після криз.

REFERENCES

Bibliography

Newspaper articles

1. Iacubino C, 'Bonus edilizi 2025, ecco la guida agli sconti per ristrutturare casa' (26 Maggio 2025) <<https://www.idealista.it/news/finanza/casa/2025/05/26/237078-bonus-edilizi-2025-ecco-la-guida-agli-sconti-per-ristrutturare-casa>> (accessed 27.06.2025).
2. Yurkiv Yu, 'Vid ruin do svitovoho liderstva v ekonomitsi' (Ekonomichna pravda, 27 chervnia 2022) <<https://epravda.com.ua/columns/2022/06/27/688588>> (accessed 27.06.2025) (in Ukrainian).
3. Zhelezniak Ya, '5 istorii ekonomichnogo uspihu pislia viiny: svitovy dosvid dlia Ukrainy' (Livyi Bereh, 13 kvitnia 2022) <https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pislya.html> (accessed 27.06.2025) (in Ukrainian).

Websites

4. Loi Malraux 2024: tout savoir sur le dispositif Malraux et ses avantages <<https://www.nexity.fr/investir/dispositifs-defiscalisation/loi-malraux>> (accessed 27.06.2025).
5. MaPrimeRénov' evolves: new provisions for 2024 <<https://www.service-public.fr/particuliers/actualites/A17134?lang=en>> (accessed 27.06.2025).
6. Superbonus – Strengthening of the Ecobonus and Sismabonus for energy efficiency and building safety <https://commission.europa.eu/projects/superbonus-strengthening-ecobonus-and-sismabonus-energy-efficiency-and-building-safety_en> (accessed 27.06.2025).
7. Taux de TVA pour les travaux de rénovation d'un logement <<https://entreprendre.service-public.fr/vosdroits/F23568>> (accessed 27.06.2025).

Iryna Bondarenko

TAX INCENTIVES AS A TOOL FOR STATE REGULATION
OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY
AND INFRASTRUCTURE PROJECTS IN THE EU:
EVOLUTION, TYPOLOGY AND IMPLEMENTATION CHALLENGES

ABSTRACT. The article analyzes the evolution and typology of tax incentives used in the countries of the European Union (EU) to stimulate the construction and reconstruction of residential real estate and infrastructure facilities.

The purpose of the article is to study European incentives and tax regulators for the restoration and stimulation of the restoration of infrastructure and housing stock. A separate part of the study is the historical aspect and formalization of the stages of development of scientific thought and legislative practice regarding the implementation of the regulatory function of taxes in the countries of the European Union. Development of a framework concept of tax incentives on the path of restoration of Ukraine.

The historical context of the application of these instruments is studied, starting from the post-war recovery period to the modern challenges related to energy efficiency, sustainable development and housing affordability.

Historical overview and evolution of tax incentives in the EU. The evolution of tax incentives in the construction sector in the EU countries can be segmented into three key periods, each characterized by dominant objectives and corresponding tax instruments: first – Post-war period (1945–1970s) – reconstruction and mass construction; second – Late 20th century (1980–2000s) – modernization, urban regeneration and environmental aspects; third – 21st century (2000 – present) – energy efficiency, sustainable development and affordable housing.

The key categories of tax benefits and their role in achieving economic, social and environmental goals are identified. Special attention is paid to elements of scientific novelty through the systematization of the experience of EU countries and the identification of implementation challenges.

Tax incentives are a dynamic and adaptive public policy tool in EU countries to stimulate the construction industry and infrastructure development. Their evolution reflects the transition from the needs of post-war reconstruction to modern challenges related to sustainable development, energy efficiency and housing affordability. The scientific novelty lies in the comprehensive systematization of historical stages, typology of tax instruments and identification of key implementation challenges that are critical for effective tax policy formation. Future research should focus on developing optimal models of tax incentive administration and mechanisms for their integration into national development strategies, taking into account European regulatory requirements and the experience of countries recovering from crises.

KEYWORDS: tax incentives; tax benefits; construction; residential real estate; infrastructure; EU; value added tax; real estate tax; tax credits; energy efficiency; sustainable development; state aid.

РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОСУДДЯ

Віталій Ковальчук

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права, психології
та інноваційної освіти
Національного університету “Львівська політехніка”
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7523-2098>
Vitalii.B.Kovalchuk@lpnu.ua

УДК:35:342.56

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА СУДОВОЮ ВЛАДОЮ
ТА ДОБРОЧЕСНІСТЬ СУДДІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз особливостей взаємодії громадянського суспільства та судової влади в Україні. Автор аналізує передумови впливу громадськості на судову владу: принцип участі громадян у здійсненні правосуддя, незалежності судової влади та доброчесності суддів. У статті досліджено таку форму участі громадян у здійсненні правосуддя, як громадський контроль за судовою владою.

На думку автора, громадський контроль за судовою владою є опосередкованою, “м’якою” формою впливу громадськості на судові органи та суддів. Його слід розглядати як взаємодію між громадянським суспільством та владою через налагодження сталих і дієвих способів ухвалення справедливих рішень та комунікації. Здійснення такого контролю в межах функціонування судової влади – це оцінювання громадськістю виконання судами (суддями) своїх повноважень, визначення ступеня їх ефективності.

Автор статті вважає, що громадський контроль за судовою владою має свої правові межі. Його предметом можуть бути: доброчесність і професійна етика суддів, достовірність інформації, поданої суддями у своїх деклараціях; реалізація принципу транспарентності відправлення правосуддя; реальне перебування суду та суддів, які розглядають конкретні справи, у стані незалежності від будь-якого впливу; процедура добору кандидатів на посаду суддів та їх відповідність морально-етичним вимогам.

У статті приділена значна увага діяльності Громадської ради доброчесності (ГРД), метою якої є сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання. Акцентується увага на позитивному досвіді ГРД, його недоліках та перспективах. Звертається увага на зарубіжний досвід громадського контролю судової влади.

Автор переконаний, що доброчесність і етична поведінка судді не випадково стали предметом громадського контролю та моніторингу. Вони не порушують принципу незалежності судової влади, а навпаки, надають їй додаткової легітимності. При цьому, як на рівні законодавства, так і його застосування, має зберігатися баланс між конституційним правом грома-

дзя на участь у здійсненні правосуддя та обов'язком судді приймати незалежні (неупереджені) та ефективні судові рішення.

Ключові слова: громадський контроль; судова влада; доброчесність та професійна етика суддів; легітимність суддів; транспарентність; моніторинг; Громадська рада доброчесності; Верховний Суд; Вища рада правосуддя; Вища кваліфікаційна комісія суддів.

Розвиток України у напрямі європейської інтеграції передбачає створення дієвого механізму участі інститутів громадянського суспільства та окремих громадян в управлінні публічними справами, зокрема у сфері функціонування судової влади. Громадянське суспільство є повноцінним творцем правової реальності, яку не може створювати лише одна державна влада. Вона твориться усім народом, усіма структурами громадянського суспільства і кожною особою зокрема.

Участь громадян у здійсненні правосуддя можна визначити як їхню правову можливість бути долученими до діяльності органів судової влади з метою кращого врахування інтересів суспільства та держави. Реалізація цього права може здійснюватися у різноманітних формах: громадського контролю та моніторингу за діяльністю органів судової влади, участі у здійсненні правосуддя присяжними та медіації як засобу досудового врегулювання спорів.

Опосередкованою формою участі громадян у здійсненні правосуддя є громадський контроль за судовою владою. Громадський контроль є “м’якою” формою впливу громадянського суспільства на судову владу, оскільки він не передбачає імперативних відносин та можливості накладання санкцій. Його радше слід розглядати як взаємодію між громадянським суспільством і владою через налагодження сталих і дієвих способів ухвалення справедливих рішень та комунікації. Громадський контроль – це інструмент громадянської оцінки ступеня виконання органами влади та іншими підконтрольними об’єктами їх соціальних завдань¹. Здійснення такого контролю в межах функціонування судової влади – це оцінювання громадськістю виконання судами (суддями) своїх повноважень, визначення ступеня їхньої ефективності.

Актуальність теми цього дослідження зумовлена важливістю збереження Україною принципів конституційної демократії, які були проголошені у Декларації про державний суверенітет України² та Конституцією України³, а також зобов’язаннями, взятими перед Європейським Союзом у якості асоційованого члена на вступ до цього об’єднання європейських держав.

¹ В Кравчук, В Кравчук, ‘Громадський контроль судової влади як спосіб відновлення довіри суспільства до судів та суддів’ [2016] 3(7) Актуальні проблеми правознавства 11.

² Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>> (дата звернення 27.06.2025).

³ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.06.2025).

Питання незалежності судової влади та легітимності суддів особливо актуалізується в умовах війни.

Метою цієї статті є комплексний аналіз процесів взаємодії між громадськістю та судовою владою в Україні, зокрема, громадський контроль як одна з його форм, а також суддівська доброчесність, як предмет такого контролю.

Проблематика цього дослідження набула висвітлення в численних наукових публікаціях вітчизняних юристів, політологів та соціологів. Окремі аспекти взаємодії громадськості та судової влади досліджували: В. Бігун, В. Городовенко, В. Головка, А. Ємельянова, О. Овсяннікова, П. Каблук, В. Кравчук, М. Мачульська, В. Панасюк, С. Прилуцький, Н. Сташків та ін.

Громадська участь у процесі легітимації судової влади. Участь громадян у здійсненні правосуддя є однією з умов довіри народу до судової влади та визнання її легітимною (справедливою). Легітимність судової влади є її аксіологічною характеристикою, однією з фундаментальних властивостей, яка проявляється у визнанні громадянами порядку конституювання та функціонування чинної влади справедливим, законним і доцільним, що має результатом їхню готовність діяти відповідно до владних приписів та рішень. Участь громадян виступає підставою легітимності (справедливості) як окремих рішень, так і державних інститутів загалом. Своєю чергою легітимація судової влади – це процедура безпосередньої та опосередкованої участі громадян у здійсненні правосуддя.

Довіра народу до суду є однією з основ демократії, а довіра до судді, який розглядає справу, – невіддільний елемент його легітимності. Це важливо розуміти в період становлення України як конституційної демократичної держави, навіть в умовах воєнного стану. Рівень такої довіри сьогодні, як показують соціологічні дослідження та оцінки експертів, залишає бажати кращого.

За результатами дослідження “Ставлення громадян України до судової системи”, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова на замовлення Офісу Ради Європи в Україні у 2020 р., ставлення більшості громадян України, які не мають особистого досвіду спілкування з судами і визначають своє ставлення до судової системи на підставі чужого досвіду або інформації в ЗМІ, загалом є негативним, а рівень довіри є одним із найнижчих серед державних і соціальних інституцій. Так, якщо супротивними сторонами в суді виступають громадянин з високим рівнем доходів і громадянин з низьким рівнем доходів, то 78,2 % респондентів вважають, що більше шансів виграти справу у громадянина з високим рівнем доходів. Протилежної думки дотримуються лише 1,4 % опитаних⁴.

⁴ Звіт за результатами дослідження “Ставлення громадян України до судової системи” (Разумков центр) <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zvitSud2020.pdf> (дата звернення 27.06.2025).

Проте рівень довіри громадян, які мають власний нещодавній досвід спілкування з судами, є значно вищим. Більше того, баланс довіри цих громадян до судів та судової системи є позитивним, тобто кількість тих, хто довіряє судам, є вищим, ніж кількість тих, хто не довіряє. Серед тих, хто брав участь у розгляді судових справ як позивач, відповідач, обвинувачений, потерпілий, свідок чи експерт, 53,3 % відповіли, що рішення суду було законним і справедливим, 22,5 % не вважають його законним і справедливим (ще 13,1 % не відоме це рішення, а 12,0 % зазначили, що їм важко відповісти на це запитання). Частка тих, хто вважає, що рішення суду було законним і справедливим, статистично не відрізняється від результатів, отриманих під час попередніх опитувань у 2012, 2017 і 2019 рр. Тож соціальний фактор у функціонуванні судової влади, зокрема участь громадян у судових процесах, може позитивно впливати на формування їхньої довіри до суду.

Довіра громадян до судової влади в умовах воєнного стану з 2022 по 2025 р. залишається низькою, судам (судовій системі загалом) не довіряє 73 % громадян без урахування того, чи мають вони досвід участі у судових процесах. До цієї цифри можна поставитися критично, оскільки дослідження Центру Разумкова стосувалося не окремо судової влади, а державної влади загалом, що могло негативно вплинути на результати опитування, однак вона містить у собі певну симптоматику. На це вказує Звіт про дотримання прав людини в Україні за 2023 р., який підготувало Бюро з демократії, прав людини і праці Державного департаменту США. Так, автори Звіту зазначають, що хоча Конституція України передбачає незалежну судову систему, суди були неефективними та залишалися дуже вразливими до політичного тиску та корупції⁵.

Звісно, лише участь громадян у здійсненні правосуддя не може вирішити питання легітимності судової влади, однак вона може сприяти її транспарентності. Процеси становлення легітимного та незалежного суду в країнах транзитної демократії передбачає дотримання двох умов – участі громадян у здійсненні правосуддя та доброчесності суддів.

Громадський контроль і моніторинг. Предметом громадського контролю за судовою владою є питання, які безпосередньо пов'язані зі здійсненням правосуддя: доброчесність і професійна етика суддів, достовірність інформації, поданої суддями у своїх деклараціях; реалізація принципу відкритості та гласності (транспарентності) відправлення правосуддя; реальне перебування суду та суддів, які розглядають конкретні справи, у стані незалежності від будь-якого зовнішнього чи внутрішнього впливу; процедура добору кандидатів на посаду суддів та їх відповідність мо-

⁵ 2023 Country Reports on Human Rights Practices: Ukraine (United States Department of State) <<https://www.state.gov/reports/2023-country-reports-on-human-rights-practices/ukraine>> (accessed 27.06.2025).

рально-етичним вимогам; діяльність органів, що забезпечують функціонування судових органів⁶.

Формами здійснення громадського контролю можуть бути соціологічні та статистичні дослідження, діяльність громадських рад, у виключних випадках, оцінка винесених судових рішень, їх відповідність принципам і нормам права, суспільній традиції та моралі. Очевидно, що переглядати чи скасовувати судові рішення громадськість не може, але здійснювати моніторинг і давати їм оцінку за певними критеріям та індикаторами може цілком. Особливо це стосується справ зі значним суспільним інтересом. Такі дії громадянського суспільства не слід розглядати як втручання в діяльність органів судової влади, що створюють загрозу принципів незалежності суддів. У низці рішень Європейський суд з прав людини у справах за сукупністю статей 10 і 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁷ висловив свою правову позицію, згідно з якою судові рішення є частиною суспільного життя в демократичній країні і їх аналіз та обговорення можуть бути частиною суспільної дискусії і суттєво вплинути на суспільні процеси та їх удосконалення.

Громадський контроль за судовою владою не є спонтанним процесом і здійснюється в певних правових межах та формах. Це зумовлює необхідність забезпечення державою законодавчого регулювання цієї сфери суспільних відносин. Законодавець у процесі своєї діяльності повинен застосовувати принцип домірності між правом громадян на участь у здійсненні правосуддя та забезпеченням незалежності судді в процесі ухвалення судових рішень.

Закон “Про судоустрій і статус суддів”⁸ від 2 червня 2016 р. суттєво упорядкував і вдосконалив механізм громадського контролю суддів та судової влади. Так, відповідно до п. 3 ч. 7 ст. 56 Закону кожен суддя зобов’язаний, окрім декларування свого майнового стану, подавати декларацію доброчесності та декларацію родинних зв’язків судді. Ця інформація стає доступною для громадськості через оприлюднення на офіційному вебсайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. У декларації доброчесності судді міститься перелік тверджень, правдивість яких він повинен задекларувати шляхом їх підтвердження або непідтвердження. Відомості, що подані у декларації, після її опублікування стають предметом громадського контролю і за відсутності доказів іншого твердження судді вважаються достовірними, що засвідчує доброчесність судді та забезпечує йому громадську довіру.

⁶ М Мочульська, ‘Судова влада та громадськість: взаємодія в умовах конституційної реформи правосуддя в Україні’ [2018] 3 Український часопис конституційного права 39–46.

⁷ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 27.06.2025).

⁸ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>> (дата звернення 27.06.2025).

Законом передбачено створення Громадської ради доброчесності, метою якої є сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання.

Громадська рада доброчесності (далі – ГРД) – це нова форма громадського контролю за судовою владою, головним завданням якої є: збирання, перевірка та аналіз інформації щодо суддів і кандидатів на посаду судді; надання Вищій кваліфікаційній комісії суддів України (далі – ВККС) інформації щодо судді (кандидата на посаду судді) та, за наявності відповідних підстав, висновку про невідповідність судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності, який додається до досьє кандидата на посаду судді або до суддівського досьє; делегування уповноваженого представника для участі у засіданні ВККС щодо кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді). ГРД має право створити інформаційний портал для збору інформації щодо професійної етики та доброчесності суддів, кандидатів на посаду судді (ст. 87)⁹.

Відповідно до ч. 1 ст. 88 Закону, якщо ГРД у своєму висновку встановила, що суддя (кандидат на посаду судді) не відповідає критеріям професійної етики та доброчесності, ВККС може ухвалити вмотивоване рішення про підтвердження здатності такого судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя у відповідному суді лише у разі, якщо таке рішення підтримане двома третинами голосів призначених членів Комісії, але не менше ніж дев'ятьма голосами.

Громадська рада доброчесності є своєрідним механізмом “вето” громадськості на кар’єру судді. Ця модель також виступає законною альтернативою “сміттєвій люстрації” й іншим нецивілізованим способам, за допомогою яких громадськість намагалася вплинути на суддів, які втратили її довіру.

Залучення (різною мірою та в різних організаційних формах) громадськості до процесу відбору суддів поступово стає одним із європейських стандартів формування судової влади. Особливо відчутним це є в країнах Європи, у яких упродовж останніх 20 років відбулися системні зміни практики формування органів судової влади, у тому числі верховних судів. У зв’язку з цим необхідно згадати позицію Європейської мережі судових рад (ENCJ), яка у своєму звіті щодо участі представників не з числа суддів у суддівському врядуванні зазначила:

Ефективна участь представників не з числа суддів у судових радах та інших відповідних органах допомагає уникати відстоювання наявних або непрямих власних інтересів, самозахисту <...> всередині судової влади, а також надає судовій владі більшої

⁹ Громадська рада доброчесності <<https://grd.gov.ua>> (дата звернення 27.06.2025).

легітимності та посилює роль судової влади як гаранта і захисника основних прав кожного громадянина <...>¹⁰.

Досвід України в цьому контексті можна оцінити як позитивний. Слід звернути увагу на те, що Україна чи не єдина європейська держава, в якій створений окремий, незалежний орган громадського контролю за суддями та судовою владою. Досвід ГРД як окремого органу є унікальним у своєму роді, оскільки усталеною є практика включення представників громадськості до органів судового врядування, які здійснюють формування судового корпусу (Бельгія, Литва, Нідерланди, Норвегія, Молдова, Швеція).

Так, у Бельгії Вища рада правосуддя складається з 44 членів. 22 з числа суддів та 22 не з числа суддів, з них 8 юристів, 6 представників академічного середовища, 8 членів громадянського суспільства¹¹. У Норвегії до складу Ради з призначення суддів входить 3 суддів, професійний юрист на державній службі, 2 представники громадськості¹². У Молдові до складу колегії Вищої ради магістратури входить 4 судді та 3 представники громадянського суспільства¹³. У Швеції до складу Комітету з висунення суддів входить 5 суддів, адвокат, 2 юристи загальної практики, 2 представники громадськості¹⁴.

Показовими у сенсі залучення громадськості до процедури відбору суддів є Литва та Нідерланди. Так, у Литві громадськість представлена в п'ятьох органах суддівського врядування: Комісії з добору кандидатів на посаду судді (The Selection Commission of Candidates to Judicial Office), Суддівській етично-дисциплінарній комісії (The Judicial Ethics and Discipline Commission), Суді честі (The Judicial Court of Honour), Екзаменаційній комісії на посаду судді (The Examination Commission of Candidates to Judicial Office) та Постійній комісії з оцінювання діяльності суддів (The Permanent Commission for the Assessment of Activities of Judges). В основу системи органів суддівського врядування Литви, в якій представлена громадськість, покладена концепція підзвітності судової влади. Оскільки основний орган – Судова рада (The Judicial Council) з дорадчими функціями щодо кар'єри суддів при Президенті Литовської Республіки складається виключно з суддів, що гарантує суддівську незалежність, виникає потреба забезпечення підзвітності. Забезпечувати необхідний баланс між підзвітністю та незалежністю допомагає залучення громадськості до органів суддівського врядування¹⁵.

¹⁰ European Networks of Councils for the Judiciary (ENCJ) <<https://www.encj.eu>> (accessed 27.06.2025).

¹¹ Conseil supérieur de la Justice <<https://csj.be/fr>> (accessed 27.06.2025).

¹² І Шибя, Б Малишев, Полісі-бріф “Взаємодія громадськості та влади у процесі добору та оцінюванні судової влади: пошук ефективної моделі” (29.05.2018) <<https://dejure.foundation/vzaemodia-gromadskosti-ta-vlady-u-dobori-ta-ociniuvanni-sudovoi-vlady>> (дата звернення 27.06.2025).

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ К Грищенко, ‘Залучення громадськості до органів суддівського врядування’ (22.09.2020) <<https://dejure.foundation/zaluchennia-hromadskosti-do-organiv-suddivs>> (дата звернення 27.06.2025).

У Нідерландах громадськість представлена в чотирьох органах суддівського врядування: Раді правосуддя (The Council for the Judiciary), Національній комісії з добору суддів (The National selection commission of judges/ De Landelijke selectiecommissie rechters), дорадчих комітетах щодо скарг на суддів (complaints advice committees) та Відвідувальному комітеті (The Visitation Committee). У 2013 р. Рада правосуддя звернулася за порадою до Університету Еразма в Роттердамі щодо процедури добору суддів. Однією з рекомендацій відповідного дорадчого звіту було реструктуризувати комісію з добору суддів та зменшити кількість її членів. У рекомендаціях також йшлося про те, що слід зберегти поєднання участі як суддів, так і представників не з числа суддів, якими можуть бути прокурори, адвокати, представники академічного середовища та бізнес-середовища. Рада правосуддя втілила ці рекомендації у 2014 р., якими передбачила, що під час добору кандидата на посаду судді розглядатимуть з різних точок зору¹⁶.

Досвід Литви та Нідерландів, у яких моделі з широким залученням громадськості до органів суддівського врядування функціонують уже тривалий час, свідчить про те, що така державна політика не є наслідком зовнішнього тиску, не підриває суверенітету цих країн чи незалежність судової влади. Навпаки, він є прикладом хорошого врядування, де держава в особі судової влади існує для людини і заради людини, і відтак дистанція між громадянським суспільством та судовою владою постійно зменшується.

Водночас у багатьох країнах Європи домінує стриманий підхід до широкої участі громадян у процесі відбору. Передусім це стосується процедури формування верховних судів. У цьому випадку акцент робиться на прозорості процедури відбору суддів, а не залучення громадськості у ній (Болгарія, Естонія, Словенія, Чехія)¹⁷. А в таких країнах, як ФРН, Хорватія, Польща, відбір судів Верховного суду взагалі має закритий характер. Наприклад, у Польщі процедура відбору суддів Верховного суду локалізована в середині самої судової системи. Наслідком цього є певна закритість процедури й обмеженість інформації. У складі Національної судової ради Польщі (орган, що розглядає й оцінює кандидатів на посаду судді) немає представників громадськості і домінують судді¹⁸.

Натомість в Україні громадськість була залучена до обрання суддів Верховного Суду. Після затвердження Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання 07.11.2016 ВККС України оголосила конкурс на зайняття 120 вакантних посад суддів касаційних судів у складі Верховного Суду. Цей конкурс був першим досвідом участі ГРД як органу, що скла-

¹⁶ Грищенко (н 15).

¹⁷ М Буроменський, О Сердюк, 'Добір суддів вищої інстанції: аналіз іноземного досвіду' [2016] 4 Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 42–45.

¹⁸ CDL-REF(2020)003-e. Poland – Act on the National Council of the Judiciary of 12 May 2011 with Amendments of 20 December 2019 <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF\(2020\)003-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF(2020)003-e)> (accessed 27.06.2025).

дався виключно з представників громадськості, у процесі кваліфікаційного оцінювання кандидатів на суддівські посади спільно з ВККС України¹⁹. Уже згодом (02.08.2018) ВККС оголосила другий конкурс на зайняття 78 вакантних посад суддів касаційних судів у складі Верховного Суду²⁰.

Під час кваліфікаційного оцінювання в межах конкурсів до Верховного Суду, з метою визначення показників відповідності критеріям доброчесності та професійної етики, ГРД послуговувалася не лише Положенням, а й Бангалорськими принципами поведінки суддів, схваленими резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006, і Кодексом суддівської етики, який у преамбулі покликається на Бангалорські принципи поведінки суддів²¹.

У межах двох конкурсів до Верховного Суду, які тривали з 07.11.2016 по 09.11.2017 та з 02.08.2018 по 06.03.2019, ГРД проаналізувала досьє 616 кандидатів на посаду та дійшла висновку про невідповідність 205 із них критеріям професійної етики та доброчесності. На підставі процедури, передбаченої положенням ч. 1 ст. 88 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, висновки ГРД стосовно 44 кандидатів, які надалі стали суддями Верховного Суду, були подолані пленарним складом ВККС України.

Якщо ВККС застосовувала більш формальний підхід, використовуючи при оцінюванні кандидатів у судді переважно інформацію, надану органами правопорядку, а також самими кандидатами, то дослідження досьє кандидатів у судді з боку громадськості були більш ретельними й глибокими, ґрунтувалися як на офіційній інформації, так і на даних, отриманих із відкритих джерел. Основною проблемою ГРД при цьому був обмежений доступ до офіційної інформації, зокрема, до даних досьє кандидатів у судді, які надавалися представникам ГРД лише з дозволу ВККС. Окрім того, значна частина негативних висновків ГРД була подолана під час пленарних засідань ВККС, що уможливило кандидатам із сумнівною репутацією отримати суддівські посади в найвищому суді держави²².

З іншого боку, ГРД також демонструвала доволі вибіркового підхід, ретельно досліджуючи одних кандидатів у судді (переважно діючих суддів), і майже ігноруючи інших (переважно представників інших правничих професій), що, очевидно, зумовлювалося наявністю більшої кількості інформації щодо кандидатів у судді у відкритих джерелах. Також ГРД приділяла доволі велику увагу змісту рішень судів, роблячи на під-

¹⁹ Рішення ВККС України № 146/зп-16 від 07.11.2016 <https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/field/file/146_zp_07.11.2016.pdf> (дата звернення 27.06.2025).

²⁰ Рішення ВККС України № 1450/ко-18 від 02.08.2018 <https://www.vkksu.gov.ua/sites/default/files/field/file/1450_ko_02.08.2018.pdf> (дата звернення 27.06.2025).

²¹ Узагальнення практики Громадської ради доброчесності з аналізу на відповідність критеріям професійної етики та доброчесності кандидатів на посади суддів Верховного Суду (Г Чижик ред, Київ 2018) 3 <<https://grd.gov.ua/wp-content/uploads/2020/08/Uzagalennia-praktyky-GRD.pdf>> (дата звернення 27.06.2025).

²² О. Овчаренко, А. Сухова, М. Глоб, *Дослідження категорії “доброчесність” у контексті добору та кваліфікаційного оцінювання суддів: Аналітичний звіт* (USAID 2024) 40.

ставі такого аналізу негативні висновки щодо кандидата у судді з числа суддів. Такі висновки ГРД подекуди були ґрунтовані виключно на оціночних судженнях, проте завжди стосувалися справ, що становили значний суспільний інтерес.

Доброчесність і етична поведінка судді цілком закономірно стали предметом громадського контролю за судовою владою. Для того, щоб рішення суду було авторитетним, морально-етичні якості судді, який його ухвалює, мають бути взірцевими. Це повністю відповідає Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, де в п. 20 зазначено, що судді не можуть ефективно здійснювати правосуддя без довіри громадськості, адже вони є частиною суспільства, якому служать²³. Це гарантує легітимність судді та судової влади загалом. Судові рішення матимуть своєрідний кредит суспільної довіри, коли кожна особа, навіть не погоджуючись із ухваленим рішенням, однаково вважатиме його правильним і справедливим, виходячи із загального переконання в авторитетності судової влади²⁴.

Важливим напрямом громадського контролю за судовою владою є контроль за додержанням законодавства щодо добору кандидатів на посади суддів. З метою реалізації цього контролю передбачено, що представники громадських об'єднань мають право бути присутніми на кожному з етапів добору та під час перевірки робіт кандидатів на посаду судді у ВККС України.

Однією із форм громадського контролю за судовою владою є моніторинг. Він може здійснюватися шляхом: 1) збору та накопичення інформації щодо думки громадськості про діяльність влади в обраній сфері; 2) аналізу та інтерпретації зібраної інформації відповідно до мети та завдань моніторингу; 3) підготовки та представлення рекомендацій щодо існуючих практик і політик в обраних сферах відповідно до обраних критеріїв; 4) стеження за процесом внесення змін в урядову політику та наслідків впровадження змін для громадськості²⁵.

Моніторинг за судовою владою може здійснюватися шляхом збору та аналізу інформації про формування судів, стан розгляду справ або ж результатів конституційної реформи правосуддя. Він повинен мати визначену мету, для досягнення якої здійснюються системні, послідовні заходи. Моніторинг виконує насамперед інформаційну функцію, надаючи громадськості узагальнену інформацію про окремі аспекти функціонування судової влади.

²³ Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11.2010 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text> (дата звернення 27.06.2025).

²⁴ Н. Сташків, 'Принцип поваги до суду: теоретико-правове дослідження' (дис докт філос в галузі права 2021) 213.

²⁵ Мочульська (н 6).

Стаття 59 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” передбачила окрему форму моніторингу – моніторинг способу життя судді з метою встановлення відповідності рівня життя судді наявному у нього та членів його сім’ї майну і одержаним ними доходам. Такий моніторинг здійснюється на вимогу ВККС, ВРП та інших компетентних органів з визначених законом підстав. Результати моніторингу способу життя судді можуть використовуватися для оцінки дотримання суддею правил суддівської етики, а інформація, отримана за результатами моніторингу, включається до суддівського досьє.

Аналіз декларацій доброчесності та родинних зв’язків суддів дає змогу громадськості здійснювати моніторинг не лише за судами чи професійною діяльністю суддів, а й за сферою їхнього приватного життя. Це справедливо і не може розглядатися як порушення особистого простору судді, оскільки судді є публічними особами, які наділяються широкими повноваженнями.

В Україні набули популярності громадські організації, основними сферами діяльності яких є громадський контроль і моніторинг за судовою владою. Це свідчить не лише про значний суспільний інтерес до судової влади, а й про підвищення рівня її транспарентності, що дає змогу громадськості взаємодіяти з нею у нових формах. Запит громадськості на реалізацію такої форми контролю судової влади доволі високий. Свідченням цього є активне функціонування двох інформаційних платформ: 1) PROSUD, яка створена громадськими організаціями “Центр протидії корупції”, “Автомайдан”, “Канцелярська сотня”. На електронному сайті PROSUD міститься інформація щодо 7953 суддів України, а саме: декларація судді, відомості про майно та статки судді; 2) «Чесно фільтруй суд» – створена у рамках всеукраїнського руху “Чесно” у червні 2016 р. Це онлайн-ресурс, на якому акумульована вся інформація про суддів – декларації, родинні зв’язки, судові рішення, публікації у ЗМІ та висновок про доброчесність за методологією Руху “Чесно”.

Також з 5 лютого 2016 р. розпочав свою роботу Комітет етики правосуддя, який є частиною громадської організації “Відкрита Україна” в рамках проекту “Відкритий Суд”. Комітет етики правосуддя – це орган, створений для розгляду випадків порушення етичних норм суддями, прокурорами та адвокатами, з метою підтримки високих стандартів у сфері правосуддя. Насамперед Комітет розглядає відеоматеріали, які засвідчують поведінку судді, прокурора, адвоката, яка не відповідає стандартам правосуддя й може звертатися до компетентних органів про притягнення їх до дисциплінарної відповідальності²⁶.

²⁶ Положення Ради суддів України про комітет з питань дотримання етичних норм, запобігання корупції і врегулювання конфлікту інтересів, затверджене рішенням Ради суддів України 04.02.2016 № 3 <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr003414-16#Text>> (дата звернення 27.06.2025).

Особливу роль у відносинах “громадськість – судова влада” відіграють медіа. Висвітлюючи окремі аспекти судової реформи, розгляд судових справ чи даючи оцінку діям конкретного судді, медіа провокують певну реакцію громадськості, формують громадську думку про судову владу та здійснюють інформаційний вплив на суспільство та державу. Налагодження комунікації між судами та медіа має бути одним із напрямів реформування судової влади.

Висновки. На основі наведеного доходимо висновків, що довіра громадськості до судової влади та повага до суддів є запорукою ефективності та легітимності судової системи. Цілком закономірно, що доброчесність та етична поведінка судді стали предметом громадського контролю та моніторингу. Вони жодною мірою не порушують принципу незалежності судової влади, натомість надають їй додаткової легітимності. Судова влада суттєво відрізняється від інших гілок влади щодо меж громадського контролю за її діяльністю. Вона не є тим представницьким органом, який безпосередньо формують громадяни шляхом виборів, в її основі лежить меритократичний процес формування. Так, судді обираються на посади в результаті проходження професійного відбору, який має продемонструвати рівень їхньої фахової підготовки та доброчесності. Участь громадян у процесі обрання суддів у формі експертних груп з питань доброчесності може лише позитивно впливати на легітимність судової влади.

Однак для того, щоб зберегти баланс між правом громадянина на участь у здійсненні правосуддя та незалежністю судової влади, необхідно врахувати окремі застереження.

По-перше, громадський контроль не повинен стати формою тиску на суддів, оскільки його правова природа полягає в забезпеченні комунікації між громадянським суспільством та судовою владою, яка має вияв через оцінювання громадськістю рівня виконання суддями своїх повноважень.

По-друге, громадський контроль має свої правові межі та форми, тому законодавець у процесі своєї діяльності повинен застосовувати принцип домірності між правом громадян на участь у здійсненні правосуддя та забезпеченням незалежності судді в процесі ухвалення судових рішень.

По-третє, громадський контроль не може охоплювати у будь-якій формі позапроцесуальну ревізію судових рішень. Перевірка їх законності та обґрунтованості може здійснюватися винятково у процесуальному порядку судами вищої інстанції.

По-четверте, належна комунікація між громадянським суспільством та судовою владою передбачає не лише відкритість і готовність до неї суддів, а й високий рівень правосвідомості та правової культури населення. Це зумовлює необхідність використання значних ресурсів для проведення загальнонаціональних заходів з правової освіти та виховання.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Ovcharenko O, Sukhova A, Hlomb M, *Doslidzhennia katehorii "dobrochesnist" u konteksti doboru ta kvalifikatsiinoho otsiniuvannia suddiv: Analitychmyi zvit* (USAID 2024) (in Ukrainian).

Journal articles

2. Buromenskyi M, Serdiuk O, 'Dobir suddiv vyshchoi instantsii: analiz inozemnoho dosvidu' [2016] 4 *Visnyk Vyshchoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy* 42–45 (in Ukrainian).
3. Kravchuk V, 'Hromadskyi kontrol sudovoi vlady yak sposib vidnovlennia doviry suspilstva do sudiv ta suddiv' [2016] 3(7) *Aktualni problemy pravoznavstva* 11 (in Ukrainian).
4. Mochulska M, 'Sudova vlada ta hromadskist: vzaiemodiia v umovakh konstytutsiinoi reformy pravosuddia v Ukraini' [2018] 3 *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava* 39–46 (in Ukrainian).

Theses

5. Stashkiv N, 'Pryntsyp povahy do sudu: teoretyko-pravove doslidzhennia' (dys dokt f-fii v haluzi prava 2021) (in Ukrainian).

Websites

6. Hryshchenko K, 'Zaluchennia hromadskosti do orhaniv suddivskoho vriaduvannia' (22.09.2020) <<https://dejure.foundation/zaluchennia-hromadskosti-do-organiv-suddivs>> (accessed 27.06.2025) (in Ukrainian).
7. Zvit za rezultatamy doslidzhennia "Stavlennia hromadian Ukrainy do sudovoi systemy" (Razumkov tsentr) <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zvitSud2020.pdf> (accessed 27.06.2025) (in Ukrainian).
8. Shyba I, Malyshev B, Polisi-brif "Vzaiemodiia hromadskosti ta vlady u protsesi doboru ta otsiniuvanni sudovoi vlady: poshuk efektyvnoi modeli" (29.05.2018) <<https://dejure.foundation/vzaemodia-gromadskosti-ta-vlady-u-dobori-ta-ociniuvanni-sudovoi-vlady>> (accessed 27.06.2025) (in Ukrainian).

Vitaliy Kovalchuk

CIVIC OVERSIGHT OF THE JUDICIARY AND JUDICIAL INTEGRITY IN UKRAINE

ABSTRACT. The article provides a comprehensive analysis of the interaction between civil society and the judiciary in Ukraine. The author examines the preconditions for public influence on the judiciary: the principle of citizen participation in the administration of justice, the independence of the judiciary, and the integrity of judges. The article explores such a form of citizen participation in the administration of justice as public oversight of the judiciary. According to the author, public oversight of the judiciary is an indirect, "soft" form of public influence on courts and judges. It should be regarded as an interaction between civil society and state authorities through the establishment of stable and effective mechanisms for fair decision-making and communication. The exercise of such oversight within the functioning of the judiciary involves the public's evaluation of how courts (and judges) carry out their duties and the assessment of their overall effectiveness.

The author argues that public oversight of the judiciary has its legal boundaries. Its subject matter may include: the integrity and professional ethics of judges, the accuracy of information provided by judges in their declarations, the implementation of the principle of transparency in the

administration of justice, the actual independence of courts and judges hearing specific cases from any external influence, as well as the procedure for selecting judicial candidates and their compliance with moral and ethical standards. The article devotes considerable attention to the activities of the Public Integrity Councils (PIC), whose purpose is to assist the High Qualification Commission of Judges of Ukraine in determining whether a judge (or judicial candidate) meets the criteria of professional ethics and integrity for the purposes of qualification assessment. The focus is placed on the positive experience of the PIC, its shortcomings, and future prospects. Attention is also given to foreign practices of public oversight of the judiciary.

The author argues that judicial integrity and ethical conduct have justifiably become the subject of public oversight and monitoring. These aspects do not violate the principle of judicial independence; on the contrary, they provide the judiciary with additional legitimacy. At the same time, both at the legislative level and in its application, a balance must be maintained between the constitutional right of citizens to participate in the administration of justice and the judge's duty to render independent, impartial, and effective judicial decisions.

KEYWORDS: public oversight; judiciary; judicial integrity and professional ethics; judicial legitimacy; transparency; monitoring; Public Integrity Council; Supreme Court; High Council of Justice; High Qualification Commission of Judges.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Андріанна Бадида

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5980-5132>
Researcher ID: rid29999
Andrianna.badyda@gmail.com

УДК 342.565.2-045.75.01(44):342(4-6ЄС)

ОСОБЛИВОСТІ ФРАНЦУЗЬКОГО
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА
ЧЕРЕЗ ТРІАДУ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ:
АКСІОЛОГІЧНОГО, ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО
ТА ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО

Анотація. У статті досліджується методологія аналізу інституту конституційного судочинства у Французькій Республіці з позицій трьох основних підходів: аксіологічного, інституціонального та герменевтичного. Обґрунтовується доцільність поєднання таких підходів для цілісного осмислення природи та функціонального призначення Конституційної ради Франції.

Метою статті є аналіз провідних наукових підходів (аксіологічного, інституціонального та герменевтичного) для глибшого вивчення специфіки конституційної юрисдикції у Французькій Республіці.

Аксіологічний підхід дає змогу розглядати французький орган конституційної юрисдикції як інституцію, що втілює ціннісні засади конституціоналізму. Особливу увагу приділено аналізу прецедентної практики Ради, що надає нормативного змісту фундаментальним цінностям та принципам конституційного правопорядку, зокрема, у контексті біоетики, охорони здоров'я та пенітенціарного права.

Інституціональний підхід використано для вивчення Конституційної ради як політико-правового органу, що функціонує в системі стримувань і противаг. Розглянуто порядок формування її складу, зокрема, участь Президента Республіки та двох палат Парламенту, а також специфіку членства колишніх президентів. Окремо проаналізовано повноваження так званих “суддів-фільтрів” після появи інституту пріоритетного питання конституційності у Франції.

Герменевтичний підхід уможливив розкрити зміст понять, що опосередковують тлумачення норм “блоку конституційності”, зокрема, “конституційної ідентичності”, “фундаментальні принципи, визнані законами Республіки” тощо. Підкреслено, що орган конституційної юрисдикції здійснює інтерпретацію певних принципів і надає їм нової сутності.

Висновується, що методологічний плюралізм є необхідним інструментом для глибокого осмислення специфіки французької системи конституційної юрисдикції та її місця у європейському правовому просторі.

Ключові слова: методологія; наукові підходи; конституційне судочинство; Конституційна рада; конституційні принципи; європейська правова традиція.

У сучасній правовій науці зростає інтерес до методологічного аналізу моделей конституційного судочинства, які розвиваються у державах, які належать до різних правових традицій. У межах європейської правової традиції особливої актуальності набула французька модель конституційного судочинства, яка демонструє значну еволюцію повноважень органу конституційної юрисдикції – Конституційної ради (особливо після конституційної реформи 2008 р.) і відкритість до впливу законодавства Європейського Союзу і конвенційної системи. Однозначно такі тенденції викликають потребу в поглибленому методологічному осмисленні не лише діяльності Ради, а й ширшого кола питань, пов'язаних з конституційною юрисдикцією у Французькій Республіці.

Метою цієї статті є аналіз тріади провідних підходів – аксіологічного, інституціонального та герменевтичного – у аспекті вивчення специфіки конституційної моделі Французької Республіки в контексті європейської правової традиції. Таке методологічне спрямування дає можливість осмислити не лише особливості повноважень Конституційної ради, а й глибші ціннісні основи правозастосування.

Об'єктом дослідження є конституційне судочинство у Французькій Республіці, а предметом – методологічні підходи до його наукового аналізу, зокрема, аксіологічний, інституціональний та герменевтичний, що дають змогу вникнути як до внутрішньої будови та діяльності органу конституційної юрисдикції, так і до її зовнішніх проявів – взаємодії з європейським правовим простором.

Стан дослідження. Проблематика методології становить науковий інтерес багатьох українських і зарубіжних вчених, зокрема, А. Ладанюк, А. Колодій, М. Тропер та ін. Проте до цього часу бракує досліджень саме специфіки французького конституційного судочинства через призму наукових підходів, зокрема, аксіологічного, інституціонального та герменевтичного.

У контексті цієї статті методологія відіграє важливу роль, адже забезпечує комплексне, цілісне та об'єктивне пізнання сутності інституцій, їх наповнення та еволюції конституційного судочинства у Французькій Республіці. Власне саме поняття методології аналізується багатьма науковцями. Зокрема, український вчений А. Ладанюк розкриває поняття “методології” як концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища¹. Український вчений А. Колодій формулює поняття методології наукових досліджень у широкому та вузькому значеннях: ‘методологія у найбільш широкому розумінні – це вчення про наукові засади, підходи, принципи та методи, а також вчення про те, як потрібно мислити при написанні наукового дослідження, а у вузькому – це теоретична основа, яка використовується або може бути використаною у про-

¹ А. Ладанюк, Л. Власенко, В. Кишенько, *Методологія наукових досліджень: Навч. посіб.* (Ліра-К 2018) 177.

цесі наукового пізнання². У своєму дослідженні автор виокремлює перелік світоглядних засад, філософських підходів, методологічних принципів, загальнонаукових, спеціальних та інших методів, що реалізуються в наукових дослідженнях. Крім того, поділяємо його точку зору щодо невичерпності існуючих методів дослідження через постійний динамічний розвиток права, його нормативної та інституційної складових³.

У більшості сучасних держав методологічні підходи уособлюють теоретичні принципи в поєднанні з емпірикою, що дає змогу досягати більшої точності в інтерпретації. Саме такий методологічний підхід дає змогу адаптувати досвід зарубіжних держав до подібних проблем в Україні.

На нашу думку, найвдаліше розкрити сутність і функціональне наповнення Конституційної ради Франції як втілення конституційної юрисдикції уможливить сукупність таких підходів, як аксіологічний, інституціональний та герменевтичний.

Аксіологічний підхід використовується для аналізу ціннісного навантаження конституційного судочинства в демократичній правовій державі. У цьому дослідженні цей підхід передбачає дослідження інституту конституційного судочинства у Французькій Республіці крізь призму базових правових цінностей, характерних для європейської правової традиції, зокрема принципу верховенства права, поваги до прав людини, поділу влади, демократії тощо. У своїй праці “Судова система і демократія” французький вчений М. Тропер піднімає питання про повноваження суддів вирішувати справи, хоча вони не обрані народом і чи сумісна суддівська влада з демократією? Висновок М. Тропера полягає в тому, що справжня демократія – це і є судова влада⁴. Щоб стверджувати, що роль судів відповідає демократії, потрібно або заперечувати їхню дискреційну силу та стверджувати, що вони лише застосовують існуюче законодавство, не маючи можливості висловлювати ідеологічні уподобання чи робити аксіологічний вибір, або створити організацію, яка б позбавляла їх такої дискреційної влади⁵. Автор стверджує, з чим, до речі, не можна не погодитись, що законодавство є не завжди набором чітких тверджень. Крім того, прогалин неможливо уникнути, тому усі спроби заборонити суддям тлумачити закони зазнали невдачі, у тому числі й під час Французької Революції⁶.

Деталізуючи аксіологічний підхід, важливо зазначити, що Конституційна рада є тим інструментом, що утворює цінності демократичного конституціоналізму, що були історично сформовані в європейському контексті (від Революції 1789 р. до сучасного права Ради Європи та права ЄС). Такими

² А Колодій, ‘Методологія наукових досліджень у конституційному праві України’, *Методологія проведення галузевих юридичних досліджень* (О Кот, А Гриняк, М Хоменко ред, Гельветика 2022) 91.

³ Там само 111.

⁴ M Troper, ‘Le Pouvoir Judiciaire et la Démocratie’ [2007] 1(2) EJLS 2.

⁵ Ibid (n 4) 5

⁶ Ibid (n 4) 8–9.

цінностями є насамперед конституційні принципи: суверенітет, світськість, соціальний характер, братерство тощо. До прикладу, Конституційна рада Франції своїм рішенням від 2018 р. надала цьому принципу статусу “конституційного”⁷. Ще приклад: одним із фундаментальних принципів конституційного правопорядку Франції є принцип поваги до людської гідності, який також отримує нормативне наповнення через практику Конституційної ради. Особливого значення набула його реалізація у сфері біоетики, охорони здоров’я та пенітенціарного права. Рада у своїх рішеннях неодноразово підкреслювала, що дотримання принципу поваги до людської гідності має абсолютний характер, навіть у ситуаціях перебування особи під вартою, проходження медичних процедур або здійснення репродуктивних прав.

Крім того, аксіологічний підхід також сприяє розкриттю еволюції уявлень про справедливість, баланс публічної влади та гарантії прав людини, які відображаються у змінах функцій та повноважень Конституційної ради Франції, особливо після реформи 2008 р. та впровадження механізму наступного (а posteriori) конституційного контролю. Специфіку апостеріорного та апостеріорного контролю можна побачити з огляду на еталонні стандарти, які використовує Конституційна рада. Деякі з них є загальними, а саме: конституційні права, на які посилається пріоритетне питання конституційності (QPC) та навіть ті, що недавно закріплені та очікують застосування у конституційному рішенні (DC). Натомість Рада не розглядає порушення міжнародних зобов’язань або втручання законодавця у сферу регуляторної влади⁸.

Інституціоналізм як підхід, який ми пропонуємо як значущий у цьому дослідженні, застосовується для осмислення Конституційної ради як політико-правового інституту з особливою символічною легітимністю. Він дає змогу розглядати Конституційну раду Французької Республіки як правову та політичну інституцію, що виконує системоутворюючу роль у механізмі стримувань і противаг в умовах напівпрезидентської республіки. Такий аналіз дає змогу простежити, як формувалися, трансформувалися та функціонують організаційно-правові механізми конституційного контролю у Франції (зокрема до і після конституційної реформи 2008 р.), а також – яке місце Конституційна рада посідає в європейській моделі правової інтеграції. Застосування інституційного підходу дає змогу зробити акценти на вивченні взаємодії Конституційної ради з іншими суб’єктами влади, зокрема з Президентом Республіки, механізмів її формування, легітимації рішень, а також – її впливу на формування правосвідомості та політичної культури у Франції. Як приклад, можна проаналізувати взаємодію Президента Республіки з Конституційною радою. З боку Президента Республіки йдеться

⁷ А Бадида, ‘Братерство у Французькій Республіці: сутність та застосування’ [2024] 6 Аналітично-порівняльне правознавство 22.

⁸ А Бадида, *Конституційний контроль у Французькій Республіці: теоретико-правовий вимір* (РІК-У 2024) 346.

про призначення трьох членів Ради, включно з Головою (що свідчить про широкий дискреційний розсуд при призначенні), глава держави є одним із суб'єктів звернення до Ради (ст. 61 Конституції)⁹. З боку Конституційної ради зазначимо повноваження щодо контролю за виборами Президента Республіки (ст. 58 Конституції), у тому числі Рада перевіряє “правильність” списку кандидатів та оприлюднює результати цих виборів¹⁰. У Французькій Республіці, серед іншого, Конституційна рада не може перевіряти акти Президента республіки на відповідність Конституції, вона перевіряє лише “законодавчі положення”.

Варто підкреслити, що в контексті формування Конституційної ради, крім тих членів, що призначаються Президентом та двома палатами Парламенту, є цікавий факт існування “членів *ex officio*” в особі колишніх президентів Республіки. Без сумніву, це доволі “спірна особливість”. Це правило вважається “квазізастарілим” на початку уже 2000-х років. Сьогодні два постійні члени засідають на обговореннях справ, які вони вважають гідними своєї колишньої гідності. Це фактично призводить до створення двох окремих судових складів – звичайного та урочистого, залежно від інтересу, який виявляють колишні президенти до справ, що виносяться на обговорення. Це правило членства колишніх глав держав у конституційній юрисдикції є абсолютно унікальним у Європі. Так само, виключний принцип призначення дев'яти звичайних членів Ради. Досі члени Ради були призначені на абсолютно дискреційний розсуд одного з трьох уповноважених органів (Президент Республіки, Голова Сенату, Голова Національних зборів), що є беззаперечним... без будь-якого попереднього контролю чи обговорення. Зрештою, цей вибір не підлягає жодним обмеженням, окрім національності. У жодній іншій європейській країні не було прийнято такої ексклюзивної системи призначення. Нововведення, запроваджене переглядом від 23 липня 2008 р., яке виносить призначення на публічне обговорення парламентськими комітетами, безсумнівно, є прогресом, але обмеженим у цьому сенсі: призначення, передбачені Президентом, підлягатимуть консультаціям з компетентним комітетом у кожній з двох асамблей, призначення, запропоновані головами асамблей, – висновку компетентного комітету відповідної асамблеї; відповідний комітет або комітети зможуть протистояти остаточному вето кваліфікованою більшістю в 3/5 поданих голосів. У той час як зарубіжні системи призначення часто запроваджували механізм парламентських виборів кваліфікованою більшістю, що вимагав від більшості та опозиції досягнення позитивного консенсусу, у Франції ми, таким чином, запроваджуємо можливість негативного консенсусу між більшістю та опозицією, який, як ми можемо передбачити, матиме мало можливостей бути

⁹ Texte intégral de la Constitution du 4 octobre 1958 en vigueur <<https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur>> (accessed 22.02.2025).

¹⁰ Ibid.

почутим. Тому нововведення має бути дуже обмеженим у своєму впливі. Однак принаймні перед призначенням має відбутися певне публічне обговорення, яке розірве систему мовчання, спекуляцій та несподіванок, яка слугує процедурою призначення¹¹.

Ще один підхід, який пропонуємо використати для розуміння природи конституційного судочинства у Франції, є герменевтичний підхід, який часто суперечить нормативізму, адже акценти ставляться на контекстуальному розумінні певного правового явища. Цей підхід вживається для тлумачення судової практики Конституційної ради Франції як джерела розуміння конституційних цінностей, він дає змогу інтерпретувати зміст інституту конституційного контролю у Французькій Республіці в контексті європейської правової традиції, розкриваючи глибинні смисли норм Конституції 1958 р., рішень Конституційної ради, а також таких понять, як “конституційна ідентичність”, “основоположні принципи, визнані законами Республіки” (RFRLR) тощо. Серед названих понять виокремимо, до прикладу, “основоположні принципи, визнані законами Республіки”. Ці принципи мають силу Конституції у Франції. Хоча вони й були створені свого часу законодавцем, але конституційної сили надає їм саме Рада, застосовуючи при цьому певні вимоги. Крім того, орган конституційної юрисдикції фактично “розгортає” зміст цих принципів у своїх рішеннях¹². Цікавий нюанс полягає у тому, що Конституційна рада також залишає за собою дискреційні повноваження у вирішенні питання про надання тому чи іншому принципу статусу RFRLR. Як приклад, справа про шлюб між особами однієї статі (у цьому випадку йдеться про відмову надати цьому принципу статус RFRLR)¹³.

Герменевтичний підхід дає змогу також з'ясувати, як правозастосовувачі у Франції (зокрема, Конституційна рада) тлумачать і розвивають конституційні положення у змінюваному соціально-політичному контексті. Особливу увагу звертаємо на еволюцію інтерпретації Конституції під впливом європейської інтеграції, у тому числі в рамках членства Франції у ЄС, а також – ролі герменевтики в забезпеченні балансу між національною конституційною ідентичністю та європейським правовим порядком. У цьому ключі зазначимо, що Конституційна рада вважає, що не уповноважена контролювати відповідність закону законодавству ЄС та визнавати неконституційним закон, що втілює директиву Союзу, яка суперечить ідентичності Франції. Тобто реалізація примату права ЄС щодо французького законодавства покладається на суди загальної юрисдикції¹⁴.

¹¹ O Jouanjan, ‘Modèles et représentations de la justice constitutionnelle en France: un bilan critique’ [2009] 2 Jus Politicum (26.02.2025).

¹² А Бадида (н 8) 152.

¹³ Décision n° 2013-669 DC du 17 mai 2013. Loi ouvrant le mariage aux couples de personnes de même sexe <<https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2013/2013669DC.htm>> (accessed 14.02.2025).

¹⁴ А Бадида, І Переш, Д Пеца, ‘Конституційна рада Франції та її роль в оцінці конституційності джерел права Європейського союзу’, *Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спро-*

Заключною тезою у виборі герменевтичного підходу є існування у Французькій Республіці так званого широкого поняття Конституції. Іншими словами, Конституційна рада оперує не лише текстом Конституції 1958 р., а й іншими джерелами, що мають силу Конституції (“блок конституційності”)¹⁵.

Цінною у цьому ключі є теза французького вченого О. Жуанжана, який у своєму дослідженні під назвою “Моделі та репрезентації конституційного правосуддя у Франції: критична оцінка” вказує на те, що існує тверде ядро, яке всюди формує матеріальне серце конституційного правосуддя, і цим серцем є контроль конституційності (формальних) законів. Решта – це змінна геометрія, що залежить від конституційних систем. Це принаймні рішення, яке має перевагу в посиленні та обмеженні небезпеки неконтрольованого звернення до “моделі” в суворо догматичній юридичній роботі. “Монополія” конституційного суду більше не є нечіткою “на конституційне тлумачення”, а “на оцінку конституційності законів”. Однак навіть таке посилення визначення монополії залишається надто неточним¹⁶.

Важливо зробити висновок про наслідки розвитку конституційного судочинства, закріпленого конституційним переглядом від 23 липня 2008 р. та встановленням пріоритетного питання конституційності, шляхом розширення сфери вивчення конституційного правосуддя на так звані звичайні суди. Йдеться про так звані суддів-фільтрів – суди першої інстанції та Касаційний суд і Державну раду, що дає змогу певною мірою розглядати їх як “квазіконституційні” суди. Такий висновок напрошується через їх повноваження, які вони отримали внаслідок реформи 2008 р., оцінювати ситуацію – передавати до Конституційної ради пріоритетне питання конституційності чи ні¹⁷. Розширення перспективи за межі лише Конституційної ради призводить до розгляду кожного суду як такого, що має роль конституційного судді, тобто повноваження та обов’язки щодо забезпечення захисту Конституції. Цей новий горизонт відкриває шлях до порівняння умов здійснення конституційного контролю цими різними суддями. Це дає змогу нам визначити не лише основні риси французької системи конституційного правосуддя, а й відповідний внесок юрисдикцій у її складі.

Висновки. Використання трьох підходів, що були вжиті у статті, дає змогу виявити правову природу Конституційної ради Французької Республіки, враховуючи ціннісні орієнтири, її повноваження та правозастосовну практику. Аксиологічний підхід уможливорює виявити ціннісну спрямованість Ради. У своїх правових позиціях вона часто апелює до конституційних

можність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти: Матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції (Liha-Pres 2024) 84.

¹⁵ А Бадида, ‘Поняття “конституційного блоку” в Французькій Республіці: доктрина і судова практика’, *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики: матеріали наукового семінару (19 червня 2020 р.)* (Н Лепіш упор, ЛьвДУВС 2020) 7–13.

¹⁶ О Jouanjan (n 11).

¹⁷ А Бадида, ‘Державна рада та Касаційний суд у ролі квазіконституційних органів у Французькій Республіці’ [2024] 4 Приватне та публічне право 3.

принципів, фундаментальних принципів, визнаних законами Республіки, цінностей демократії, гідності людини тощо. Інституціональний підхід виявляє структуру Ради, процедурні аспекти, які демонструють її особливість порівняно з іншими європейськими конституційними судами. Застосування герменевтичного підходу сприяло розумінню інтерпретації конституційних норм Конституційною радою не лише в національному правопорядку, а й у напрямі європейського права. Очевидно, що дослідження конституційного судочинства у Франції потребує методологічного плюралізму у правовій науці.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Badyda A, *Konstytutsiyni kontrol u Frantsuzkii Respublitsi: teoretyko-pravovyi vymir* (RIK-U 2024) (in Ukrainian).
2. Ladaniuk A, Vlasenko L, Kyshenko V, *Metodolohiia naukovykh doslidzhen: Navch. posib.* (Lira-K 2018) (in Ukrainian).

Edited books

3. Kolodii A, 'Metodolohiia naukovykh doslidzhen u konstytutsiinomu pravi Ukrainy', *Metodolohiia provedennia haluzevykh yurydychnykh doslidzhen* (O Kot, A Hryniak, M Khomenko red, Helvetyka 2022) (in Ukrainian).

Journal articles

4. Jouanjan O, 'Modèles et représentations de la justice constitutionnelle en France: un bilan critique' [2009] 2 *Jus Politicum* (26.02.2025).
5. Troper M, 'Le Pouvoir Judiciaire et la Démocratie' [2007] 1(2) *EJLS* 2.
6. Badyda A, 'Braterstvo u Frantsuzkii Respublitsi: sutnist ta zastosuvannia' [2024] 6 *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo* 22 (in Ukrainian).
7. Badyda A, 'Derzhavna rada ta Kasatsiyni sud u roli kvazikonstytutsiinykh orhaniv u Frantsuzkii Respublitsi' [2024] 4 *Pryvatne ta publichne pravo* 3 (in Ukrainian).

Conference papers

8. Badyda A, 'Poniattia "konstytutsiinoho bloku" v Frantsuzkii Respublitsi: doktryna i sudova praktyka', *Suchasnyi konstytutsionalizm: problemy teorii ta praktyky: materialy naukovo seminaru (19 chervnia 2020 r.)* (N Lepish upor, LvDUVS 2020) 7–13 (in Ukrainian).
9. Badyda A, Peresh I, Petsa D, 'Konstytutsiina rada Frantsii ta yii rol v otsyntsi konstytutsiinosti dzherel prava Yevropeiskoho soiuzu', *Zakarpatski pravovi chytannia. Stalyi rozvytok ta instytutsiina spromozhnist v umovakh viiny: natsionalnyi ta mizhnarodno-pravovyi aspekty: Materialy XVI mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii* (Liha-Pres 2024) 84.

Andrianna Badyda

FEATURES OF FRENCH CONSTITUTIONAL JUSTICE THROUGH THE TRIAD OF SCIENTIFIC APPROACHES: AXIOLOGICAL, INSTITUTIONAL AND HERMENEUTIC

ABSTRACT. The article examines the methodology for analyzing the institution of constitutional justice in the French Republic from the standpoint of three main approaches: axiological, institutional,

Андріанна Бадида

and hermeneutic. The feasibility of combining such approaches for a holistic understanding of the nature and functional purpose of the Constitutional Council of France is substantiated.

The purpose of the article is to analyze the leading scientific approaches (axiological, institutional, and hermeneutic) for a deeper study of the specifics of constitutional jurisdiction in the French Republic.

The axiological approach makes it possible to consider the French body of constitutional jurisdiction as an institution that embodies the value principles of constitutionalism. Particular attention is paid to the analysis of the precedent practice of the Council, which gives normative content to the fundamental values and principles of constitutional law, in particular, in the context of bioethics, health care, and penitentiary law.

The institutional approach is used to study the Constitutional Council as a political and legal body that functions in a system of checks and balances. The procedure for forming its composition is considered, in particular, the participation of the President of the Republic and the two chambers of Parliament, as well as the specifics of the membership of former Presidents. The powers of the so-called “filter judges” after the emergence of the institution of the priority issue of constitutionality in France are separately analyzed.

The hermeneutical approach made it possible to reveal the content of the concepts that mediate the interpretation of the norms of the “constitutionality bloc”, in particular, “constitutional identity”, “fundamental principles recognized by the laws of the Republic”, etc. It is emphasized that the body of constitutional jurisdiction interprets certain principles and gives them a new essence.

It is concluded that methodological pluralism is a necessary tool for a deep understanding of the specifics of the French system of constitutional jurisdiction and its place in the European legal space.

KEYWORDS: methodology; scientific approaches; constitutional justice; Constitutional Council; constitutional principles; European legal tradition.

Сергій Булгаков

аспірант кафедри міжнародного права
та галузевих правових дисциплін
Київського університету права НАН України,
старший юрисконсульт управління
претензійно-позовної роботи
Юридичного департаменту Національного банку України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-0112-7858>
sbulgakovf@gmail.com

УДК 347.91

АНАЛІЗ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ СТРОКУ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ У ТРУДОВИХ СПОРАХ НА ОСНОВІ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Анотація. Проблема застосування строків звернення до суду у трудових спорах є надзвичайно актуальною. Існуюча невизначеність щодо природи цих строків (зокрема, матеріальна чи процесуальна) призводить до суперечливої судової практики та, як наслідок, до відмови у розгляді справ або задоволенні позовів без належного врахування обставин. Незважаючи на критичні правові наслідки, це питання недостатньо висвітлене в юридичних дослідженнях, що зумовлює потребу в подальшому його вивченні та розробці.

Метою цієї статті є дослідження та аналіз судової практики в частині застосування строку звернення до суду у трудових спорах, що доповнить наявний науковий матеріал на цю тему.

Дослідження показало, що термінологія “строк звернення до суду” (Кодекс законів про працю України) та “строк позовної давності” (Цивільний кодекс України) часто використовується як тотожна. Однак аналіз співвідношення строків у Кодексі законів про працю України та Кодексі адміністративного судочинства України, що регулюють споріднені трудові та службові відносини, виявляє суперечливі підходи до визначення їх природи: як матеріальних, так і процесуальних. Ця подвійність простежується і в судовій практиці, де процесуальні строки (як-от преюдиційні) можуть впливати на матеріальні правовідносини, а матеріальні строки (позовна давність) можуть бути поновлені, всупереч ustalеним уявленням. Виявлено, що Верховний Суд у своїх рішеннях змушений вдаватися до гнучкого застосування строків, навіть якщо це суперечить їхній класичній правовій природі. Це свідчить про те, що строк звернення до суду у трудових (службових) спорах має подвійну, змішану природу, поєднуючи в собі як матеріально-правові, так і процесуально-правові елементи. Він одночасно захищає права (матеріальний аспект) і забезпечує процесуальну ефективність.

На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що при визначенні правил застосування строку звернення до суду у трудових спорах слід керуватися виключно загальними принципами та розумінням трудового, а не цивільного права. Строки позовної давності у трудовому праві мають бути визнані окремим видом строку звернення до суду. Запропоновано врегулювати всі питання застосування строків звернення до суду у трудових спорах безпосередньо у Кодексі законів про працю України та поширити ці норми на всі трудові правовідносини в Україні як загальні норми позовної давності. Рекомендовано прямо заборонити застосування норм Цивільного кодексу України до позовної давності у трудових спорах, оскільки вони не відповідають сутності трудових правовідносин. Винятком можуть

Сергій Булгаков

бути лише змішані трудові та цивільні правовідносини, де цивільна позовна давність може застосовуватися субсидіарно.

Ключові слова: строк звернення до суду; трудові спори; позовна давність; судова практика; Верховний Суд.

Надзвичайна важливість строків звернення з позовом до суду у трудових спорах є очевидною, оскільки право на працю є конституційним правом особи (ст. 43 Конституції України¹). Тому оптимальні строки для звернення до суду за захистом права на працю та інших, пов'язаних з ним прав, мають визначатися у законодавстві, з одного боку, з метою сприяння сторонам трудового договору у захисті власних прав у разі незаконного їх порушення, а з іншого боку – мають застерігати випадкам штучного зволікання з відповідним зверненням тощо. При цьому держава, санкціонуючи звільнення винної особи від відповідальності з такої формальної причини як пропуск строку звернення до суду, має діяти максимально виважено, забезпечуючи передусім захист тієї особи, права якої порушені. Лише коли іншого виходу немає, слід відмовляти у захисті порушених прав, а не позбавляти особу права на захист з формальних міркувань.

На цей час питання природи строку звернення до суду у трудових спорах так і залишаються до кінця не з'ясованими. Як наслідок, неправильне застосування цього строку позбавляє працівників або роботодавців можливості захистити свої порушені права як у разі відмови у задоволенні позову, так і у разі відмови у розгляді справи судом, або дозволяє задоволення позову (розгляд вимог), коли строк вже сплив.

Метою цієї статті є дослідження та аналіз судової практики в частині застосування строку звернення до суду у трудових спорах, що доповнить наявний науковий матеріал на цю тему.

Незважаючи на наведені критичні правові наслідки застосування строку звернення до суду у трудових спорах, у юридичних дослідженнях, на нашу думку, цьому питанню приділяється недостатньо уваги, а тому існує потреба у подальшій роботі в цьому напрямі.

Методологічною основою дослідження є аналіз наукової літератури та судової практики з використанням формально-логічного, порівняльно-правового методів, методів тлумачення правових норм та постановки проблеми.

Окремі аспекти правового забезпечення строків звернення до суду за вирішенням трудових спорів теоретичного та практичного характеру досліджувалися в наукових працях таких вітчизняних учених, як: М. Іншин, К. Бориченко, А. Івановська, О. Боева, В. Бонтлаб, Н. Дараганова, С. Запара, Л. Золотухіна, Л. Купіна, І. Лагутіна, К. Мельник, Г. Чанишевата, К. Бориченко, А. Панченко та ін.

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.06.2025).

Ключовим питанням щодо строку звернення до суду у трудових спорах, яке ставить перед собою наука трудового права, є визначення природи цього строку. Розуміння природи надає можливість правильно та гармонійно цей строк застосовувати, виходячи з природи строку визначати його властивості та умови застосування.

Виходячи із філософської концепції Е. Канта речі в собі не піддаються пізнанню, проте річ проявляється як явище, слугує причиною явища. Якщо цю концепцію застосувати до строку звернення до суду, то можна сказати, що природу цього строку ми пізнати не можемо, проте ми можемо дослідити її прояви, зокрема у судовій практиці, та зробити висновки про її властивості, а також про закономірності, що їй притаманні.

Почнемо з термінології. Законодавець, на відміну від “строку позовної давності” у Цивільному кодексі України² (далі – ЦК України), у Кодексі законів про працю України³ (далі – КЗпП України) використовує термін “строк звернення до суду”.

Деякі вчені допускають застосування позовної давності до трудових правовідносин, вважають строки звернення до суду у трудових спорах спеціальними строками позовної давності⁴ та термінологічною неузгодженістю⁵.

Верховний Суд також допускає⁶ застосування до строку звернення до суду у трудових спорах терміна “строк позовної давності” та вважає його спеціальною позовною давністю.

Трудове право завжди мало квазісудові органи, уповноважені на вирішення трудових конфліктів. Саме тому в нормативних актах, які стосувалися їх вирішення, як зазначалося, так і зазначається про строк, у межах якого особа може звернутися до уповноваженого органу, одним із яких є суд.

З іншого боку, позовна давність у ст. 256 ЦК України визначається як строк, у межах якого особа може звернутися до суду.

Тобто у разі відсутності квазісудових органів, уповноважених на вирішення трудових конфліктів, визначення обох понять стало б тотожним.

Отже, різна термінологія не дає достатньо підстав говорити про те, що строк звернення до суду у трудових спорах є чимось відмінним від строку позовної давності.

Перейдемо до визначення того, інститутом якого права, матеріального чи процесуального, є строк звернення до суду у трудових спорах.

² Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення 27.06.2025).

³ Кодекс законів про працю України: Закон від 10.12.1971 № 322-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>> (дата звернення 27.06.2025).

⁴ В Лазор, ‘Регулювання строків позовної давності при вирішенні індивідуальних трудових спорів’ [2003] 8 Право України 78–80.

⁵ В Короленко, ‘Деякі шляхи оптимізації регулювання строків звернення до суду за вирішенням індивідуальних трудових спорів’ [2010] 10 Підприємництво, господарство і право 99–103.

⁶ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 27.04.2022 у справі № 185/1908/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104165106>> (дата звернення 27.06.2025).

Позовна давність є інститутом матеріального права та міститься у ЦК України. Аналогічно строк звернення до суду у трудових спорах міститься у КЗпП України, а не у процесуальному кодексі, а тому можна було б сказати, що строк звернення до суду у трудових спорах також є строком матеріальним.

Зазначений висновок підкріплюється висновками Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС), яка також зазначає, що ст. 233 КЗпП України є нормою матеріального права, яка визначає строк судового захисту права працівника в разі порушення законодавства про працю⁷.

Проте відповідно до статей 122 і 123 глави 6 “Процесуальні строки” Кодексу адміністративного судочинства України⁸ (далі – КАС України) строк звернення до адміністративного суду з позовом щодо проходження публічної служби є процесуальним строком, а наслідком пропуску цього строку буде повернення позовної заяви або залишення її без розгляду (втрата права на позов у процесуальному сенсі).

Запобігаючи можливим запереченням зазначимо, що трудові та службові відносини є спорідненими⁹, хоча й розглядаються судами різної юрисдикції¹⁰. За змістом рішення Конституційного Суду України від 07.05.2002 № 8-рп/2002¹¹ при розгляді та вирішенні справ, пов’язаних зі спорами щодо проходження публічної служби, суд, встановивши відсутність у спеціальних законах норм, може застосовувати норми КЗпП України, у якому визначені основні трудові права працівника. ВП ВС уточнює¹², що положення ст. 233 КЗпП України у деяких випадках мають перевагу в застосуванні над частиною п’ятою ст. 122 КАС України.

Тобто бачимо застосування до споріднених правовідносин (трудових і службових) різних підходів щодо строків звернення до суду. В одному випадку як до строку матеріального, а у другому – як до процесуального.

В іншій справі¹³ Верховний Суд уточнює, що КАС України встановлено спеціальні строки звернення до адміністративного суду у справах щодо пуб-

⁷ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.07.2024 у справі № 990/156/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/120426317>> (дата звернення 27.06.2025); Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.11.2018 у справі № 559/321/16-ц <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/78376917>> (дата звернення 27.06.2025).

⁸ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>> (дата звернення 27.06.2025).

⁹ В Непочатих, ‘Розгляд трудових спорів у порядку цивільного судочинства судами першої інстанції’ (автореф дис канд юрид наук, 2016) 16.

¹⁰ О Шурін, С Петрик, ‘Особливості розгляду і вирішення індивідуальних трудових спорів в порядку цивільного судочинства’ [2018] 11 Підприємництво, господарство і право 41–44.

¹¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 07.05.2002 № 8-рп/2002 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-02#Text>> (дата звернення 27.06.2025).

¹² Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.07.2024 у справі № 990/156/23 (н 7).

¹³ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 17.12.2021 у справі № 640/16928/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/101990449>> (дата звернення 27.06.2025).

лічної служби. Оскільки ж у цій справі суд протиставляє норми КАС України нормам КЗпП України, то малися на увазі спеціальні строки щодо загальних, установлених КЗпП України.

Тобто, якщо послідовно підходити до висновків Верховного Суду, строк по КЗпП України є спеціальним по відношенню до загального по ЦК України, а строк по КАС України є спеціальним по відношенню до загального по КЗпП України.

Але, як зазначалося вище, строк по КЗпП України і ЦК України є матеріальним, а строк по КАС України – процесуальним. Тобто виходить, що процесуальний строк є спеціальним по відношенню до матеріального.

У такому випадку маємо або уважати природу строку звернення до суду у трудових (службових) спорах змішаною (подвійною) або визнати, що в одному з випадків природа строку визначена неправильно.

ВП ВС в одному зі спорів про поновлення на посаді (адміністративний процес) зробила висновок про те, що процесуальні строки обмежують час, протягом якого правовідносини можуть вважатися спірними; після їх завершення, якщо ніхто не звернувся до суду за вирішенням спору, відносини стають стабільними¹⁴.

Ми вважаємо, що ВП ВС вимушена була зробити зазначений висновок. Вимушена, оскільки застосування строку виключно у процесуальному сенсі залишило б невизначеність у матеріальних правовідносинах сторін, а обставини потребували визначеності.

Тобто ВП ВС вважає, що процесуальний строк звернення до суду з позовом безпосередньо впливає на матеріальні правовідносини сторін.

А в іншій справі¹⁵ бачимо застосування Верховним Судом підходу, притаманного матеріальному строку позовної давності (ст. 263 ЦК України), до процесуального преклюзивного строку. Суд зазначає, що наявність дійсно непереборних обставин може слугувати підставою для визначення судом іншої дати початку обрахунку (преклюзивного) строку реалізації особою права на отримання одноразової грошової допомоги (службовий спір) або дати його завершення.

Преключивний строк є строком процесуальним, оскільки обмежує реалізацію особою свого права на звернення до суду. Преклюзивний строк, на відміну від строку позовної давності, не підлягає поновленню.

Проте, як бачимо із наведеної практики, обставини справи вимагають від Верховного Суду іншого розуміння.

¹⁴ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.04.2024 у справі № 990/135/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118465124>> (дата звернення 27.06.2025).

¹⁵ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 20.06.2024 у справі № 340/2259/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/119880042>> (дата звернення 27.06.2025).

Змінами, внесеними у 2022 р. до ст. 234 КЗпП України, також встановлено преклюзивний строк звернення до суду¹⁶. Тобто матеріальний, як ми зазначили на початку статті строк, застосовується як процесуальний.

Однак, як випливає із наведеної практики, цей строк може бути, зокрема, подовженим.

ВП ВС¹⁷ стверджує, що позовна давність не є інститутом процесуального права та не може бути відновлена (поновлена) в разі її спливу. З чого можна було б дійти до висновку, що якщо строк звернення до суду може бути поновлений, як у випадку з КЗпП України та КАС України, то цей строк є виключно процесуальним.

З іншого боку, Верховний Суд¹⁸ посилається на рішення Європейського суду з прав людини від 20.12.2007 у справі “Фінікарідов проти Кіпру”, в якому наголошується, що ‘механізм застосування позовної давності повинен бути достатньо гнучким, тобто, як правило, він мусить допускати можливість зупинення, переривання та поновлення строку позовної давності’¹⁹.

Тобто матеріальний строк позовної давності, так само як і процесуальний, може бути поновленим.

Зазначене наводить на думку про подвійну природу строку звернення до суду у трудових (службових) спорах, оскільки він має особливості, притаманні обом природам, як матеріальній, так і процесуальній.

З одного боку, цей строк безпосередньо впливає на матеріальні правовідносини сторін, а з іншого – має явно виражені процесуальні наслідки. Іншими словами, процесуальна природа цього строку не перешкоджає впливу на матеріальні правовідносини сторін, а матеріальна природа цього строку не заважає його процесуальному застосуванню. Можна сказати, що цей строк відіграє пограничну роль між матеріальним і процесуальним правом, його подвійність впливає із функцій строку – одночасно захищати права (матеріальний аспект) і забезпечувати процесуальну ефективність.

Зазначене підкріплюється доктриною змішаних інститутів, за якою сутність відносин, які регулює галузь права, не є однорідною. Вона може поєднувати в собі як матеріально-правові, так і процесуально-правові елементи.

¹⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон України від 01.07.2022 № 2352-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#n79>> (дата звернення 27.06.2025).

¹⁷ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19.11.2019 у справі № 911/3677/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/86310218>> (дата звернення 27.06.2025); Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19.11.2019 у справі № 911/3680/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/86310219>> (дата звернення 27.06.2025); Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.08.2019 у справі № 911/3681/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/84153021>> (дата звернення 27.06.2025).

¹⁸ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24.09.2019 у справі № 922/1151/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/84515934>> (дата звернення 27.06.2025).

¹⁹ Phinikaridou v. Cyprus. App 23890/02. European Court of Human Rights judgment. 20 December 2007 <<https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-84106>> (accessed 27.06.2025).

І в цьому бачимо суттєву відмінність між строком звернення до суду за КЗпП України та строком позовної давності за ЦК України.

Звернемося до постанови ВП ВС²⁰, у якій суд зазначає, що відповідно до частини першої ст. 9 ЦК України норми цього Кодексу у трудових спорах можуть застосовуватися лише субсидіарно, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства. Тоді як строки звернення до суду у КЗпП України передбачені окремо. У цій же постанові, як наслідок, зазначається, що строк звернення до суду за КЗпП України, на відміну від позовної давності за ЦК України, застосовується незалежно від заяви сторін.

Цікава ця правова позиція тим, що вона фактично виключає можливість застосування ЦК України у частині строків звернення до суду до трудових правовідносин, оскільки строки звернення до суду у КЗпП України, як зазначає суд, передбачені окремо.

На мою думку, такий підхід є правильним.

Помилково уважати, що строк звернення до суду є чимось абстрактним, не залежним від тих правовідносин, із яких він випливає, та на які у свою чергу впливає. Тому при регулюванні трудових відносин є неприпустимим виходити з основ цивільних, надавати пріоритет цивільним відносинам перед трудовими, використовувати логіку цивільних правовідносин (за аналогією або субсидіарно) до трудових. Такий підхід неухильно приведе до висновків, притаманних саме цивільним, а не трудовим правовідносинам. Аналогія може використовуватися у подібних правовідносинах, якими цивільні та трудові не є.

Висновки. При визначенні правил застосування строку звернення до суду у трудових спорах слід послуговуватися загальними принципами та розумінням трудового, а не цивільного права. Можна сказати, що цивільна позовна давність і трудова позовна давність є окремими видами строку звернення до суду.

Вбачається за необхідне врегулювати усі питання застосування строку звернення до суду у трудових спорах безпосередньо у КЗпП України та поширити на усі трудові правовідносини в Україні. Ці норми будуть загальними нормами позовної давності у трудових правовідносинах. Натомість у деяких законодавчих актах можуть бути визначені спеціальні норми щодо застосування строку позовної давності у трудових спорах, зокрема у службових.

Також пропонується прямо заборонити застосування норм ЦК України до позовної давності у трудових спорах, як таких, що не відповідають сутності трудових правовідносин.

Водночас можна припустити наявність змішаних трудових і цивільних правовідносин, у яких цивільна позовна давність може застосовуватися субсидіарно.

²⁰ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.11.2018 у справі № 559/321/16-ц (п 7).

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Korolenko V, 'Deiaki shliakhy optymizatsii rehuliuвання strokiv zvernennia do sudu za vyrishenniam indyvidualnykh trudovykh sporiv' [2010] 10 *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo* 99–103 (in Ukrainian).
2. Lazor V, 'Rehuliuвання strokiv pozovnoi davnosti pry vyrishenni indyvidualnykh trudovykh sporiv' [2003] 8 *Pravo Ukrainy* 78–80 (in Ukrainian).
3. Shuryk O, Petryk S, 'Osoblyvosti rozghliadu i vyrishennia indyvidualnykh trudovykh sporiv v poriadku tsyvilnoho sudochynstva' [2018] 11 *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo* 41–44 (in Ukrainian).

Theses

4. Nepochatykh V, 'Rozghliad trudovykh sporiv u poriadku tsyvilnoho sudochynstva sudamy pershoi instantsii' (avtoref dys kand yuryd nauk, 2016) 16 (in Ukrainian).

Serhii Bulhakov

ANALYSIS OF THE LEGAL NATURE OF THE LIMITATION PERIOD FOR APPEALING TO COURT IN LABOR DISPUTES BASED ON THE PRACTICE OF THE SUPREME COURT

ABSTRACT. The application of time limits for appealing to court in labor disputes represents a highly pressing issue. The existing ambiguity regarding the nature of these time limits (specifically, whether they are substantive or procedural) leads to inconsistent judicial practice. Consequently, this can result in the refusal to hear cases or the granting of claims without proper consideration of the circumstances. Despite the critical legal implications, this matter remains insufficiently explored in legal scholarship, underscoring the need for further in-depth research and development.

The objective of this article is to investigate and analyze judicial practice concerning the application of time limits for appealing to court in labor disputes. This research aims to augment the existing body of scientific literature on this topic.

Our research has revealed that in legal practice, the terminology “time limit for appealing to court” (Labor Code of Ukraine) and “statute of limitations” (Civil Code of Ukraine) are often used interchangeably. However, an analysis of the correlation between time limits in the Labor Code of Ukraine and the Code of Administrative Procedure of Ukraine, which regulate related labor and public service relations, uncovers conflicting approaches to determining their nature: they are treated as both substantive and procedural. This duality is also evident in judicial practice, where procedural time limits (such as preclusive periods) can directly impact substantive legal relationships, while substantive time limits (statutes of limitations) can be reinstated, contrary to established understandings. It was found that the Supreme Court, in its rulings, is often compelled to adopt a flexible application of these time limits, even when it contradicts their classical legal nature. This indicates that the time limit for appealing to court in labor (and public service) disputes possesses a dual, mixed nature, combining elements of both substantive and procedural law. It simultaneously protects rights (the substantive aspect) and ensures procedural efficiency.

Based on the conducted analysis, we conclude that when determining the rules for applying time limits in labor disputes, one should be guided exclusively by the general principles and understanding of labor law, rather than civil law. It is proposed that statutes of limitations in labor law should be recognized as a distinct type of time limit for appealing to court. We suggest that all aspects concerning the application of time limits in labor disputes be regulated directly within the Labor Code of Ukraine, and that these norms be extended to all labor relations in Ukraine as general rules for statutes of limitations. Furthermore, we recommend explicitly prohibiting the application of the Civil Code of Ukraine’s norms to statutes of limitations in labor disputes, as they do not align with the essence of labor relations. An exception may only apply to mixed labor and civil law relations, where the civil law statute of limitations could be applied subsidiarily.

KEYWORDS: limitation period for appeal to court; labor disputes; statute of limitations; legal nature; judicial practice; Supreme Court.

Сергій Миткалик

здобувач ступеня доктора філософії кафедри правосуддя
Державного університету інфраструктури та технологій
(Київ, Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-3579-7144>
serhiimytka@gmail.com

УДК:342;342.5;342.9

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ПРОГРАМ У ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. Наукова стаття присвячена дослідженню необхідності запровадження обов'язкового правового регулювання антикорупційних програм у органах місцевого самоврядування як інструменту підвищення прозорості та підзвітності місцевої влади. Розглядається вплив Угоди про асоціацію з Європейським Союзом на зобов'язання України щодо посилення антикорупційних заходів, зокрема щодо незалежності антикорупційних органів, судової реформи та боротьби з відмиванням коштів.

У статті наголошується, що ефективна реалізація антикорупційних програм є одним із ключових чинників для успішного просування переговорів про вступ України до ЄС, оскільки розділи 23 (“Судова влада та основоположні права”) і 24 (“Юстиція, свобода та безпека”) залишаються центральними під час усього процесу інтеграції. Визначаються основні правові та економічні передумови, що сприяють поширенню корупції в органах місцевого самоврядування, серед яких – недосконале законодавче регулювання та відсутність належної відповідальності.

У науковій статті аналізуються переваги запровадження обов'язкових антикорупційних програм на рівні місцевого самоврядування, серед яких – систематизація управління корупційними ризиками, підвищення прозорості у прийнятті рішень та формування культури доброчесності серед посадових осіб. Наголошується на необхідності комплексного підходу до антикорупційної політики через створення ефективної нормативно-правової бази, запровадження механізмів превентивного контролю та активну участь громадськості в моніторингу антикорупційних заходів.

Запровадження антикорупційних програм у органах місцевого самоврядування розглядається як ключовий інструмент у зміцненні інституційної спроможності держави, підвищенні громадської довіри та забезпеченні відповідності стандартам ЄС у сфері прозорості, верховенства права та підзвітності органів влади.

Ключові слова: антикорупційна програма; органи місцевого самоврядування; корупційні ризики; доброчесність; корупційне правопорушення.

Проблема корупції в органах місцевого самоврядування залишається серйозним викликом для України на шляху до європейської інтеграції.

Фактори виникнення корупції та шляхи запобігання корупційним ризикам у органах місцевого самоврядування висвітлено у працях таких авторів,

Сергій Миткалик

як Н. Щур, Є. Марич, Р. Марчук, Ю. Камардіна, В. Трепак, А. Філіпенко, О. Кохан, М. Хавронюк, О. Піскунова, С. Бортник та ін.

Незважаючи на певний прогрес у боротьбі з корупцією, відсутність системного правового регулювання антикорупційних програм на місцевому рівні створює прогалини в ефективності антикорупційних заходів. Відсутність єдиного підходу до обов'язковості антикорупційних програм у органах місцевого самоврядування призводить до того, що окремі громади зі значними бюджетами залишаються більш вразливими до корупційних ризиків.

Низький рівень залучення громадян до моніторингу здійснення антикорупційних заходів ускладнюють виявлення та запобігання корупційним ризикам. Крім того, політична залежність органів місцевого самоврядування місцевих органів влади від впливу бізнес-груп сприяє конфлікту інтересів, незаконному використанню бюджетних коштів і ухваленню рішень у інтересах окремих осіб. Відсутність належної відповідальності за порушення антикорупційного законодавства та недосконалість інституційних механізмів посилюють цю проблему.

Низький рівень культури доброчесності серед посадових осіб і відсутність систематичного навчання у сфері антикорупційної політики ускладнюють розробку та впровадження ефективних антикорупційних програм. Відсутність єдиного підходу до всіх органів місцевого самоврядування щодо розробки антикорупційних інструментів призводить до фрагментарності заходів з протидії корупції. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, що включає вдосконалення законодавства, підвищення громадського контролю та запровадження єдиного стандарту впровадження антикорупційних програм.

Метою статті є дослідження необхідності обов'язкового правового регулювання антикорупційних програм у органах місцевого самоврядування як засобу підвищення прозорості та підзвітності місцевої влади.

Україна посіла 105-е місце серед 180 країн у Індексі сприйняття корупції 2024 р., піднявшись на 37 позицій за десять років. Це свідчить про значний прогрес у боротьбі з корупцією¹. Проте реформи залишаються необхідними для досягнення європейських стандартів управління.

На думку В. Трепака, визначальною ознакою корупції є її належність до соціальних явищ². Корупція є породженням соціуму та відносин у ньому, коли відокремлення управлінських функцій у різних сферах (господарських, громадських тощо) породжує в посадові особи можливість розпоряд-

¹ Індекс сприйняття корупції – 2024 (Transparency International Ukraine, 11 лютого 2025) <<https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2024>> (дата звернення 21.03.2025).

² В Трепак, 'Ідентифікуючі ознаки корупції: визначення й характеристика' [2015] 35(II)3 Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право 109–110.

жатися ресурсами, приймати рішення не в інтересах цього самого суспільства, а виходячи зі своїх корисливо-еґоїстичних мотивів³.

Основними передумовами, які сприяють поширенню корупції в органах місцевого самоврядування, є соціальні, економічні, політичні, правові та інші процеси і явища, які існують на загальносоціальному рівні, у тому числі у формі соціальних суперечностей, та не маючи своєчасного й належного вирішення, створюють детерміністичне підґрунтя корупції. Вони зумовлюють виникнення і розвиток чинників, що стають безпосередніми причинами та умовами корупційних діянь⁴.

Як показує антикорупційна практика на місцевому рівні, у більшості областей закріплюється антикорупційне програмування як один із інструментів протидії корупції, а програми протидії корупції розглядаються як універсальний комплексний засіб антикорупційної політики.

Для боротьби з корупцією в органах місцевого самоврядування необхідно системне удосконалення правового регулювання, підвищення прозорості та відкритості в діяльності владних структур, а також активна участь громадськості у контролі за дотриманням законів⁵. Інтеграція України до Європейського Союзу має наблизити державу до європейських норм, удосконалити українське законодавство та посилити дієві інструменти запобігання корупційних ризиків. Саме тому варто розглянути детальніше важливість виконання євроінтеграційних зобов'язань Україною.

24 червня 2014 р. Україна уклала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом (далі – ЄС), Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами (далі – Угода)⁶. Угоду ратифіковано із заявою Законом України “Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони”⁷.

Держава Україна 28 лютого 2022 р. подала заявку на членство в ЄС. 23 червня 2022 р. Європейська рада офіційно надала Україні статус кандидата на вступ до ЄС⁸. Рішення було прийняте під час проведення засідання

³ Н Шур, ‘Бідність і корупція – загрозливий виклики сучасності’, *Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти, науки, практики: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Київ, 27 трав. 2011 р.: у 2 т., Т. 2* (Ю Ковбасюк, В Трошинський, С Загороднюк ред, НАДУ 2011) 310–312.

⁴ Є Марич, Р Марчук, *Боротьба з корупцією (бібліотека державного службовця): навч. посіб.* (КМЦППК 2012) 64.

⁵ О Кохан, ‘Боротьба з корупцією в органах місцевого самоврядування: правові передумови та шляхи подолання’ [2024] 82(2) Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право 182–186.

⁶ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (дата звернення 21.03.2025).

⁷ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2>> (дата звернення 21.03.2025).

⁸ Володимир Зеленський підписав заявку на членство України у ЄС (Офіс Президента України, 28 лютого 2022 р.) <<https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-pidpisav-zayavku-na-chlenstvo-ukrayini-u-73249>> (дата звернення 21.03.2025).

Сергій Миткалик

Європейської ради за участі глав держав та урядів 27 держав – членів Європейського Союзу.

Згідно з рекомендацією Європейської комісії в листопаді 2023 р. Європейська рада в грудні 2023 р. вирішила відкрити переговори про вступ до Європейського Союзу. Після виконання чотирьох кроків Європейська рада прийняла рамки переговорів у червні 2024 р. Перша міжурядова конференція, що знаменує офіційне відкриття переговорів про приєднання, відбулася 25 червня 2024 р., а двосторонні перевірочні зустрічі відбулися в липні.

Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2014 р. було започатковано не лише поглиблення політичного та економічного співробітництва, а й комплексні антикорупційні реформи. Основні вимоги включали посилення незалежності антикорупційних органів (призначення керівників Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП) і Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), забезпечення ефективної роботи цих органів (реформа судової системи, проведення прозорого конкурсу до Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів, забезпечення доброчесності суддів), боротьба з відмиванням коштів (гармонізація українського законодавства з нормами ЄС у сфері фінансового моніторингу), контроль за олігархами (реалізація закону про деолігархізацію, щоб зменшити вплив олігархів на економіку та політику) та антикорупційна стратегія (впровадження державної антикорупційної стратегії, що охоплює ключові сектори економіки та політики).

Після надання Україні статусу кандидата в члени Європейського Союзу в червні 2022 р. відкрився новий етап переговорного процесу щодо вступу до ЄС. У межах методології розширення Європейського Союзу розділи 23 (“Судова влада та основоположні права”) і 24 (“Юстиція, свобода та безпека”) є ключовими протягом усього переговорного процесу. Жоден розділ переговорів не буде закритий, доки не буде досягнуто контрольних показників за цими напрямками⁹.

Для ЄС боротьба та запобігання корупції є пріоритетом, оскільки вона впливає на верховенство права, прозорість державних інституцій та ефективне використання фінансової допомоги.

Україна демонструє прогрес у виконанні цих вимог, і від їхнього успішного виконання залежить, наскільки швидко просуватимуться переговори про повноцінне членство в ЄС.

У розділі 23 звіту Європейської комісії зазначається, що ключовими викликами для України є незалежність судової системи, реформа прокуратури та адвокатури, а також антикорупційна політика, яка включає в себе забезпечення реалізації антикорупційних заходів.

⁹ Тінювий звіт до розділу 23 “Правосуддя та фундаментальні права” Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 р. <<https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/09/tinovyj-zvit-rozdil-23-yes-ukrayina.pdf>> (дата звернення 21.03.2025).

Отже, у контексті процесу вступу України до Європейського Союзу питання боротьби з корупцією є ключовим, адже корупція підриває основи демократичного управління, економічної стабільності та громадської довіри.

Державна антикорупційна програма, яка реалізує Антикорупційну стратегію, передбачає заходи, обов'язкові до виконання державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами. Антикорупційна програма¹⁰ є основним документом третього рівня в системі антикорупційної політики, що слідує за Антикорупційною стратегією¹¹ та Державною антикорупційною програмою¹². Вона є найбільш всеохопним інструментом запобігання корупції та виступає як дорожня карта для впровадження інших антикорупційних інструментів.

Запорукою мінімізації корупційних проявів серед посадових осіб місцевого самоврядування є забезпечення належного застосування антикорупційного законодавства, а також превентивні заходи, які допомагають працівникам краще розуміти природу корупційних і пов'язаних з корупцією правопорушень, усвідомлювати їх негативні наслідки й невідворотність покарання¹³.

Антикорупційна програма – це засадничий комплексний документ, який визначає антикорупційну політику органу і процес управління корупційними ризиками в ньому.

Відповідно до ч. 1 ст. 19 Закону України “Про запобігання корупції”¹⁴ антикорупційні програми приймаються в:

- Адміністрації Президента України, Апараті Верховної Ради України, Секретаріаті Кабінету Міністрів України, Секретаріаті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Офісі Генерального прокурора, Службі безпеки України, міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, інших державних органах, юрисдикція яких поширюється на всю територію України, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях, державних цільових фондах – шляхом затвердження їх керівниками;
- Апараті Ради національної безпеки і оборони України – шляхом затвердження Секретарем Ради національної безпеки і оборони України;

¹⁰ Антикорупційні програми органів державної влади (Портал доброчесності) <<https://antycorportal.nazk.gov.ua/antycorprogram>> (дата звернення 21.03.2025).

¹¹ Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки (Національне агентство з питань запобігання корупції) <<https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsijna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf>> (дата звернення 21.03.2025).

¹² Державна антикорупційна програма на 2023–2025 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>> (дата звернення 21.03.2025).

¹³ М Хавронюк, О Піскунова, Н Москалець, О Хань, *Довідник із запобігання корупції в органах місцевого самоврядування* (Франко Пак 2024) 138.

¹⁴ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>> (дата звернення 21.03.2025).

Сергій Миткалик

– Національному банку України – шляхом затвердження Правлінням банку;

– Рахунковій палаті, Центральній виборчій комісії, Вищій раді правосуддя, Верховній Раді Автономної Республіки Крим, обласних радах, Київській та Севастопольській міських радах, Раді міністрів Автономної Республіки Крим – шляхом затвердження їх рішеннями.

Такий документ обов'язково приймається в обласних радах і Київській та Севастопольській міських радах. Однак його наявність у сільських, селищних, міських і районних радах не є обов'язковою. Антикорупційна програма не суперечить законодавству, а навпаки, демонструватиме прагнення до відкритої і прозорої політики.

Станом на 2024 р. лише 141 орган державної влади має чинні антикорупційні програми, тоді як 23 не виконали цю вимогу, що є тривожним показником.

Обов'язковістю ухвалення антикорупційних програм у обласних радах та Київській і Севастопольській міських радах є законодавчий обов'язок затверджувати антикорупційні програми, але навіть у разі порушення цього обов'язку до них не застосовуються жодні санкції чи заходи відповідальності. Така правова прогалина послаблює інституційну спроможність реалізації антикорупційної політики на місцевому рівні.

Для сільських, селищних, міських (крім Києва та Севастополя) і районних рад законодавство не передбачає обов'язковості ухвалення антикорупційних програм. Це свідчить про низький рівень правового регулювання у сфері запобігання корупції на базовому рівні місцевого самоврядування, що ускладнює реалізацію єдиної антикорупційної стратегії в державі. Відсутність правових наслідків за порушення обов'язку ухвалювати антикорупційні програми та відсутність обов'язковості для частини органів місцевого самоврядування створюють загрозу для реалізації системної та ефективної антикорупційної політики на всіх рівнях управління.

С. Бортник пропонує з метою вирішення проблем корупційних проявів у органах місцевого самоврядування, зокрема, впровадити системний підхід до запобігання корупції в органах державної влади та органах місцевого самоврядування на основі результатів аналізу корупційних ризиків та усунути передумови вчинення корупційних правопорушень під час здійснення адміністративних процедур¹⁵.

У абзаці 3 п. 2 Методології управління корупційними ризиками¹⁶, яка затверджена наказом Національного агентства з питань запобігання корупції 28 грудня 2021 р. № 830/21, визначено, що антикорупційна програма – це

¹⁵ С. Бортник, 'Проблемні питання запобігання корупції в органах місцевого самоврядування' [2016] 2 Вісник Чернівецького факультету Національного університету "Одеська юридична академія" 51–62.

¹⁶ Методологія управління корупційними ризиками, затверджена Наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 28 грудня 2021 р. № 830/21 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0219-22#Text>> (дата звернення 21.03.2025).

комплексний антикорупційний документ стратегічного типу, що визначає процес управління корупційними ризиками з урахуванням ідентифікованих у організації корупційних ризиків та державної антикорупційної політики.

Антикорупційна програма повинна передбачати: визначення засад загальної відомчої політики щодо запобігання та протидії корупції у відповідній сфері, заходи з їх реалізації, а також з виконання антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми; оцінку корупційних ризиків у діяльності органу, установи, організації, причини, що їх породжують, та умови, що їм сприяють; заходи щодо усунення виявлених корупційних ризиків, осіб, відповідальних за їх виконання, строки та необхідні ресурси; навчання та заходи з поширення інформації щодо програм антикорупційного спрямування; процедури щодо моніторингу, оцінки виконання та періодичного перегляду програм; інші спрямовані на запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням заходи.

На думку Ю. Камардіної і А. Філіпенко, антикорупційна програма є комплексним заходом антикорупційної політики, що забезпечує узгоджене застосування правових, економічних, освітніх, виховних, організаційних та інших заходів, спрямованих на протидію корупції, навіть там, де такі програмні документи іменуються планами протидії корупції¹⁷.

Відповідно до ч. 1 ст. 62 Закону України “Про запобігання корупції” антикорупційною програмою юридичної особи є комплекс правил, стандартів і процедур щодо виявлення, протидії та запобігання корупції в діяльності юридичної особи. Саме НАЗК надає методичну підтримку в розробці таких програм.

Ефективність Антикорупційної програми підтверджує досвід Гречано-подівської об'єднаної територіальної громади Дніпропетровської області. Завдяки Антикорупційній програмі, затвердженій у громаді, вдалось провести навчання для депутатів і представників виконавчого комітету щодо доступу до публічної інформації, розпочато інформування громадян, у тому числі щодо бюджету: проведено зустрічі в селах громади та зібрано пропозиції до бюджету, відзвітовано про виконання бюджету за попередній рік. Розпочато використання Prozorro для закупівель, запроваджено бюджет участі, і завдяки зустрічам з мешканцями з'ясовано про можливості залучення до прийняття рішень територіального громадою¹⁸.

Важливим аспектом антикорупційної програми є забезпечення ефективного та прозорого використання фінансових ресурсів громади, мінімізація ризиків неефективного управління та ухилення від відповідальності за не-

¹⁷ Ю Камардіна, А Філіпенко, ‘Антикорупційні програми органів місцевого самоврядування як організаційно-правові засоби протидії корупції’ [2022] 23–24 Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право 56.

¹⁸ А Матвієнко, *Від антикорупції до доброчесності. Дієві інструменти для об'єднаних територіальних громад: Посібник* (Ю Ткачук ред., USAID DOBRE) <https://decentralization.ua/uploads/library/file/565/DP_posibnik_antikor_tools_WEB.pdf> (дата звернення 21.03.2025).

правомірне витрачання коштів. Запровадження антикорупційної програми сприяє зміцненню довіри громадян до органів місцевого самоврядування, підвищенню підзвітності та покращенню якості управлінських рішень.

Зокрема, громади з великими бюджетами мають підвищені корупційні ризики через значні фінансові потоки. У 2023 р. доходи найбільших територіальних громад (окрім міста Києва) становили: Дніпровської міської територіальної громади – понад 15,9 млрд гривень¹⁹, Харківської міської територіальної громади – 14,8 млрд гривень²⁰, а Львівської міської територіальної громади – 13,7 млрд гривень²¹. Впровадження ефективної антикорупційної програми у таких громадах дало б змогу знизити ризики нецільового використання коштів і сприяти більш прозорому бюджетному процесу.

Зменшення корупційних схем поліпшить інвестиційний клімат, стимулюючи економічний розвиток і залучення інвестицій у громаду.

Органи місцевого самоврядування, як і інші органи влади, уповноважені ухвалювати рішення, а їх посадові особи можуть бути суб'єктами корупційних правопорушень, зокрема щодо отримання неправомірної вигоди. Це питання набуває особливої ваги в умовах децентралізації, яка передбачає передачу на місцевий рівень значних повноважень, зокрема у сфері управління бюджетними коштами. У таких умовах запобігання та протидія корупції на місцях є критично важливими для забезпечення ефективного використання ресурсів, зміцнення довіри громадян до органів місцевого самоврядування та підвищення прозорості прийняття рішень.

Антикорупційна програма також заохотить громадян до участі в контролі за діяльністю влади, що зменшить соціальну напруженість і підвищить рівень довіри. Загалом антикорупційна програма сприятиме чесному й ефективному управлінню, яке відповідатиме потребам мешканців громади.

Важливим фактором ефективності антикорупційних програм є реальний механізм притягнення до відповідальності за їх відсутність або невиконання. Для цього, на нашу думку, необхідно внести зміни до законодавства України, зокрема до ст. 19 Закону України “Про запобігання корупції”, передбачивши обов'язковість затвердження антикорупційних програм у сільських, селищних, міських та районних радах.

Такий крок забезпечить покриття всієї системи місцевого самоврядування антикорупційними заходами, унеможливить ухилення від виконання відповідних норм і сприятиме підвищенню прозорості та підзвітності місцевої влади.

¹⁹ Бюджет Дніпровської міської територіальної громади (Державний вебпортал бюджету для громадян) <<https://openbudget.gov.ua/local-budget/0457600000/info/indicators>> (дата звернення 21.03.2025).

²⁰ Бюджет Харківської міської територіальної громади (Державний вебпортал бюджету для громадян) <<https://openbudget.gov.ua/local-budget/2055400000/info/indicators>> (дата звернення 21.03.2025).

²¹ Бюджет Львівської міської територіальної громади (Державний вебпортал бюджету для громадян) <<https://openbudget.gov.ua/local-budget/1356300000/info/indicators>> (дата звернення 21.03.2025).

Для забезпечення дієвості цих норм доцільно розглянути питання про встановлення чітких санкцій за невиконання вимог щодо затвердження та реалізації антикорупційних програм. Це може бути адміністративна відповідальність для посадових осіб органів місцевого самоврядування, які не затвердили антикорупційну програму або не забезпечили її реалізацію, зокрема у вигляді штрафів. Саме НАЗК дозволити отримати повноваження здійснювати аудит антикорупційних заходів на місцевому рівні, виносити офіційні попередження та складати адміністративні протоколи у випадку виявлення порушень.

Запровадження таких заходів сприятиме підвищенню ефективності антикорупційних програм і створенню механізму невідворотності покарання за порушення норм щодо прозорості та доброчесності. Це своєю чергою сприятиме зміцненню довіри громадян до органів місцевого самоврядування та підвищенню якості управління на місцевому рівні.

Антикорупційна програма також заохотить громадян до участі в контролі за діяльністю влади, що зменшить соціальну напруженість і підвищить рівень довіри. Загалом антикорупційна програма сприятиме чесному й ефективному управлінню, яке відповідатиме потребам мешканців громади.

Для досягнення відповідності європейським стандартам антикорупційної політики необхідно внести зміни до законодавства України. Це стане важливим кроком на шляху до інтеграції України до ЄС, сприятиме зміцненню верховенства права та підвищенню прозорості управління.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Marych Ye, Marchuk R, *Borotba z koruptsiieiu (biblioteka derzhavnoho sluzhbovtzia): navch. posib.* (KMTsPPK 2012) (in Ukrainian).
2. Khavroniuk M, Piskunova O, Moskalets N, Khan O, *Dovidnyk iz zapobihannia koruptsii v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia* (Franko Pak 2024) (in Ukrainian).

Edited books

3. Matviienko A, *Vid antykoruptsii do dobrochesnosti. Diivi instrumenty dlia ob'iednanykh terytorialnykh hromad. Posibnyk* (Iu Tkachuk red, USAID DOBRE) <https://decentralization.ua/uploads/library/file/565/DP_posibnik_antycor_tools_WEB.pdf> (accessed 21.03.2025) (in Ukrainian).

Journal articles

4. Bortnyk S, 'Problemni pytannia zapobihannia koruptsii v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia' [2016] 2 Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia" 51–62 (in Ukrainian).
5. Kamardina Yu, Filipenko A, 'Antykoruptsiini prohramy orhaniv mistsevoho samovriaduvannia yak orhanizatsiino-pravovi zasoby protydii koruptsii' [2022] 23–24 Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Pravo 56 (in Ukrainian).

Сергій Миткалик

6. Kokhan O, 'Borotba z koruptsiieiu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia: pravovi peredumovy ta shliakhy podolannia' [2024] 82(2) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo 182–186 (in Ukrainian).
7. Trepak V, 'Identyfikuiuchi oznaky koruptsii: vyznachennia y kharakterystyka' [2015] 35(II)3 Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo 109–110 (in Ukrainian).

Conference papers

8. Shchur N, 'Bidnist i koruptsiia – zahrozlyvi vyklyky suchasnosti', *Innovatsii v derzhavnomu upravlinni: systemna intehratsiia osvity, nauky, praktyky: materialy nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastiu, m. Kyiv, 27 trav. 2011 r.: u 2 t., T. 2* (Iu Kovbasiuk, V Troshchynskyi, S Zahorodniuk red, NADU 2011) 310–312 (in Ukrainian).

Websites

9. Tinovyi zvit do rozdil 23 "Pravosuddia ta fundamentalni prava" Zvitu Yevropeiskoi komisii shchodo Ukrainy u 2023 rotsi <<https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/09/tinovyj-zvit-rozdil-23-yes-ukrayina.pdf>> (accessed 21.03.2025) (in Ukrainian).
10. Volodymyr Zelenskyi pidpysav zaiavku na chlenstvo Ukrainy u YeS (Ofis Prezydenta Ukrainy, 28 liutoho 2022 roku) <<https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-pidpisav-zayavku-na-chlenstvo-ukrayini-u-73249>> (accessed 21.03.2025) (in Ukrainian).

Serhii Mytkalyk

SELECTED ISSUES OF LEGAL REGULATION OF ANTI-CORRUPTION PROGRAMS IN LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES

ABSTRACT. This academic article is devoted to the study of the necessity of introducing mandatory legal regulation of anti-corruption programs in local self-government bodies as a tool to enhance transparency and accountability of local authorities. It examines the impact of the Association Agreement with the European Union on Ukraine's commitments to strengthen anti-corruption measures, particularly in relation to the independence of anti-corruption bodies, judicial reform, and the fight against money laundering.

The article emphasizes that the effective implementation of anti-corruption programs is one of the key factors for the successful advancement of Ukraine's EU accession negotiations, since Chapters 23 ("Judiciary and Fundamental Rights") and 24 ("Justice, Freedom and Security") remain central throughout the entire integration process. The main legal and economic prerequisites contributing to the spread of corruption in local self-government bodies are identified, including imperfect legislative regulation and the lack of proper accountability.

The article analyzes the benefits of introducing mandatory anti-corruption programs at the local government level, including the systematization of corruption risk management, increased transparency in decision-making, and the formation of a culture of integrity among public officials. It highlights the need for a comprehensive approach to anti-corruption policy through the development of an effective regulatory framework, the introduction of preventive control mechanisms, and active public participation in monitoring anti-corruption measures.

The introduction of anti-corruption programs in local self-government bodies is viewed as a key instrument for strengthening the institutional capacity of the state, increasing public trust, and ensuring compliance with EU standards in the areas of transparency, rule of law, and accountability of public authorities.

KEYWORDS: Anti-corruption program, local self-government bodies, corruption risks, integrity, corruption offense.

ЮРИДИЧНА ХРОНІКА

Сергій Рабінович

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка,
завідувач Лабораторії прав людини
імені академіка Петра Рабіновича
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України

DOI: 10.33498/Юш-2025-06-141

ГІДНЕ ВШАНУВАННЯ Й ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВОГО СПАДКУ ПРОФЕСОРА ПЕТРА РАБІНОВИЧА

28–29 березня 2025 р. на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка відбулася міжнародна наукова конференція “Науковий спадок Петра Мойсейовича Рабіновича і актуальні проблеми загальнотеорійного правознавства”. Її організаторами стали юридичний факультет ЛНУ імені Івана Франка, Лабораторія дослідження теоретичних проблем прав людини Університету та Лабораторія прав людини імені академіка Петра Рабіновича НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, за сприяння Програми підтримки ОБСЄ для України.

Володимир Бурдін (*по центру*) – голова організаційного комітету конференції, декан юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка; Сергій Рабінович (*зліва*) – член організаційного комітету конференції, професор кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка, завідувач Лабораторії прав людини імені академіка Петра Рабіновича НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України; Мехман Дамірлі (*справа*) – ініціатор проведення конференції, член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, завідувач кафедри філософії права Близькосхідного університету (Кіпр)

© Сергій Рабінович, 2025

Сергій Рабінович

Метою проведення цього наукового форуму стало вшанування пам'яті заслуженого професора ЛНУ імені Івана Франка, академіка НАПрН України професора П. Рабіновича (1936–2023), дослідження наукового доробку видатного українського вченого та різноаспектний аналіз його внеску в

Звернення головного редактора журналу
“Право України”
академіка Олександра Святоцького
з вітальним словом
до учасників конференції (онлайн)

теорійну та практичну юриспруденцію. У заході взяли участь колеги, учні, аспіранти й послідовники проф. П. Рабіновича, низка інших знаних українських та зарубіжних правознавців, які нині працюють в університетах Австрії, Німеччини, Польщі, Сполученого Королівства та США.

Конференцію відкрив декан юридичного факультету проф. Володимир Бурдін. Із вітальними словами до учасників конференції звернулися головний редактор юридичного журналу “Право України”, академік Національної академії правових наук

України проф. Олександр Святоцький; завідувач кафедри теорії та філософії права проф. Віталій Косович; професор кафедри кримінального процесу та криміналістики, академік Національної академії правових наук України проф. Василь Нор.

Із основними доповідями виступили проф. Мехман А. Дамірлі (Ближньосхідний університет, м. Нікосія, Кіпр) та проф. Сергій Рабінович – професор кафедри конституційного права ЛНУ імені Івана Франка, завідувач Лабораторії прав людини імені академіка Петра Рабіновича НДІ ДБМС НАПрН України.

У виступі М. Дамірлі надав докладну дисциплінарну і тематичну характеристику наукової творчості П. Рабіновича: його внеску в метанауку права, філософію права, загальну теорію права, теорію прав людини й соціологію права, системно проаналізував науковий спадок П. Рабіновича у світоглядному та концептуально-методологічному аспектах. Професор М. Дамірлі звернув особливу увагу на динаміку поєднання моністичних і плюралістичних засад на різних етапах творчості метра вітчизняного правознавства. Науковець також схарактеризував зміст внеску П. Рабіновича в теоретичну юриспруденцію.

С. Рабінович висвітлив невідомі сторінки студентської наукової творчості Петра Рабіновича (1954–1959 рр.), що збереглися в сімейному архіві: у доповідях на студентському гуртку, а також в університетській дипломній

Учасники пленарного засідання конференції (юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 28 березня 2025 р.)

роботі “Теорія істини в радянському праві” (1959). С. Рабінович наголосив на низці наскрізних методологічних засад наукової творчості проф. П. Рабіновича і тих ідей, які видатний теорійник сповідував протягом свого творчого життя: принципах об’єктивізму і соціально-сутнісної спрямованості правового пізнання.

Далі робота конференції продовжувалась у форматі секційних засідань. Доповіді учасників були представлені послідовно в рамках чотирьох секцій: “Наукознавчі, методологічні та освітні проблеми права”, “Проблеми праворозуміння”, “Проблеми верховенства права і прав людини”, “Проблеми правотворчості, правотлумачення й правозастосування”.

У першій секції (модератор проф. Мехман А. Дамірлі) доповідь проф. М. Козюбри “Внесок П. М. Рабіновича в олюднення, транснаціоналізацію й універсалізацію Загальної теорії права” була на прохання доповідача зачитана к. ю. н. Юлею Матвєєвою (НУ “Києво-Могилянська академія”). На секційному засіданні також виступили: проф. Ігор Усенко (Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України), тема “Концептуальні основи правової педагогіки професора Петра Рабіновича: загальнотеоретичне правознавство, права людини, педагогічний такт”; проф. Ігор Бойко (ЛНУ імені Івана Франка), тема “Внесок професора П. М. Рабіновича в розвиток юридичної освіти і науки у Львівському національному університеті імені Івана Франка”; проф. Олександр Литвинов (Київська муніципальна академія музики ім. Р. М. Глієра), тема “Людина-епоха – Людина епохи: філо-

соф-юрист у бурхливі часи пошуків засад права”; проф. ХАШМАТУЛЛА БЕХРУЗ (НУ “Одеська юридична академія”), тема “Внесок професора П. М. Рабіновича у розвиток теорії та методології порівняльного правознавства”; доц. ЄВГЕН ФЕДИК, завідувач кафедри цивільного права та процесу Львівського торговельно-економічного університету (2002–2020), тема “Від першої зустрічі і до прощання (роздуми про Вчителя)”; доц. ВІТАЛІЙ СЕМКІВ (ЛНУ імені Івана Франка), тема “Ретроспективне прочитання наукової спадщини П. М. Рабіновича”; к. ю. н. ЮРІЙ ЛОВОДА, тема “Дискурсивний характер поглядів П. М. Рабіновича”; проф. ОЛЬГА БАЛИНСЬКА (Львівський державний університет внутрішніх справ), тема “Внесок професора П. М. Рабіновича в розробку концепції семіотики права в Україні”; проф. СТАНІСЛАВ ПОГРЕБНЯК (НЮУ імені Ярослава Мудрого), тема “Юридичний аналіз та письмо як можлива альтернатива універсальній теорії права”; доц. ТАМАРА ДУДАШ (ЛНУ імені Івана Франка), тема “Мовні сюжети у загальнотеорійних дослідженнях П. М. Рабіновича й подальший розвиток його ідей”; доц. ДМИТРО БОВК (НЮУ імені Ярослава Мудрого) (онлайн), який висвітлив питання взаємодії права і релігії в творчості П. Рабіновича.

Другу секцію “Проблеми праворозуміння” (модератор проф. Сергій Максимов) відкрила своєю доповіддю проф. СВИТЛАНА БОБРОВНИК (КНУ імені Тараса Шевченка) на тему “Внесок П. М. Рабіновича у дослідження проблем сучасного праворозуміння: еволюція поглядів ученого”. Після цього виступив д. ю. н. ОЛЕКСІЙ СТОВБА (Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України), який розглянув потребовий підхід у світлі неklasичного праворозуміння. Доповідь проф. НАТАЛІЇ КРЕСТОВСЬКОЇ (НУ “Одеська морська академія”) була присвячена потребовому праворозумінню як складнику правової компетентності професійного медіатора. Проф. ВЯЧЕСЛАВ НАВРОЦЬКИЙ (Український католицький університет) у своїй доповіді зупинився на втіленні підходів П. Рабіновича щодо співвідношення законності та доцільності в проєкті Кримінального кодексу України. Суддя Верховного Суду доц. ДМИТРО ГУДИМА виступив із доповіддю на тему “Антропологічний підхід до розуміння права: ідеї професора П. М. Рабіновича та їхній подальший розвиток”. Предметом представленої на секційному засіданні розвідки доц. НАТАЛІЇ САТОХІНОЇ (НЮУ імені Ярослава Мудрого) стало питання про природу права у творчості П. Рабіновича. Завершила роботу секції доповідь доц. АННИ НАКОНЕЧНОЇ на тему “Правові потреби: поняття і класифікація в концепції П. М. Рабіновича”.

Другий день роботи конференції розпочався хвилиною мовчання на вшанування світлої пам’яті видатного українського правника, судді Конституційного Суду України у відставці, член-кореспондента Національної академії правових наук України професора Миколи Івановича Козюбри (28.11.1937–29.03.2025).

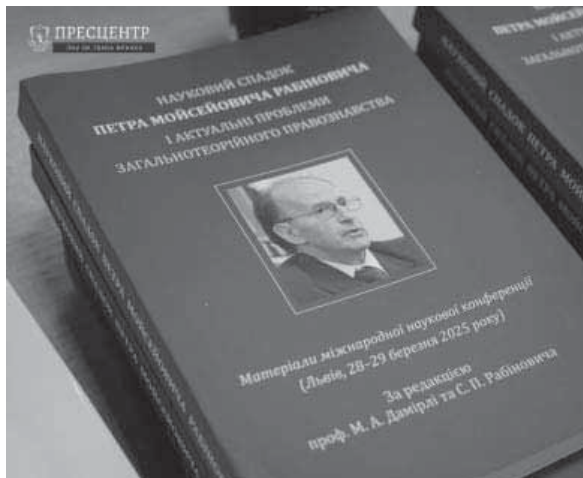

Виступ учасника конференції
Філіпа Сендса – професора права,
директора Центру міжнародних судів
і трибуналів
Університетського коледжу Лондона,
29 березня 2025 р. (онлайн)

Засідання секції “Проблеми верховенства права і прав людини” (модератор проф. Сергій Рабінович) відкрив своєю доповіддю проф. Сергій Максимов (НЮУ імені Ярослава Мудрого) на тему “Філософсько-правові засади концепції прав людини П. М. Рабіновича”. Після цього виступив директор Центру міжнародних судів і трибуналів Університетського коледжу Лондона Філіп Сендс (онлайн) – всесвітньо відомий дослідник життя і фахового доробку випускника Львівського університету видатного юриста-міжнародника Герша Лаутерпахта. Як відомо, в останні роки життя професора Петра Рабіновича

Загальне фото учасників конференції (головний корпус Львівського національного університету імені Івана Франка, 28 березня 2025 р.)

Збірки матеріалів конференції

саме творчість Г. Лаутерпахта стала також одним із предметів його захоплення. Предметом доповіді судді Верховного Суду проф. СЕМЕНА СТЕЦЕНКА стали традиції та новації в сучасній практиці Верховного Суду, висвітлені крізь призму наукового спадку П. Рабіновича.

Після цього к. ю. н. Олег Луців зосередив увагу учасників конференції на принципі верховенства права та окремих проблемах його реалізації в умовах викликів воєнного часу. Доц. Віктор Смородинський виступив із доповіддю на тему “Як я розумію принцип верховенства права (загальноновизнані, спірні та контра-

версійні тези)”. Темою виступу к. ю. н. СЕРГІЯ ВЕРЛАНОВА (голови Державної податкової служби (2019–2020 рр.) стали “Права людини та податки: актуальні проблеми правової природи (крізь призму методологічних підходів П. М. Рабіновича)”. К. ю. н. КАТЕРИНА БУРЯКОВСЬКА (НЮУ імені Ярослава Мудрого), дослідниця Центру прав людини Університету Фрідріха-Александра (Ерланген-Нюрнберг), присвятила свою доповідь проблемі корпоративної безкарності за міжнародні злочини, розглянутої з точки зору прав людини.

Виступи доповідачів викликали жвавий інтерес у всіх присутніх. Це набуло вираження в цікавих запитаннях та активних обговореннях, які відбувалися після більшості доповідей. Усі запрошені отримали збірки матеріалів конференції. Відеозаписи доповідей учасників наукового форуму незабаром будуть розміщені оргкомітетом конференції у відкритому доступі на YouTube-каналі пам’яті Петра Рабіновича (<https://www.youtube.com/@PMR1936/videos>).

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

ПИСЬМОВА ФОРМА ДОГОВОРУ БАНКІВСЬКОГО ВКЛАДУ Є ДОКАЗОМ ЯК ФАКТУ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ, ТАК І ФАКТУ ПЕРЕДАЧІ ГРОШОВОЇ СУМИ БАНКУ*

<...> Для приватного права апріорі властивою є така засада, як розумність. Розумність характерна як для оцінки / врахування поведінки учасників цивільного обороту, тлумачення матеріальних приватно-правових норм, що здійснюється при вирішенні спорів, так і для тлумачення процесуальних норм <...>.

Правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним (стаття 204 ЦК України).

Презумпція правомірності правочину означає те, що вчинений правочин вважається правомірним, тобто таким, що зумовлює набуття, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, доки ця презумпція не буде спростована. Таким чином, до спростування презумпції правомірності правочину всі права, набуті сторонами за ним, можуть безперешкодно здійснюватися, а створені обов'язки підлягають виконанню. Спростування презумпції правомірності правочину відбувається тоді: коли недійсність правочину прямо встановлена законом (тобто має місце його нікчемність); якщо він визнаний судом недійсним, тобто існує рішення суду, яке набрало законної сили (тобто оспорюваний правочин визнаний судом недійсним) <...>.

Тлумачення правочину – це з'ясування змісту дійсного одностороннього правочину чи договору (двостороннього або багатостороннього правочину), з тексту якого неможливо встановити справжню волю сторони (сторін). З урахуванням принципу тлумачення *favor contractus* (тлумачення договору на користь дійсності) сумніви щодо дійсності, чинності та виконуваності договору (правочину) повинні тлумачитися судом на користь його дійсності, чинності та виконуваності <...>.

Касаційний суд вже зазначав, що:

contra proferentem (лат. *verba chartarum fortius accipiuntur contra proferentem* – слова договору повинні тлумачитися проти того, хто їх написав). Особа, яка включила ту або іншу умову в договір, повинна нести ризик, пов'язаний з неясністю такої умови. Це правило застосовується не тільки в тому випадку, коли сторона самостійно розробила відповідну умову, але й тоді, коли сторона скористалася стандартною умовою, що була розроблена третьою особою. Це правило підлягає застосуванню не тільки щодо умов, які “не були індивідуально узгоджені” (*not individually negotiated*), але також щодо умов, які хоча і були індивідуально узгоджені, проте були включені в договір “*нід переважним впливом однієї зі сторін*” (*under the dominant influence of one of the party*);

* Витяг з Постанови Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 02 червня 2025 р. у справі № 306/44/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/128594915>> (дата звернення 27.06.2025).

contra proferentem має на меті поставити сторону, яка припустила двозначність, у невигідне становище. Оскільки саме вона допустила таку двозначність. *Contra proferentem* спрямований на охорону обґрунтованих очікувань сторони, яка не мала вибору при укладенні договору (у тому числі при виборі мови і формулювань). *Contra proferentem* застосовується у тому випадку, коли очевидно, що лише одна сторона брала участь у процесі вибору відповідних формулювань чи формулюванні тих або інших умов у договорі чи навіть складала проект усього договору або навіть тоді, коли сторона скористалася стандартною умовою, що була розроблена третьою особою. У разі неясності умов договору тлумачення умов договору повинно здійснюватися на користь контрагента сторони, яка підготувала проект договору або запропонувала формулювання відповідної умови. Поки не доведене інше, презюмується, що такою стороною була особа, яка є професіоналом у відповідній сфері, що вимагає спеціальних знань <...>.

Поняття “майно” в частині першій статті 1 Першого протоколу [до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод] має автономне значення, яке не обмежується правом власності на фізичні речі та є незалежним від формальної класифікації в національному законодавстві. Певні інші права та інтереси, що складають активи, наприклад, борги, можуть також вважатися “майновими правами” і відповідно “майном” у розумінні цього положення (Suk v. Ukraine, № 10972/05, § 22, ЄСПЛ, від 10 березня 2011 року).

Стосовно банківських вкладів Європейський суд з прав людини вважає, що вони беззаперечно становлять “майно”, яке належить заявникам згідно зі статтею 1 Першого протоколу і не заперечується, що заявники можуть забрати ці кошти разом з відповідними процентами, якщо зажадають (Gayduk and others v. Ukraine, [№ 54136/00, 49426/99, 51938/99 et al], ЄСПЛ, від 02 липня 2002 року).

Згідно з частиною першою статті 1058 ЦК України за договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов’язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором. <...>

Договір банківського вкладу укладається у письмовій формі. Письмова форма договору банківського вкладу вважається додержаною, якщо внесення грошової суми підтверджено договором банківського вкладу з видачею ощадної книжки або сертифіката чи іншого документа, що відповідає вимогам, встановленим законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності (банківськими правилами) та звичаями ділового обороту (частина перша статті 1059 ЦК України).

Якщо відповідно до акта цивільного законодавства для укладення договору необхідні також передання майна або вчинення іншої дії, договір є укладеним з моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії (частина друга статті 640 ЦК України).

Об’єднана палата вже вказувала, що:

у статті 629 ЦК України закріплено один із фундаментів, на якому базується цивільне право – обов’язковість договору. Тобто з укладенням договору та

виникненням зобов'язання його сторони набувають обов'язки (а не лише суб'єктивні права), які вони мають виконувати. Невиконання обов'язків, встановлених договором, може відбуватися при: 1) розірванні договору за взаємною домовленістю сторін; 2) розірванні договору в судовому порядку; 3) відмові від договору в односторонньому порядку у випадках, передбачених договором та законом; 4) припинення зобов'язання на підставах, що містяться в главі 50 ЦК України; 5) недійсності договору (нікчемності договору або визнання його недійсним на підставі рішення суду);

реальним (від латинського *res* – річ) вважається договір, що є укладеним з моменту передачі речі або вчинення іншої дії. Для укладення реального договору необхідна наявність двох юридичних фактів: а) домовленість між його сторонами стосовно істотних умов договору; б) передача речі однією стороною іншій стороні або вчинення іншої дії <...>;

під формою правочину розуміється спосіб вираження волі сторін та/або його фіксація; *правочин оформлюється шляхом фіксації волі сторони (сторін) та його змісту*. Така фіксація здійснюється різними способами: першим і найпоширенішим з них є складання одного або кількох документів, які текстуально відтворюють волю сторін; зазвичай правочин фіксується в одному документі. Це стосується як односторонніх правочинів (наприклад, складення заповіту), так і договорів (дво- і багатосторонніх правочинів). Домовленість сторін дво- або багатостороннього правочину, якої вони досягли, фіксується в його тексті, який має бути ідентичним у всіх сторін правочину <...>.

Верховний Суд України зазначав, що відсутність реєстрації договору банківського вкладу, і як наслідок, необлікування на рахунку банку грошових коштів, залучених від юридичних і фізичних осіб на підставі укладеного в письмовій формі договору банківського вкладу, не можна вважати недодержанням письмової форми договору банківського вкладу за наявності ощадної книжки (сертифіката) чи іншого документа, що відповідає вимогам, установленим законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності (банківськими правилами) та звичаями ділового обороту, і є підтвердженням внесення готівки у відповідній платіжній системі. Відповідні юридичні факти (відсутність банківських рахунків, і як наслідок, необлікування на них грошових коштів, залучених від юридичних і фізичних осіб на підставі укладеного в письмовій формі договору банківського вкладу) слід кваліфікувати як невиконання банком своїх обов'язків за договором банківського вкладу <...>.

Велика Палата Верховного Суду вказувала, що:

оскільки саме банк визначає відповідальних працівників, яким надається право підписувати договори банківського вкладу, оформляти касові документи, а також визначає систему контролю за виконанням касових операцій, недотримання уповноваженими працівниками банку вимог законодавства у сфері банківської діяльності та внутрішніх вимог банку щодо залучення останнім вкладу (депозиту) (зокрема, й через видання документів на підтвердження внесення коштів, які не відповідають певним вимогам законодавства та/чи умовам договору банківського вкладу) не може свідчити про недотримання сторонами письмової форми цього договору. Відкриття відповідних рахунків та

ПИСЬМОВА ФОРМА ДОГОВОРУ БАНКІВСЬКОГО ВКЛАДУ Є ДОКАЗОМ ЯК ФАКТУ УКЛАДЕННЯ...

облік на них коштів у національній та іноземній валютах, залучених згідно з чинним законодавством від юридичних і фізичних осіб на підставі укладених у письмовій формі договорів банківського вкладу (депозиту), є обов'язком банку. Необлікування банком таких коштів не можна вважати недодержанням сторонами відповідного договору банківського вкладу (депозиту) його письмової форми <...>;

суди мають у порядку, передбаченому процесуальним законом, перевіряти доводи сторін і досліджувати докази стосовно додержання письмової форми договорів банківського вкладу, враховуючи, що *недотримання уповноваженими працівниками банку вимог законодавства у сфері банківської діяльності та внутрішніх вимог банку щодо залучення останнім вкладу (депозиту) (зокрема, й через видання документів на підтвердження внесення коштів, які не відповідають певним вимогам законодавства й умовам договору банківського вкладу) не може свідчити про недотримання сторонами письмової форми цього договору*; <...>

У постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 03 липня 2023 року в справі № 175/4639/19 (провадження № 61-11582сво21) зазначено, що:

‘місцевий суд дійшов обґрунтованого висновку, що факт укладення вказаних депозитних договорів підтверджується Витягом з електронного додатка до договору про переведення боргу б/н від 17 листопада 2014 року, що за своїм юридичним змістом фактично є формою банківської виписки (довідки) за всіма банківськими договорами позивача, що є предметом розгляду. Подібних висновків дійшла Велика Палата Верховного Суду у постанові від 18 квітня 2023 року у справі № 199/3152/20 (провадження № 14-244цс21).

Банк не спростував ані факту укладення депозитних договорів з позивачем, ані факту неповернення грошових коштів на вимогу вкладника. Колегія суддів вважає неприйнятними висновки апеляційного суду про те, що позивач не надав доказів на підтвердження факту укладення договорів банківських вкладів і зарахування коштів на рахунки, оскільки доказами зарахування коштів є лише оригінали договорів банківських вкладів та оригінали квитанцій про внесення грошових коштів на банківські рахунки, яких позивач не надав. Суд першої інстанції правильно вважав доведеним факт укладення між сторонами договорів банківських вкладів і внесення грошових коштів на підставі наданого позивачем Звіту про концентрацію ризиків за пасивними операціями банку (форма № 625) АТ КБ “ПриватБанк” та формою банківської виписки (довідки) за всіма банківськими договорами позивача, що є предметом розгляду’.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 08 червня 2021 року в справі № 662/397/15-ц (провадження № 14-20цс21) вказано, що:

‘з огляду на те, що позивачі правомірно сподівалися на належне оформлення вказаних договорів вкладу з відповідачем, а обов'язок забезпечення належного виконання працівниками відповідача посадових інструкцій лежить на банківській установі, особи, винні в порушенні правил банківських операцій, у спірних правовідносинах діяли від імені банку та розпоряджалися на власний розсуд коштами вже після передачі їх на депозит, отже, вчиняли

протиправні дії стосовно коштів, які перейшли у власність відповідача. Позивачі не можуть бути відповідальними за порушення, вчинені посадовими особами відповідача, оскільки ними виконані умови укладених угод. Велика Палата Верховного Суду погоджується з висновками судів про наявність між сторонами договірних правовідносин за договорами банківського вкладу'.

Суди правильно вказали, що задоволення позовних вимог з підстав статей 1172, 1192 ЦК України за встановлених фактичних обставин справи не відповідатиме вимогам чинного законодавства, оскільки з моменту передачі грошових коштів уповноваженій особі банку саме банк є їх власником, а тому саме банку спричинена шкода злочином його працівників.

У постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 06 березня 2019 року у справі № 308/6023/15-ц (провадження № 61-4447сво18) зроблено висновок про те, що *зобов'язання з відшкодування шкоди, як правило, може мати місце лише за відсутності договірних правовідносин. Наявність кримінального правопорушення не впливає на договірні правовідносини, не спростовує їх існування та не припиняє їх.*

Також суди попередніх інстанцій правильно зазначили, що позивачі мають право вимоги до банку про повернення вкладів за договорами банківського вкладу, нарахованих процентів згідно з умовами договорів та застосування наслідків, передбачених договором і законом, у разі порушення банком своїх зобов'язань за договором. <...>.

Обміркувавши викладене, Об'єднана палата зауважує, що:

договір банківського вкладу є реальним договором і вважається укладеним з моменту прийняття банком від вкладника або третьої особи на користь вкладника грошової суми (вкладу);

парламентом у частині першій статті 1059 ЦК України розмежовано власне письмову форму (тобто коли вчиняється сторонами письмовий договір, який підтверджує внесення коштів вкладником) та замітники письмової форми договору банківського вкладу (зокрема, ощадна книжка, сертифікат чи інший документ, коли письмовий договір не вчинявся сторонами). Письмова форма договору банківського вкладу внаслідок його реального характеру є доказом не лише факту укладення договору, а й факту передачі грошової суми банку;

оскільки саме банк визначає відповідальних працівників, яким надається право підписувати договори банківського вкладу, оформляти касові документи, а також визначає систему контролю за виконанням касових операцій, недотримання уповноваженими працівниками банку вимог законодавства у сфері банківської діяльності та внутрішніх вимог банку щодо залучення останнім вкладу (депозиту) (зокрема, й через видання документів на підтвердження внесення коштів, які не відповідають певним вимогам законодавства та/чи умовам договору банківського вкладу) не може свідчити про недотримання сторонами письмової форми цього договору. Відсутність банківських рахунків, і як наслідок, необлікування на них грошових коштів, залучених від юридичних і фізичних осіб на підставі укладеного в письмовій формі договору банківського вкладу) слід кваліфікувати як невиконання банком своїх обов'язків за договором банківського вкладу. <...>

ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

“ПРАВО УКРАЇНИ”

6
2025

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23026–12866ПР від 28.12.2017 р.

Редагування *О. Красненко*
Комп’ютерна верстка *О. Карташової*
Художнє оформлення *С. Мягкова*

Підп. до друку 15.08.2025. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 12,68. Обл.-вид. арк. 11,3. Зам. __.
Ціна договірна.

Адреса редакції:
вул. Загорівська, 17–21, м. Київ, 04107, Україна
Телефон: +380(66) 972-39-27 (редакція)

pravoua.com.ua

Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в друкованих матеріалах,
несуть автори. Редакція не завжди поділяє авторську точку зору.

Віддруковано у друкарні ТОВ “Про Формат”
Україна, 04080, м. Київ, Костянтинівська, буд. 73

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5942 від 11.01.2018 р.